

Jaarboek van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde, 1957

bron

Jaarboek van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde te Leiden, 1956-1957. E.J. Brill,
Leiden 1957

Zie voor verantwoording: http://www.dbnl.org/tekst/_jaa003195701_01/colofon.htm

© 2005 dbnl

Verhandelingen

De grens tussen mens en kunstwerk een wetenschappelijk en ethisch probleem

Door C.F.P. Stutterheim

‘De naam van den schepper is het onderscheidingsteeken van het object, heeft als zoodanig weinig met het werk te maken. Waarom worden de werken niet zonder naam van den auteur de wereld ingestuurd?’

Dit is een citaat uit een boek, dat uit de nagelaten aantekeningen van de pianist en componist Dirk Schäfer is samengesteld en onder de titel ‘Het Klavier’ is verschenen. Waarom de componist Dirk Schäfer de consequenties van zijn mening niet heeft getrokken en voor zijn eigen werken de anonimiteit heeft vermeden, zou ik niet kunnen zeggen. Maar zijn door hem zelf verloochende ideaal is, zoals wij allen weten, vele malen werkelijkheid geworden op alle gebieden der kunst. Talloze bouwwerken, plastieken, melodieën en literaire uitingen ontberen het genoemde ‘onderscheidingsteeken van het object’, zo hier tenminste van een ontbering gesproken kan worden. De grottekeningen van de prehistorische mens zijn niet gesigneerd, hetgeen trouwens met een essentieel kenmerk van het prehistorische in overeenstemming is. In de uitgave ‘Zeitlose Kunst’ wordt pas bij de achtenzestigste afbeelding een naam vermeld. Een overzicht van de oudnoorse sage-literatuur belast ons geheugen ‘nominaal’ slechts weinig. Niet gering is het aantal liederen, waarvan zowel de dichter als de componist onbekend zijn. En wie in een museum de klassieke en middeleeuwse kunstuitingen bestudeert, heeft geen aanleiding om te denken aan de verzen van Franz Werfel:

Aber wir ein schwarzer Samen .....
Weltzernener, Waldverräter,
morden Gott und uns mit Namen, Namen .....

Bij andere kunstwerken weten we, of zeggen we althans, een naam, of soms zelf vele namen. Homerus die de Ilias, Willem die de Madoc en Shakespeare die de Hamlet maakte. Is Homerus werkelijk een eigennaam of een soort universele van een hoeveelheid namen, die we niet kennen? En moeten we degenen gelijk geven, die hardnekkig weigeren, de foneemreeks ‘Shakespeare’ met ‘Hamlet’ te associëren?
Van Willem

zijn we tenminste zeker, maar zijn Madoc is zo ongrijpbaar. Homerus, Willem, Shakespeare: wat er ook aan los moge zijn, die foneem- en letter-reeksen staan toch vast. Niet altijd is dit het geval. Zo heeft in de vijftiende eeuw een componist geleefd, die we nu maar Barbireau noemen, maar die blijkens de bronnen in het bezit is van eenenveertig namen. Ik moet hieraan toevoegen: op zijn minst, want ik put mijn kennis uit het elf jaar oude proefschrift van J. du Saar, waarin te lezen staat: 'het is best mogelijk dat er hier en daar nog meer te vinden zijn'.

Zo kunnen we bij het zoeken van een naam op allerlei moeilijkheden stuiten. Maar waarom zouden we er eigenlijk naar zoeken? Zijn we hier niet min of meer in de greep van het irrationele geraakt? R. Wallaschek gaat, in zijn 'Psychologische Aesthetik', zelfs zo ver, van 'Mysticismus des Namens' te spreken. En inderdaad: er moet toch wel iets in een naam zijn, - iets meer dan de willekeurige flatus vocis, die hij voor ons nuchtere verstand is. Want het kan een kwelling wezen, niet op een naam te kunnen komen; we zoeken in alle richtingen en willen noch kunnen het opgeven, voordat we de vreugde van een archimedisch 'eureka' ervaren. Ik heb meermalen geestdriftig ingezette verhalen horen afbreken op de wanhopig gestelde vraag: 'Hoe heette die ook weer?' - terwijl de verteller toch, als 'What's in a name?' waarheid behelsde, zonder bezwaar het hiaat in zijn geheugen en in zijn verhaal met een willekeurig geluid had kunnen vullen. Hoe is het nu mogelijk, dat iets dat op zichzelf van geen enkel belang schijnt te zijn, juist als het er niet is zich als een tiran openbaart en ons onlustgevoelens bezorgt?

Een naam bundelt een hoeveelheid kennis, een hoeveelheid ervaringen en herinneringen samen; zonder hem dreigt deze verloren te gaan en moeilijk formuleerbaar te worden. Door de hand van De Balzac midden op een groot blad papier geschreven, was hij eens een kristallisatie-punt in een scheppingsproces. En voor de wetenschap van het kunstwerk kan hij het begin zijn van een onderzoek, dat leidt tot kennis van een kunstenaar, tot kennis van een mens.

Zolang ons weten niet verder reikt dan een naam, zolang ons van de daarmee aangeduide mens alles onbekend is, kan het bedoelde mysticisme blijken uit een formulering per antiphrasin, - in de verte vergelijkbaar met wat de volkeren van de taboe-culturen doen, als ze een lijk aanspreken met de woorden: 'Gij zijt welriekend'. We kennen dan aan de naam het epitheton 'een zekere' toe. Toen ik betrekkelijk aan het begin van een lezing over moderne psychologie de spreker hoorde gewagen

van 'een zekere Freud', bewees hij daarmee op voor mij overtuigende wijze de onzekerheid van zijn kennis; in de rest van zijn betoog heeft hij niet veel meer kunnen doen dan andersoortig bewijsmateriaal voor de juistheid van mijn overtuiging aandragen.

Velen die zich met kunstwerken bezighouden, trachten boven de onzekerheid van 'een zekere' uit te komen en allerlei te achterhalen over de mensen, aan wie die werken hun ontstaan te danken hebben. Waarom? Is hier ook niet iets irrationeels in het spel, een soort 'mysticisme van de mens'? Als we per se iets over de mens willen zeggen, is het dan niet voldoende, ons te bepalen tot hetgeen uit het kunstwerk over de mens-als-kunstenaar kan worden afgeleid? Moeten we voor een juiste beleving, een juiste beschrijving, een juiste beoordeling van een plastisch, een muzikaal of een literair object zoveel mogelijk alles van de maker weten? Zouden we - om een paar voorbeelden te geven - de melodie van 'Het daghet in den Oosten', het beeld van de hond in het museum van de kathedraal te Straatsburg en de middel nederlandse 'Beatrijs' werkelijk beter begrijpen, zo we het leven der kunstenaars van uur tot uur konden nagaan, hun temperament in de kubus van Heymans een vaste plaats konden aanwijzen en met behulp van een menigte buiten de kunst liggende gegevens hun karakter volledig konden beschrijven volgens het systeem van Klages of van een ander? Gaat er een element, en vooral: gaat er iets essentieels, verloren, wanneer we geen mens en zelfs geen naam kennen?

Het wordt Winckelmann als een verdienste aangerekend, dat hij in 1764 zijn boek de titel meegaf: 'Geschichte der Kunst des Altertums'; dat hij dus de ontwikkeling van een kunst, niet het leven van kunstenaars, van mensen beschreef; dat hij een abstractum tot onderwerp van geschiedschrijving maakte. Een initiator was hij in dit opzicht niet, zoals wel eens wordt beweerd. Padre Martini was hem in 1757 met zijn 'Storia della musica' voorgegaan en de term 'historia literaria' komt reeds in 1708 voor in de titel van een werk van J.F. Reimann. Men kan dus zeggen, dat in de achttiende eeuw de geschiedenissen van een of andere kunst naast de kunstenaarsbiografieën komen te staan.

Goed beschouwd is 'naast' hier het juiste woord niet. Het biografische is immers van die geschiedenissen tot op de huidige dag een niet onbelangrijk element. Er komt echter slechts een klein gedeelte in terecht van wat de uitvoerige levensbeschrijvingen vermelden, die vaak ver vóór de geboorte met een of andere Urahn beginnen en dan niet willen eindi-

gen voordat de laatste afstammeling van de kunstenaar dood en begraven is. En dan zijn er nog talloze detail-studies, waarin men kan lezen, wat iemand op een bepaald ogenblik, op een bepaalde plaats en in een bepaald opzicht heeft gedaan en ondergaan: stromen publicaties, waarin de stuwdam van een of ander herdenkingsjaar onrustbarende stroomversnellingen teweegbrengt. Een voorbeeld is het Goethe-jaar 1932. En een voorbeeld van wat op dit gebied mogelijk is, is een proefschrift van een zekere zus-of-zo, dat tot titel draagt 'Goethes Zahnleiden und Zahnärzte' en als verdienste heeft, dat het de vijftien bladzijden niet overschrijdt.

Maar laat ik een ander voorbeeld geven, dat, juist doordat het te vinden is bij een terecht beroemde biograaf, overtuigender zal werken. André Maurois - dezelfde die het heeft bestaan, in zijn 'Ariel ou la vie de Shelley' ook maar niet één regel poëzie te citeren - deelt ons in zijn 531 bladzijden tellende 'Lélia ou la vie de George Sand' o.a. mede, dat zijn heldin in december 1833 in Venetië aan een 'affreuse dysenterie' heeft geleden, en, door meermalen uit de agenda van Manceau te citeren, stelt hij ons in staat o.a. aan onze schat van kennis toe te voegen, dat de schrijfster de 14e februari 1853 de hele dag migraine heeft gehad en om een uur of acht 's avonds thee, brood en boter tot zich heeft genomen en dat zij de 17e november van hetzelfde jaar om half elf naar bed is gegaan.

Ik laat het hierbij. Noch U noch mij zou het moeilijk vallen, uit vele andere boeken talloze voorbeelden te geven van wat ik hier bedoel. We behoeven tegenover deze neiging, ook de geringste feiten des dageljksen levens niet aan de vergetelheid prijs te geven, niet de mening te stellen, die tot uiting komt in de woorden van Gustave Geffroy: 'Le récit de la vie de Corot est épars dans le monde. Il est aux musées publics, aux galeries des collectionneurs, dans quelque salon où est accroché un cadre. Il est en France, en Europe, en Amérique. Ce récit, c'est son oeuvre'. We behoeven dit te minder, daar de schrijver in zijn 'La vie de Corot', waarvan het citaat de aanvang vormt, zelf weer niet de consequenties van zijn mening trekt, en terecht niet trekt. Maar we kunnen er wèl tegenover stellen wat reeds in 1782 door de auteur van een 'Leven der Nederlantsche Dichteren en Dichteressen' voor een bepaald geval is geformuleerd, nl. 'dat men hen niet slechts als menschen, maar vooral als Dichters moest doen kunnen'.

Toegegeven moet worden, dat meestal niet wordt gezegd: 'Kenniss

van dergelijke biografische feiten of feitjes is noodzakelijk om een bepaald werk als geheel of een element daarvan te begrijpen'. Men kan met Walter Muschg in zijn 'Das Dichterporträt in der Literaturgeschichte' klagen over sommige aspecten van de levensbeschrijving, en publicaties, waarvan de titels beginnen met 'Goethe als', 'Goethe und' en 'Goethe in' als in wezen waardeloos verwerpen. Men kan ook de mening zijn toegedaan, die S. Dresden in zijn 'De structuur van de biografie' verdedigt: 'In een biografie is geen detail overbodig, zodat welke informatie dan ook altijd haar belang heeft'. Maar laatstgenoemde beschouwt de biografie niet uitsluitend als doel in zichzelf, doch kent er daarnaast betekenis aan toe voor de interpretatie. Hij zegt immers in onmiddellijke aansluiting aan het vorige citaat: 'Misschien is het inderdaad niet noodzakelijk, alle liefdesgeschiedenissen van Victor Hugo nauwkeurig te kennen, als men zijn oeuvre wil begrijpen'; dit houdt op zijn minst in, dat een globale kennis van een gedeelte der 'amours et amourettes' daarvoor toch wel zeker een vereiste is.

Sommige biografen verklaren met nadruk, dat hetgeen ze gaan vertellen over een mens, het inzicht in zijn kunst zal verdiepen of zelfs eerst mogelijk zal maken. Zo belooft Marcel Coulon de lezer van zijn 'Au Coeur de Verlaine et de Rimbaud' - een bundel essays, waaronder een over Verlaine's echtscheiding - een beter begrip van enkele met name genoemde gedichten. En W. Jos. de Gruyter zegt in een kleine studie over Van Gogh (1928): 'Zelden is ... het verband (sc. tussen mens en leven) zó duidelijk, direkt en overtuigend geweest als juist bij Van Gogh zelf. Men kan deze kunst niet beter benaderen dan door zich te verdiepen in zijn leven'.

Iets soortgelijks heb ik meermalen, nu eens over deze dan weer over die kunstenaar gelezen. Aan de andere kant heeft, voorzover ik weet, nog nooit iemand naar aanleiding van anonieme schilderijen, plastieken en melodieën de verzuchting geslaakt: 'Wat jammer, dat we het leven van de kunstenaars niet kennen. Nu moeten die uitingen voor ons ontoegankelijk blijven'. En uit geen enkele van de vele beschouwingen over anonieme gedichten uit de Middeleeuwen herinner ik me een bewering als: 'Dit woord, of deze zin of de strekking van het gedicht zal ons duister blijven, zolang we niets van de schrijver en zijn leven weten'.

Hiermee wil ik niet zeggen, dat het bedoelde verband nooit bestaat. Waarschijnlijk is de situatie verschillend niet alleen voor de ene kunste-

naar en de andere, maar ook voor periode en periode, genre en genre, kunst en kunst. Wat het laatste betreft is, ook in verband met het citaat van de Gruyter, de volgende mening van W. Arondeus, te vinden in zijn 'Matthijs Maris. De tragiek van den droom', het overdenken waard: 'De schilderkunst is een kunst die den mensch-achter-het-kunstenaarschap veel meer verzwijgt dan de literatuur dit doet'. Weliswaar gaat het hier om de poging, uit het kunstwerk iets over de mens af te leiden. Maar als Arondeus gelijk heeft, zal, omgekeerd, kennis van biografisch materiaal weinig kunnen bijdragen tot het begrijpen van schilderijen.

Voor de literatuur geldt zonder enige twijfel, dat buiten-contextuele kennis meermalen noodzakelijk is en dat daartoe ook kan behoren: kennis van iets, dat tot 'de mens' of 'zijn leven' gerekend kan worden. Maar in het algemeen mag het bedoelde verband niet worden gesteld; men moet het van geval tot geval kunnen bewijzen. En het is mijn overtuiging, dat bepaalde elementen, bepaalde kwaliteiten van een kunstwerk factisch niet kunnen en dat andere ethisch niet mogen worden afgeleid uit hetgeen we buiten het kunstwerk om van de maker zijn te weten gekomen. Waarop deze overtuiging berust, zal ik nu trachten uiteen te zetten.

Het is de gewoonte, 'mens' en 'kunstenaar' of 'kunst', ook wel 'leven' en 'kunst', als entiteiten van dezelfde orde naast en tegenover elkaar te stellen. Dit is min of meer misleidend. De kunstenaar is immers een niet onbelangrijk onderdeel van de mens en zijn kunst behoort tot zijn leven. Met 'kunst' kan, behalve alle door één mens gemaakte kunstwerken, in dit verband niet veel anders bedoeld zijn dan: datgene wat van een mens uit zijn artistieke scheppingen blijkt. En met 'leven', eventueel 'mens', kan niet veel anders bedoeld zijn dan: al het andere waarin dezelfde mens zich heeft geopenbaard. Het is goed, ons daarvan bewust te zijn, daar we anders dupe kunnen worden van een pregnante formulering, die zo licht het denken doet ontsporen. Bovendien mogen we niet vergeten, dat ook de juistere formulering een psychische eenheid en identiteit postuleert, en dat deze een probleem is. En eindelijk: het brengt eigenaardige moeilijkheden met zich mee, uit iemands 'gedragingen' (in de ruimste zin van het woord) af te leiden, hoe hij nu eigenlijk is. Zo we dit niet reeds herhaaldelijk zelf hebben ervaren, kunnen we daarover bijvoorbeeld Heymans' 'Inleiding tot de speciale psychologie' raadplegen. Hij maakt ons, niet alleen doordat hij een aantal moeilijkheden opsomt, maar ook doordat hij van enkele verzwegen en hem

blijkbaar zelf niet bekende veronderstellingen uitgaat, de gecompliceerdheid van de hele problematiek wel bijzonder bewust.

Voor het doel, dat ik me heb gesteld, is het niet noodzakelijk, tot de laatste diepte door te stoten. Maar als ik me ook in het vervolg van dit betoog gemakshalve van de gebruikelijke termen bedien, wil ik deze toch in de aangegeven zin verstaan.

Het verband tussen kunst en leven wordt vaak als volgt gelegd. Men heeft in een kunstwerk een bepaalde kwaliteit onderkend en verklaart deze nu uit het leven, uit de mens. Zo gaat bijvoorbeeld Multatuli te werk in zijn uitvoerige beschouwing over *Bilderdijk* (Ideen, vijfde bundel). Hij bewijst, dat het treurspel 'Floris de Vijfde' in al zijn lagen, maar wel voornamelijk wat het taalgebruik betreft, onzuiver en onwaarachtig is. Daarna citeert hij het Franse proza, waarmee de dichter zijn treurspel aan koning Lodewijk opdraagt en vervolgens diens lofzangen op Oranje, om daarmee te bewijzen dat de onwaarachtigheid ook hierin tot uiting komt. En hij zegt dan: 'De lezer gelieve bij voortdoring acht te geven op de overeenstemming van *karakter* en *uitdrukkingswijze*. Wie zóó voelt, moet zóó spreken.'

Multatuli bewijst dus voor een concreet geval Buffon's algemene stelling 'Le style c'est l'homme même', door een kwaliteit van de mens en een kwaliteit van het onderzochte kunstwerk onafhankelijk van elkaar vast te stellen en daarna op hun overeenkomst te wijzen. Hij leidt dus niet uit het ene het andere af. Ook André Demedts deduceert niets, maar hij stelt iets empirisch vast, als hij over Stijn Streuvels zegt: 'Dezelfde drang naar waarachtigheid spreekt uit zijn taalgebruik'. En als Arend Koole in het voorwoord tot zijn boek over Felix Mendelssohn-Bartholdi opmerkt: 'Ondanks de veelzijdigheid van zijn talent was Mendelssohn een volkomen harmonisch mens en van deze harmonie, gepaard aan zijn humanistische levensopvatting, geven zijn composities een zuivere weerspiegeling', heeft hij eerst de harmonie in de kunst en de harmonie in de mens of in het leven onafhankelijk van elkaar aangetroffen. En zo zouden er nog vele voorbeelden te geven zijn.

Interessanter zijn de gevallen, waarin kennis omtrent de mens, buiten het kunstwerk om verkregen, aanleiding is om een bepaalde kwaliteit aan dat kunstwerk, eventueel aan al zijn artistieke uitingen, toe te kennen. Zo zegt A.H. Cornette in zijn 'Liszt en zijn 'Années de Pèlerinage'': 'Toch zou het een dwaling zijn, te denken dat stukken zoals *La Chapelle de Guillaume Tell* en *La Vallée d'Obermann* slechts typen van

programma-muziek zouden zijn. ... Dat zijn geen louter pittoreske natuur-beschrijvingen, klanknabootsingen van de uiterlijke verschijningswereld. Daarvoor was Liszt van huize uit veel te wijsgerig aangelegd - wij zullen er verder nog een paar heuglijke exempelen van zien - en met Lamennais, Ballanche, Saint-Simon had hij het mooi getroffen om die natuurlijke aanleg te ontwikkelen.'

Maar liever ga ik bij mijn analyse uit van een voorbeeld ontleend aan de literatuurgeschiedenis, dat met hetgeen ik van Cornette heb geciteerd in wezen identiek is. Het heeft betrekking op P.C. Hooft en zijn verhouding tot Brechje Spiegels. Wat een huwelijk tussen hen in de weg heeft gestaan, weten we niet. In zijn 'Claech-leidt' wijt Hooft de mislukking aan 't cranck-sinnige Geval', '(dat) maejden af onse' hoop van 't eeuwelijck versaemen'.

In een beschouwing over Hooft en zijn kring, die tot titel heeft 'Kunst en leven als harmonisch geheel' en een hoofdstuk vormt van het 'Panorama der Nederlandse Letteren', vraagt G. Kazemier: 'Wat was dit 'cranck-sinnige Geval'?' En hij laat daarop volgen: 'Eigenlijk is het niet erg belangrijk dit te weten, maar zolang sommige lezers aan de levensechtheid van Hoofts poëzie twifelen, er meer literaire navolging en artistieke pose dan hartstochtelijke ervaring in zien, kan het nuttig zijn het verband tussen kunst en leven na te gaan'.

Hier wordt dus kennis van een bepaald feit uit het leven van een auteur op zichzelf vrij onbelangrijk genoemd. Waarde wordt er slechts aan toegekend, voorzover ze ons in staat stelt, een onjuist oordeel te herzien en kunstwerken juister te beleven. Voorts wordt implicite gesteld, dat de poëzie in kwestie wèl levensecht is. Dit wordt dan niet uit die poëzie zelf, maar uit iets anders bewezen.

Tegen deze opvatting heb ik een aantal bezwaren. Strikt genomen zou een onderzoek naar de aard van het 'cranck-sinnige Geval' slechts iets kunnen betekenen voor de interpretatie van gedichten, die over Hoofts liefde voor Brechje Spiegels handelen en niet voor zijn overige erotische poëzie, laat staan voor zijn hele poëtische oeuvre. Het is daarom beter, het probleem als volgt te formuleren. Gesteld: we hebben uit andere bronnen dan zijn minnedichten de overtuiging gekregen, dat iemand een hartstochtelijk en oprecht minnaar is geweest; moeten we dan noodzakelijkerwijze aan die poëzie de kwaliteiten van hartstochtelijkheid en levensechtheid toekennen?

In deze formulering zijn de zaken overigens ook weer eenvoudiger

voorgesteld dan ze zijn. Wat immers is het geval? De kunstuitingen blijken door de een niet op dezelfde wijze ervaren en gewaardeerd te worden als door de ander. Het is niets dan een niet bijzonder aannemelijke veronderstelling, dat de buiten de kunstuitingen liggende gegevens slechts één interpretatie zouden toelaten. Het brengt zo zijn moeilijkheden met zich mee, de graad van iemands verliefdheid of de diepte van iemands liefde met zekerheid vast te stellen. Maar laten we aannemen, dat we wat de mens of het leven betreft met objectieve feiten te doen hebben en dat we, wat Hooft betreft, met volle overtuiging Annie Romein-Verschoor kunnen nazeggen: 'Hooft heeft veel lief gehad, ook vurig en innig het tere Brechje'.

Een positieve beantwoording van de gestelde vraag heeft enkele eigenaardige consequenties. We zouden in staat zijn iets belangrijks over een gedicht te zeggen, zonder het zelfs maar één keer gelezen te hebben. En nooit zouden we weten, of het minnelied van een anonymus of van een zekere zus-of-zo koel dan wel hartstochtelijk, oprecht en zuiver dan wel geveinsd, onnatuurlijk en retorisch is.

Voorts is er geen enkele reden, de bedoelde theorie over de relatie tussen kunst en leven ook niet over de andere kunsten uit te breiden, en haar voor de literatuur speciaal tot de erotische poëzie te beperken. Ook is er geen enkele reden, haar slechts dan in te schakelen, als het resultaat het kunstwerk ten goede komt. In een bepaalde periode van de literatuurgeschiedenis is er veel te doen over erotische poëzie, die al dan niet als 'sine amore amor' moet worden getypeerd. Als het 'sine amore amor' een kenmerk van een kunstuiting is en als we de aanwezigheid van dit kenmerk slechts kunnen vaststellen door buiten het kunstwerk om een onderzoek in te stellen, dan moeten we op dezelfde wijze ook gaan zoeken naar 'natuurgevoel zonder natuurgevoel' en naar 'vaderlandsliefde zonder vaderlandsliefde', enz. En wat komt er zo van vele gedichten en romans terecht, als Léautaud gelijk heeft met zijn mening, dat schrijvers geen vriendschap en geen medegevoel kennen?

Het komt mij echter voor, dat het verband tussen kunst en leven op deze wijze verkeerd wordt gelegd. In de eerste plaats veronderstelt die theorie ten onrechte, dat hetgeen we de inhoud van een kunstwerk noemen geheel gelijk is aan iets dat op zichzelf met kunst niets te maken heeft, bijvoorbeeld een liefdeservaring. En in de tweede plaats - en hier keer ik weer tot het concrete voorbeeld terug -: blijkbaar spreekt de een over de erotische poëzie van Hooft niet hetzelfde oordeel uit als

de ander. Beide oordelen zijn gebaseerd op een beleving, op een ervaring tijdens het lezen. Beide lezers kunnen niets anders doen dan zich beroepen op wat er in hen omging, toen ze aan die gedichten deel hadden. Wie heeft nu met zijn beleving gelijk en hoe maken we dit uit, zonder ons op onze beurt op een beleving te beroepen?

Als een buiten-contextueel onderzoek tot de overtuiging voert: 'Hooft was blijkbaar een hartstochtelijk minnaar', kan deze geen invloed hebben op de beleving van hem, die zonder kennis van 'het leven' Hoofts poëzie als een hartstochtelijke en levensechte uiting onderging. En de ander, die de indruk had met 'koele' poëzie of met pose en literaire mode te doen te hebben? Wanneer hij van het bedoelde levensfeit kennis heeft genomen, kan hij zich opnieuw voor de gedichten openstellen. Maar als zijn beleving ook dan niet verandert, zal hij zich voor een oordeel op zijn beleving blijven beroepen. Hij zal nooit kunnen zeggen: 'Deze poëzie *is* hartstochtelijk'. En nu is de kans op een dergelijke verandering mijns inziens uiterst gering. Bij mijzelf heb ik tenminste zo iets nog nooit kunnen vaststellen. Wij allen hebben wel eens op de dood van een kind, een vrouw, een vriend gedichten gelezen, die ons onverschillig lieten, onze weerzin opwekten, of ons door hun niet bedoelde potsierlijkheid een min of meer vreugdeloze lach deden lachen. Nooit hebben we dan de behoefte gevoeld te onderzoeken, of dat sterven de dichters toch niet hevig had aangegrepen. Zonder onderzoek hebben we gaarne aangenomen, dat de levenservaring echt en hevig is geweest. Aan ons oordeel echter heeft dit niets kunnen veranderen.

Eerder zijn we geneigd, in sommige gevallen een kwaliteit van het kunstwerk te gebruiken voor de interpretatie van iets dat er buiten ligt. Händel heeft wel eens aangekondigd, dat hij een werk zou componeren in wat hij noemde 'my great bowwow manner'. Zullen we ons nu door deze typering in de war laten brengen en gaan twifelen aan de ernst van de kunstenaar, aan de echtheid van zijn oratorium-stijl? Neen, de echtheid van Händels muziek is een onaantastbare ervaring en maakt het ons mogelijk te begrijpen, hoe die woorden zijn bedoeld en wat we daaruit over de mens mogen afleiden.

Dames en Heren! U zult waarschijnlijk de indruk hebben gekregen, dat ik het geheel eens ben met hetgeen Wellek en Warren zeggen in het hoofdstuk 'Literature and Biography' van hun 'Theory of Literature': 'No biographical evidence can change or influence critical evaluation. The frequently adduced criterion of 'sincerity' is thoroughly

false if it judges literature in terms of biographical truthfulness, correspondence to the author's experience or feelings as they are attested by outside evidence'. Toch zijn er onloochenbare feiten, die me dwingen, in de formulering van de twee eminente beoefenaars der algemene literatuurwetenschap een enkele, maar belangrijke, verandering aan te brengen.

Wat in de door mij besproken gevallen niet plaats heeft, heeft in andere gevallen namelijk wèl plaats. Meermalen heb ik bij mijzelf en bij anderen moeten constateren, dat kennis van biografische gegevens wèl de beleving en daarmee ook de beschrijving en het oordeel, hetzij in positieve hetzij in negatieve zin, beïnvloedt. Hiervan zal ik enkele voorbeelden geven.

Van Gogh heeft stillelevens geschilderd, die ik - al ben ik me bewust, hiermee weinig te zeggen - als 'eenvoudig' en (niet als 'vrolijk', maar) als 'gelukkig' zou willen typeren. Voor wie de tragiek van Van Goghs leven kent, is het vrijwel onmogelijk die stillelevens anders dan in verband daarmee te beleven en werken ze daardoor extra ontroerend. Ook de kennis van het overige oeuvre zou dit effect kunnen sorteren, zoals het simpele lied 'Ich halte treulich still' van Bach aangrijpender wordt door het besef, dat het een uiting is van dezelfde man, die o.a. de 'Hohe Messe' heeft geschapen, met technisch en emotioneel zo gecompliceerde koren als 'Et incarnatus est' en 'Crucifixus etiam pro nobis est'. Toen ik over mijn ontroering bij het zien van de stillelevens had nagedacht, wist ik echter, dat niet Van Goghs andere schilderijen, maar dat het leven van deze mens, alles wat mij buiten zijn kunst om van hem bekend was, invloed op mijn beleving had gehad. Wat maakt een dergelijke invloed mogelijk? De kennis van het leven is hier meer dan een uiterlijk weetje, ligt voor een groot deel in het emotionele vlak en kan daardoor gemakkelijker in de door het kunstwerk gewekte emotie binnenvloeien. En terwijl in het geval Hoofst een beleving in een bepaald opzicht in haar tegendeel zou moeten verkeren, is hier slechts sprake van een verdieping, een verinniging; de stillelevens zijn niet 'tragisch' geworden.

Een ander voorbeeld van hetzelfde geval is Smetana en zijn strijkkwartet 'Uit mijn leven'. In de titel is reeds een duidelijk verband tussen leven en kunstwerk gelegd. Met maat 220 van het laatste deel begint een nieuwe passage: huiveringwekkende tremolo's van de drie laagste instrumenten en daarbovenuit een hoge e van de eerste viool. Dat dit muziek geworden tragiek is, zal tijdens het luisteren niemand ontgaan.

Maar hij die weet, dat de componist met die hoge e de fluittoon heeft bedoeld, die hij voortdurend in zijn oren hoorde voor hij ongeneeslijk doof werd, ondergaat dit heviger, evenals het einde van het kwartet, waar het mineur tot een majeur wordt bezworen. Ook hier dus: intensivering, maar geen essentiële verandering.

Veel meer echter komt het voor, dat hetgeen we van het *karakter* van de kunstenaar weten, invloed heeft op onze beleving en op onze waardering van een kunstwerk. En hier werkt de buiten-esthetische kennis waarschijnlijk vaker ten kwade dan ten goede.

We mogen het prettig vinden, over Corot te lezen: 'Les preuves de sa bonté, de sa générosité, sont d'ailleurs fréquentes' (Geffroy, o.c.) en over Mendelssohn: 'Even sympathiek als zijn verschijning waren zijn manieren en zijn karakter' (Koole, o.c.), we mogen met voldoening kennis nemen van de beroemde brief van Paganini aan Berlioz (zie Franz Farca: 'Geigen und Geigen'), ik geloof toch niet, dat dit onze houding tegenover hun artistieke prestaties ook maar enigszins verandert.

Anders kan dit zijn, wanneer de kunstenaar als mens om de een of andere reden onze weerszin opwekt. Er kan dan een conflict-situatie ontstaan, waarop niet allen op dezelfde wijze zullen reageren.

In het hoofdstuk 'Die letzte Fahrt' van zijn 'Marie Antoinette' schrijft Stefan Zweig: 'An der Ecke der Rue Saint-Honoré, an der Stelle des heutigen Café de la Régence, wartet, den Bleistift gezückt, ein Mann, ein Blatt Papier in der Hand. Es ist Louis David, eine der feigsten Seelen, einer der grössten Künstler der Zeit'. Nadat hij van die lafheid voorbeelden heeft gegeven, gaat hij voort: 'Aber wenn auch eine Bedientenseele und ein feiges Herz, so hat dieser Mann ein herrliches Auge, eine fehllose Hand'. Beide kenmerken worden hier vermeld in hun onverklaard en ook wel onbegrepen contrast. Uit hun volgorde blijkt echter duidelijk, welk van de twee de schrijver hier het belangrijkste acht. 'Hij is een groot artist, maar een ellendeling' is niet hetzelfde als 'Hij is een ellendeling, maar een groot artist'.

Ik stel hier nu de woorden tegenover, waarmee Willem Paap in zijn 'Vincent Haman' doelt op Verlaine's bezoek aan Amsterdam (dat door Aeg. W. Timmerman in 'Tim's Herinneringen' zo heel anders is behandeld). Paap laat zijn hoofdpersoon denken: 'God, god, wat was dat publiek vooruitgegaan. Dien winter was er 'n fransch dichter in de stad geweest. De man had de roep dat-i een viezik was. Maar daarom

kan je poëzie toch wel mooi wezen, niet waar, of je een viezik bent?' Dit is het begin van een alinea, waarin het woord 'viezik' nog vijf maal weerzinwekkend opklinkt. Hier openbaart zich een walg, hier openbaart zich een haat tegen een bepaalde opvatting over mens en kunst, indirect en juist daardoor zo hevig, door de eigenaardige formulering van de 'monologue intérieur' van iemand, die het met die opvatting wèl eens is.

Tijdens een interview, waarvan het verslag is verschenen in de 'Kroniek van Kunst en Cultuur' (XVI, No. 1) heeft de schilder en tekenaar Paul Citroen verklaard: 'Wat is belangrijker voor een kunstenaar, vroeg men laatst: talent of karakter? Natuurlijk karakter, heet het in een protestants land. Alle ethische mensen vinden dat. Tot bewijs dienen bijvoorbeeld Mondriaan en Van Gogh. En men sluit de ogen voor de vele, meestal Romaanse, tegenbewijzen'.

We kunnen in het midden laten, of we, zodra ethische waarden in de nabijheid van kunst worden gebracht, altijd met iets speciaal Nederlands en met iets speciaal protestants te maken hebben, zoals ook Willem Pijper in zijn 'De antimuzikaliteit van den Hollander' (uit: 'De Quintencirkel') en R.N. Roland Holst in zijn 'Een gesprek bij het haardvuur over Tolstoi, Dostojewsky en het harmonium' (uit: 'Overpeinzingen van een bramenzoeker') ons willen doen geloven. We kunnen ook in het midden laten, of er een speciale categorie 'ethische mensen' bestaat en of niet ieder mens, o.a. óók, ethisch is. Wel rijst de vraag: 'Wat heeft er in Willem Paap omgegaan, als hij, met die kennis van de mens in zijn geest, met die walg voor de mens in zijn ziel, Verlaine's 'La lune blanche' las en het 'O bien-aimée', waarmee de eerste strofe fluisterend eindigt?' Er zijn - zo niet voor allen, dan toch voor velen - ogenblikken, waarop, ondank zij de kennis van biografische gegevens, de mens zich vóór het kunstwerk plaatst en daarop een schaduw werpt als een vuile vlek. Er zijn ogenblikken, waarop iemand zou kunnen zeggen: 'Had ik maar geen naam en geen mens geweten'. -

Dames en Heren! Hoeveel het karakter van de kunstenaar-als-mens, wanneer het ons uit iets anders dan uit zijn scheppingen bekend is, moge betekenen voor de beleving en de waardering van kunstwerken, onvergelijkelijk veel groter invloed gaat in dezelfde omstandigheden uit van iets anders, dat tot de kunstenaar-als-mens wordt gerekend. Ik bedoel: zijn behoren tot een bepaald volk, een bepaald ras, een bepaalde religieuze of politieke gemeenschap. En hier komen we op een gebied, waarop een mens zichzelf van alles wijs kan maken. Wat iemand van een 'groep'

weet of meent te weten, wordt tot kenmerk van een kunstwerk verklaard, omdat hij weet, dat de maker daarvan tot die groep behoort. 'Wat toch is eenvoudiger', vraagt Carry van Bruggen in haar 'Hedendaagsch Fetischisme', 'dan uit muziek 'Russischen hartstocht' en 'Russischen weemoed' te verstaan, als de componist Rampeletamski heet - of Schotsche fierheid, soberheid, koenheid, koelheid .... als er Maczusofzo onder het landschap staat - of Negerzwoelheid, als de dertigcentslevensbeschrijving een zwarten oom van moederszijde uitwijst?' Met minachting spreekt zij over het succes van deze zogenaamde 'wetenschap': 'Het is het succes van het sommenboek met de antwoorden achterin. Het is het succes van de waarzegster, die zich vooraf heeft vergewist bij haar onnoozele klanten omtrent alles wat ze even later 'voorspelt'.'

Inderdaad, het is een onnozel bedrijf, uitgevonden door en voor de velen, die de weg van de minste weerstand, ja van geen enkele weerstand willen gaan, - de weg, die langs het barre probleemgebied van mens, kunst en wetenschap veilig heen leidt.

Het is ook vaak een onschuldig bedrijf. Maar het wordt uitermate schuldig, als de groep, waartoe de kunstenaar behoort, gehaat is bij hen die op deze wijze een feit willen vaststellen. Een duistere drift tracht zich dan te rechtvaardigen en maakt daarvoor gebruik van iets, dat in de verte op de ratio lijkt. De onbewezen en ook onbewijsbare stelling: 'Een kunstenaar openbaart altijd in zijn werk de eigenschappen van zijn ras, zijn volk, zijn partij, zijn geloofsgemeenschap' maakt het mogelijk, op zogenaamd wetenschappelijke gronden, met de groep de mens en met de mens zijn kunst te verwerpen. En wat in vele gevallen niet veel meer is dan een oncontroleerbaar praatje te goeder trouw - 'de echt Schotse soberheid in het schilderij van Maczusofzo' - neemt dan vormen aan als: 'Je kunt toch wel zien, dat 'Het wassende water' door een Jood is geschreven', zoals iemand, aan wiens politieke overtuiging niet te twijfelen viel, mij in 1943 heeft meegedeeld. Maar behoef ik nog voorbeelden te geven, terwijl in onze eeuw hele volkeren in de methode van 'het sommenboek met de antwoorden achterin' zijn en worden opgevoed? -

'No biographical evidence can change or influence critical evaluation.'

Was het maar waar! Die uitspraak is slechts aanvaardbaar, als daarin de persoonsvorm 'kan' door 'mag' wordt vervangen. Het is dan een gebod: een gebod, waaraan waarschijnlijk wij allen ons niet altijd hebben

kunnen houden. Ieder houdt zich er niet aan, die - al dan niet onder invloed van recente politieke gebeurtenissen - uitsluitend op grond van de bedoelde buiten-contextuele gegevens en uit haat tegen een bepaalde groep, sommige schrijvers niet wil bespreken, hun naam uit de geschiedenis der letterkunde wil schrappen, en voor hen geen plaats in een bloemlezing beschikbaar stelt. Ieder houdt er zich niet aan, die zijn beleving en zijn oordeel laat vervormen of die weigert van sommige kunstuitingen kennis te nemen, uitsluitend doordat hem niet slechts 'het onderscheidingsteken van het object' bekend is, maar ook nog een onderscheidingsteken van de kunstenaar, dat deze tot een getekende maakt, waarvoor men zich moet wachten.

Het is menselijk. Maar niet humaan. Het is ook niet wetenschappelijk. En het is niet wetenschappelijk, omdat het niet eerlijk is. Wat ik nu maar gemakshalve 'de grens tussen mens en kunstwerk' noem, is een wetenschappelijk en een ethisch probleem. Het is beide tegelijkertijd, voorzover elke wetenschapsbeoefening een ethos is.

Indien de kunstenaar-als-mens ons ergert, mogen we dit niet op zijn kunst wreken. Want niets van dat ergerniswekkende *behoeft* in die kunst vorm te hebben gekregen. Er kan een contrast zijn, dat we dan maar in zijn onbegrepenheid moeten aanvaarden. Blijkbaar geldt, om het met een variant op Shakespeare te zeggen:

There are more things in human breasts, Horatio
Than are dreamt of in your psychology.

Daaraan kunnen we ook denken, als iemands 'groep' ons ergert. Bovendien mogen we nooit vergeten, dat een ongeoorloofde generalisatie logisch altijd een denkfout is en ethisch een misdaad kan zijn. Het is niet juist, een mens te laten boeten voor een groep of (beter) voor andere individuen die daartoe behoren. En het is niet juist, een kunstwerk te laten boeten voor zijn maker.

Daarom moeten we ons, hoe moeilijk het ook in sommige gevallen moge zijn, voor de kunstwerken open stellen als voor de grottekeningen van de prehistorische mens, - alsof ze dus waren - en nu formuleer ik zeer pregnant - *sine nomine, sine homine*.

Levensberichten

Joannes Antonius James Barge
(Semarang, 27 januari 1884 - Leiden, 18 februari 1952)

De familie Barge behoort nog niet lang tot de Nederlandse families. De grootvader van ons afgestorven medelid was een Engelsman, herkomstig van Manchester; hij huwde een Duitse. Daarbij familiebanden in Frankrijk - een internationale achtergrond die elks leven kan verrijken.

Joannes werd geboren te Semarang, maar de kinderjaren werden doorgebracht in het Gooi. Daarna het gymnasium te Katwijk, het internaat der Jezuiten, waarvan Barge blijvende vriendschapsbanden met vele tijdgenoten medebracht, een blijvende gehechtheid aan de instelling en aan haar leiders (zie b.v. zijn levensbericht van Dr. van Oppenraay), èn een duurzame waardering voor de klassieke vorming, een waardering die hem als promotiestelling deed verkondigen, dat de klassieke opleiding vooralsnog de beste voorbereiding was voor de universitaire studie. Een stelling, waarvoor men toen (in 1912!) in de laatste schans vocht, een positie die ten aanzien van de genees-, wis- en natuurkundige wetenschappen juist toen werd prijsgegeven - maar ten aanzien van Barge een metterdaad beleden levensbeginsel.

Aan de gemeentelijke universiteit van Amsterdam (waar hij o.a. de vader der Katholieke studentenorganisatie mocht heten) was de jongaangekomen Barge een voorspoedig student in de medicijnen; hij werd arts in 1909 (op 25-jarige leeftijd dus) en doctor in 1912, op een proefschrift over Friesche en Marker schedels. In deze jaren heeft hij wel meermalen een geneeskundige praktijk waargenomen, doch zich niet gevestigd; hij bleef in de academische gemeenschap als prosector bij professor Bolk. Alras, privaat-docent reeds, kwam hij in aanmerking voor een professoraat; hij werd aangezocht voor een leerstoel aan de Vlaamse Hogeschool te Gent, doch begreep terecht, daarvoor te moeten bedanken.

In 1919 volgde de benoeming te Leiden, als opvolger van de naar Utrecht vertrokken Boeke, tot hoogleraar der geneeskunde, belast met het onderwijs der anatomie en embryologie; en in hetzelfde jaar ook huwde Barge met mejuffrouw Dreesman. Sedert dat jaar is hij zijn ambt tot kort voor zijn dood, zo lang het hem mogelijk was, blijven vervullen.

Te spreken over Barge als man der medische wetenschap, als anatoom en embryoloog, behoort hier niet en het zou zeker aan de schrijver dezes misstaan. Hij kan slechts zeer uitwendige indrukken hebben, nl. van

de waarderende wijze waarop de studenten over Barge spraken, van het vertrouwen dat hij genoot, als mens, docent en examinator.

Maar Barge was er de man niet naar, zich op te sluiten in het Boerhaave-kwartier. Hij had een veelzijdige belangstelling en waardeerde het gemeenschapsleven-in-verband. Zo was hij een actief burger van Leiden, bereid ook tot het vervullen van functies als het lidmaatschap der commissie voor De Lakenhal; zo toonde hij zich later de verantwoordelijke staatsburger in het lidmaatschap van de Eerste Kamer der Staten-Generaal; en zo werd hij ook, in 1924, lid van de Maatschappij der Ned. Letterkunde, alsmede, kort daarop, lid van haar Historische Commissie. Deze beide banden waren blijvend.

Een zijner zoons heeft aan Barge eens gevraagd of hij, zo hij zijn leven kon overdoen, weer de medische studie zou hebben verkozen, dan wel een andere. Hij moet geantwoord hebben: ik zou weer de medicijnen kiezen, maar misschien als nevenvak de geschiedenis. Inderdaad had hij daarvoor een grote en levendige belangstelling, aanvankelijk wel gevoed op Franse bodem (zoals zijn eerste historische pennevrucht over Notre Dame de Paris zou handelen) en steeds Frans georiënteerd; de overrijke literatuur van en over het Frankrijk van het ancien régime boeide hem telkens weer. Was het een gevoel van verwantschap, dan wel de prikkel der contrast-werking, die hem hiertoe bracht? Beiderlei motiefs immer ware denkbaar.

Barge's eigen historische produktie - zij kon niet omvangrijk zijn naast zijn zware beroepstaak - heeft vooreerst betrekking op Katholieke instellingen. Men kon hem in de historische commissie b.v. horen spreken over de wederopbouw van de Abdij van Egmond, waarvoor ook hij ijverde. Dan contemporaine geschiedenis, in de vorm van tal van jubileumreden en herdenkingen. Maar voornamelijk op het gebied van de geschiedenis van de medische wetenschap en het medische onderwijs, meer in het bijzonder te Leiden. Deze geschiedenis - ze was niet geheel verweesd: we hadden te Leiden Kroon immers reeds, en de geschiedenis der geneeskunde begon ten onzent juist in zwang te komen - is door Barge's toedoen met substantiële bijdragen verrijkt. Niet ieder, die een nieuwe afdeling Anatomie had te openen, zou dit hebben gedaan met een zó doorwrochte historische rede als die van Barge (1923). Hij was het ook, die de recente historie der Leidse medische faculteit te boek stelde ('Het Nakroost van Boerhaave' in Pallas Leidensis, 1925).

Een volgende studie: 'De Oudste inventaris der oudste Academische

Anatomie in Nederland', 1934, zich bij de voorgaande aansluitend, getuigt van ijverig onderzoek (dat zich immers niet met resultaten van vroegeren tevreden stelde); ze getuigt ook weer van de nauwkeurigheid in het waarnemen en de zorgvuldige redeneertrant, waardoor zich de geschiedschrijvers der bêta-richting veelal kenmerken. Doch indien met deze goede eigenschappen een gemis aan visie gepaard kan gaan, niet aldus bij Barge, in wiens geschriften men de invloed van een warm hart bespeurt.

Voor de vindicatie der historische eer van 'Leiden' was hij niet onverschillig; de zo juist aangehaalde titel bewijst het. Doch: *amica academia Lugduno-Batava, magis amica veritas*. De inzinking, zo niet van *het* medische onderwijs, dan toch van het klinische onderwijs na Boerhaave's heengaan heeft Barge in zijn studie van 1934 belicht. Hij heeft haar ook verklaard: de professoren werden door de sterke ontwikkeling van nieuwe vakken, als chemie e.d., geabsorbeerd, èn... Boerhaave had misschien niet helemaal de juiste kijk op de hoedanigheden zijner leerlingen, die zijn collega's waren en zijn opvolgers zouden worden. Dit wordt gezegd door iemand, die het universitaire leven wel ten volle heeft leren kennen!

De rede door Barge in het jaar van zijn rectoraat, in 1937, gehouden ter herdenking van de stichting van het academisch klinisch onderwijs te Leiden voor 300 jaren, is wederom een vindicatie. Utrecht had de primeur opgeëist door invoering van het klinisch onderwijs bij de stichting in 1636 reeds. Daartegen Barge: dat was geen academische instelling, doch een incidentele verbinding met een inrichting van andere aard. Leiden schiep zich door de aparte afdeling in het Ceciliagasthuis wèl een academisch instituut, hoe bescheiden dan ook in onze ogen. Barge heeft, ook door een artikel in het Leids Jaarboekje 1938, met succes voor een betere bestemming dezer Boerhaave-zalen gepleit. Was dit een polemiek tegen Utrecht, dan toch een zeer waardige en collegiale.

Dat de kennis der klassieke talen althans voor de medische historicus onmisbaar is, bewees Barge in zijn studie over Reinier de Graaff, in de Mededeelingen der Ned. Akademie van Wetenschappen, afd. Letterkunde, 1942. Ook in deze studie treft ons het goedafgewogen oordeel; de schrijver heeft sympathie voor zijn objekt, hij beoordeelt het welwillend, maar kritisch. Deze studie moet veel werk hebben gekost; tijd-vulling wellicht na de gedwongen sluiting der Leidse Hogeschool?

Deze donkere tijd zou ook Barge treffen, door gijzelaarschap en door de noodzaak tot onderduiken. Na de bevrijding heeft hij o.a. op een tournee in Schotland en Engeland van de lotgevallen der Leidse akademie in die jaren getuigd. Hij kon zijn werk - zijn zilveren ambtsjubileum was inmiddels niet geheel onopgemerkt voorbijgegaan - hervatten, doch niet voor lange tijd.

Eén bijzonderheid moeten we uit deze latere periode nog releveren. Tweemaal was er ernstig sprake van een ministersambt en wel dat van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen. Het bleek echter, dat de samenstelling van het kabinet en ook het programma niet in overeenstemming waren met de gedachten van Barge hierover.

Kon dus Barge in onze Maatschappij met recht een plaats bekleden op grond van zijn literaire en historische prestaties, gewaardeerd werd hij er evenzeer als mens. De genegenheid jegens de Maatschappij en haar leden, waarvan hij eens als tafelredenaar getuigde, kon slechts op gelijke wijze beantwoord worden. Als een hartelijk en meelevend vriend vooral heeft men hem hier leren kennen; als een man, die, belang stellend in velerlei geestesuitingen, daarachter en daarboven de mens zag en zocht en die in alles naar harmonie streefde, zoals hij o.a. toonde bij een der weinige conflicten die zich in de historische commissie hebben voorgedaan. Goed medelid, hartelijk gastheer, toonde hij ook hierin een distinctie en discretie, die hem steeds dezelfde deden zijn: een persoon waarin men instinctief vertrouwen stelde, die van zijn gevoelens niet behoefde te getuigen om anderen daarvan te overtuigen.

Voor Barge heeft, zo komt het ons voor, onze Maatschappij betekenis gehad als een gelegenheid tot aanraking met een andere sfeer dan die der facultas medica. Hij was immers een bij uitstek ruim mens; artistiek en sportief ook, man van de wereld, in vele kringen graag gezien; trouw zoon zijner Kerk, trouw aan roeping en levensbanden. De Maatschappij der Nederlandse Letterkunde heeft een voortreffelijk lid in hem gehad; zijn nagedachtenis diende ook in deze Jaarboeken te worden bewaard.

S.J. FOCKEMA ANDREAE

Aantekening. Ter gelegenheid van Barge's zilveren jubileum is een twee-delige 'Verzameling' zijner werken gedrukt (op de Leidse Universiteitsbibliotheek te vinden); het tweede deel bevat aan het slot een volledige lijst zijner geschriften t/m 1949, waaraan uit later tijd slechts weinig zou zijn toe te voegen.

Men zie overigens het Jaarboek der Rijksuniversiteit te Leiden, 1929 en 1952. Als medicus is Barge in vakschriften herdacht.

Gerrit Bolkestein
(Amsterdam, 9 oktober 1871 - 's-Gravenhage, 8 september 1956)

De 10e augustus 1939 werd Bolkestein benoemd tot minister van onderwijs, kunsten en wetenschappen. Zelden zal een ministersbenoeming door zovelen in den lande met zoveel instemming zijn begroet. Vooral zij die een betrekking hadden bij het onderwijs waren ervan overtuigd, dat de toch altijd min of meer door de politiek bepaalde verdeling der portefeuilles in dit geval het gunstigst denkbare resultaat had opgeleverd. Het goed recht van deze overtuiging blijkt reeds, als we Bolkesteins levensloop tot de genoemde datum overzien.

Hij is zijn loopbaan begonnen als onderwijzer, eerst aan de bijzondere lagere school te Nijmegen (1890) en enige maanden later aan de christelijke normaalschool aldaar, de bekende 'Klokkenberg', waar hij gedurende zes jaar kwekeling was geweest. Reeds op zijn 23e jaar werd hij benoemd tot hoofd van de bijzondere u.l.o.-school te Rhenen. Van september 1901 tot november 1907 was hij leraar in de Nederlandse taal en letterkunde aan de gem. h.b.s. te Nijmegen en tevens leraar aan de rijksnormaallessen en de cursus voor de hoofdakte. Daarna heeft hij het onderwijs in de hoofdstad gediend, eerst als leraar Nederlands en Geschiedenis aan de 3e 5-jarige (tot 1 september 1912), vervolgens als directeur van de 1e 3-jarige (tot 16 juli 1916) en van de 5e 3-jarige h.b.s. De 1e januari 1917 werd hij benoemd tot inspecteur van het middelbaar onderwijs en in 1934 tot inspecteur van het middelbaar en gymasiaal onderwijs. De 1e maart 1937 werd hij voorlopig ambteloos burger.

In de periode van 1890 tot 1907 heeft hij een aantal diploma's behaald: akte onderwijzer, Frans l.o., Duits l.o., vrije en ordeoefeningen der gymnastiek, akte hoofdonderwijzer, Engels l.o., m.o. Nederlands (1898). Een ander zou daarmee genoeg hebben genomen. Bolkestein echter wilde op zijn lagere en middelbare een universitaire studie laten volgen. De 24e augustus 1904 slaagde hij voor zijn staatsexamen en de 30e april 1907 voor zijn candidaatsexamen Nederlandse letteren. Het was zeker niet aan gebrek aan intellect of volharding te wijten, dat hij zijn studie aan de universiteit niet heeft voltooid; er waren tegenwerkende factoren van andere aard. Al sprak hij er zelden over, Bolkestein heeft het altijd betreurd, dat hij in dit opzicht niet heeft kunnen bereiken wat hij zich had voorgenomen.

Groot is het aantal functies, dat hij in de periode van 1907 tot 1939

op zich heeft genomen: secretaris (1907-1912) en voorzitter (1915-1917) van het hoofdbestuur van de Vereniging van leraren m.o., lid van de plaatselijke commissie van toezicht op het lager onderwijs te Amsterdam, lid van de commissie voor doelmatige onderwijsorganisatie ingesteld door de Maatschappij voor Nijverheid en Handel, voorzitter van de commissie voor een wettelijke regeling van de toelating tot de h.b.s., voorzitter van de commissie voor de aansluiting tussen het middelbaar en gymasiaal en het hoger onderwijs, vertegenwoordiger van de regering bij de examens van de Vereniging tot bevordering van de studie der paedagogiek en bij die van de R.K. Leergangen te Tilburg, lid der commissie tot bestudering van de toenemende bevolking van universiteiten en hogescholen, voorzitter van het bestuur van de School voor Taal- en Letterkunde te 's-Gravenhage, curator van het Nieuwe Lyceum te Hilversum, van het Montessori Lyceum te Amsterdam, van het Nuts-seminarium voor Paedagogiek, van het Vrijzinnig Christelijk Lyceum te 's-Gravenhage; voorts lid van de redactie van 'De Nieuwe Amsterdammer', van 'De Wereld', van 'De Opbouw' en van 'Paedagogische studiën'.

En intussen hield hij redevoeringen en publiceerde hij boeken, brochures en artikels over 'onderwijs' in de ruimste zin van het woord: over didactische en pedagogische kwesties, over aansluitings- en selectieproblemen, over lager, middelbaar en hoger, over openbaar en bijzonder onderwijs, over organisatie en reorganisatie, over de onderwijswet in verleden, heden en toekomst, enz., enz.

Het is dus niet te verwonderen, dat tallozen in 1939 de nieuw benoemde minister van o.k. & w. onmiddellijk en onvoorwaardelijk hun vertrouwen schonken en van zijn beleid alles goeds verwachtten. Waarom deze verwachting niet in vervulling is gegaan, weten we allen. In tijden van mobilisatie en oorlogsdreiging is o.k. & w. niet het belangrijkste der departementen en een naar Engeland uitgeweken regering kan voor het onderwijs in een door de vijand bezet Nederland weinig doen. Toch is het Bolkestein in de eerste acht maanden van zijn ambtsperiode nog gelukt een 'Gewijzigd ontwerp van wet tot regeling van het voorbereidend hoger en algemeen vormend middelbaar onderwijs' samen te stellen (verschenen 26 april 1940). Tijdens zijn verblijf in Engeland heeft hij de conferenties der geallieerde ministers bijgewoond, die waren ingesteld voor de vernieuwing van het onderwijs en voor bescherming en restitutie van cultureel materiaal. Dat hij het Engelse en,

tijdens zijn verblijf in de Verenigde Staten (1944), ook het Amerikaanse onderwijssysteem heeft bestudeerd en daarvan de invloed heeft ondergaan, blijkt uit zijn publicaties na de bevrijding.

Bolkestein is een van de drie ministers, die alle crises in de Londense regering hebben overleefd. De 6e januari 1942 werd hij benoemd tot minister van binnenlandse en van algemene zaken ad interim.

Na zijn terugkeer in Nederland ontplooit hij opnieuw een grote activiteit. Hij maakt geen deel uit van het nieuwe Kabinet, maar wordt persoonlijk adviseur van de minister van o.k. & w. en later ook van diens opvolger. Dit was het begin van een lange reeks functies. In de laatste twaalf jaar van zijn leven was hij voor korter of langer tijd: lid van de raad van beheer van een fonds voor évacués uit Nederlands-Indië, lid van het Nederlands comité voor Benelux, voorzitter van de commissie van bijstand van het Rijksinstituut voor oorlogsdocumentatie, voorzitter van de raad van toezicht van het Opleidingsinstituut voor het buitenland, curator van de internationale school 'De Ulenpas', voorzitter van het bestuur der stichting 'Internationale School', voorzitter van het bestuur der stichting 'De Werkschuit', curator van het Mathematisch Centrum, voorzitter van de commissie 'Dingen om ons heen', curator van het Instituut voor woordblindheid, lid van de commissie van advies inzake art. 133 der hogeronderwijswet, voorzitter van de stichting 'Kunstenaars herdenken 5 Mei', voorzitter van de commissie voor de staatsburgerlijke vorming van dienstplichtigen, voorzitter van het bestuur der Vrije Akademie, lid van de staatscommissie tot reorganisatie van het hoger onderwijs, lid van de Nederlandse commissie voor internationale samenwerking op het gebied van o.k. & w., lid van de raad van bestuur van de Amerikaanse onderwijsstichting in Nederland (Fullbright-commissie), lid van de onderwijscommissie van de Nederlandse Maatschappij voor Handel en Nijverheid, voorzitter van de commissie van beroep bijzondere m.m.s. In dezelfde periode zijn in een aantal dagbladen vele tientallen artikels van zijn hand verschenen.

Bolkestein was een naar lichaam en geest gezond mens en een voortreffelijk organisator van eigen leven en werk. Dit verklaart echter slechts ten dele, waarom hij gedurende zoveel jaren zoveel werk heeft kunnen verzetten. Zijn rusteloze bedrijvigheid wordt pas geheel begrijpelijk, als we in aanmerking nemen, dat hij zich in dienst had gesteld van een ideaal. Zijn ideaal kan kort getypeerd worden als: zo goed mogelijk onderwijs voor zoveel mogelijk individuen, ten bate van mens en

gemeenschap. 'Het is een eis van sociale rechtvaardigheid en tevens een zaak van maatschappelijk belang, dat de in ieder individu bestaande energie tot uiting en ontplooiing kan komen.' Bolkestein had een duidelijke voorstelling van de wijze, waarop aan deze eis moest worden voldaan en het ideaal moest worden verwezenlijkt. Veel verwachtte hij van een wetenschappelijke beoefening der pedagogiek en van een wetenschappelijk verantwoorde algemene en speciale didactiek. Pedagogische en didactische scholing en met name studie van de pedagogische psychologie achtte hij voor de aanstaande leraar onmisbaar. Het was voorts zijn overtuiging, dat slechts wetenschappelijk onderzoek de selectie- en aansluitingsproblemen nader tot een oplossing kan brengen. Met grote aandacht volgde hij de onderzoekingen van Kohnstamm c.s. op het gebied van het 'stil lezen'. Aan het stilleesstuk kende hij behalve didactische ook grote prognostische waarde toe, zoals blijkt uit het k.b. van 1938, dat hij heeft voorbereid.

Bolkestein trachtte het starre schema der schooltypen te doorbreken, eiste een soepel leerplan met kern- en keuzevakken (zonder doubleren), streefde naar meer differentiëring en individualisering. Hij bestreed het eenzijdig intellectualisme, wilde de school van een leer- tot een vormingsinstituut maken, waar niet alleen kennis wordt bijgebracht en het denken wordt ontwikkeld, maar waar minstens evenveel aandacht wordt besteed aan karaktervorming, gemeenschapsvorming, esthetische vorming, religieuze vorming en lichamelijke opvoeding, alles tezamen in dienst van de 'vrije, harmonische mens'.

Scherp zag hij in, dat door reorganisatie slechts een uitwendige vernieuwing tot stand kan worden gebracht. Zelf heeft hij over de reorganisatie o.a. in zijn eerste Gidsartikel en zijn 'Gewijzigd ontwerp van wet' belangrijke gedachten ontwikkeld en nog in 1955 publiceerde hij, samen met Rutten, een proeve van een leerplan voor een algemeen middelbare school. Maar meer betekenis kende hij toe aan de innerlijke vernieuwing, die alleen tot stand kan komen door een verandering in de habitus van hen die onderwijs geven. Daarom pleitte hij voor een betere onderwijzers- en leraarsopleiding en voor een, o.a. ook door een betere financiële positie mogelijk gemaakte, maatschappelijke verheffing van onderwijzers en leraren; het voor de laatsten geldende 'uurloon' achtte hij uit den boze. Hij was een voorstander van een gedifferentieerd doctoraal examen: de aanstaande docenten moesten aan andere eisen voldoen dan zij die zich verder aan de wetenschap wilden wijden.

Op het gebied van het onderwijs worden talloze meningen verkondigd, die hetzij hun bestrijders vinden, hetzij eenvoudig voor kennisgeving worden aangenomen, maar die de praktijk op geen enkele wijze vormen. Wat Bolkestein heeft gewild, is echter voor een gedeelte werkelijkheid geworden - zo is vooral door zijn toedoen de h.b.s. A tot stand gekomen - en verscheidene van de door hem geformuleerde gedachten staan nog ter discussie en zullen de ontwikkeling van het onderwijs nog beïnvloeden.

Het heeft Bolkestein tijdens zijn leven niet aan eerbewijzen ontbroken. Hij was ridder in de Orde van de Nederlandse Leeuw (1922) en commandeur in de Orde van Oranje-Nassau (1946), doctor honoris causa van de Rutgers University (1944) en van de Universiteit van Amsterdam (1950). De gemeente Amsterdam verleende hem de medaille van de stad in zilver. Voorts was hij lid van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde (1929) en van het Provinciaal Utrechts Genootschap van Kunsten en Wetenschappen (1919).

In de herinnering van allen die hem hebben gekend leeft hij voort als een integer mens, als iemand die boven de partijen stond, die nooit zichzelf heeft gezocht, die in bescheidenheid naar anderen wist te luisteren en toch met een vanzelfsprekende autoriteit zijn wil wist op te leggen, als het ging om de verdediging van het ideaal, waaraan hij zijn leven had gewijd.

C.F.P. STUTTERHEIM

Lijst van geschriften

Boeken en brochures:

1913	De Voorgeschiedenis van het Middelbaar Onderwijs. G.J. van Amerongen. Amersfoort.
1915	De Paedagogiek aan de Nederlandsche Universiteiten, A. Versluys. Amsterdam.
1932	De Concentratiegedachte in het middelbaar onderwijs. J.B. Wolters. Groningen.
1933	De Vrijheidsgedachte in de regeling van het middelbaar onderwijs. J.B. Wolters. Groningen.
1933	Gedachten over de lichamelijke opvoeding op de middelbare school. Uitgave van het Jan Luitingfonds.
1939	De wettelijke 'neutraliteitsbepalingen' voor het openbaar onderwijs. Uitgave van het Jan Luitingfonds.
1946	Schema van de Organisatie van het Onderwijs. Landsdrukkerij.

Redevoeringen:

1904	Heeft het middelbaar onderwijs iets te maken met de ingediende wijzigingen in de wet op het lager onderwijs? (afgedrukt in <i>Weekblad voor Gymnasiaal en Middelbaar Onderwijs</i>).

- 1907 H.B.S. opleiding van a.s. onderwijzers (*Weekblad*).
- 1915 Rede ter opening van de 49ste Algemeene Vergadering van de Vereeniging van Leeraren bij het M.O. (*Weekblad*).
- 1915 De zesjarige middelbare school. (*Weekblad*).
- 1916 Het rapport der 'Bevredigingscommissie' en het middelbaar en gymasiaal onderwijs (*Weekblad*).
- 1926 De Volkenbond en het Onderwijs (*Weekblad*).
- 1931 De plaats en de doelstelling van het onderwijs in de moderne talen op de drie soorten scholen van middelbaar onderwijs (*Levende Talen*).
- 1933 De aansluiting tusschen het middelbaar en het hooger onderwijs (*Weekblad*).
- 1939 Gedachten over en indrukken van het onderwijs in het Nederlandsch. (*Levende Talen*).
- 1939 Onderwijsvernieuwing. Rede gehouden op de Algemeene Vergadering van de Vrijzinnig Democraten Bond.
- 1940 Rede ter opening van het Nationaal Congres 'Ons onderwijs in het licht van de moderne psychologie'.
- 1946 Het onderwijs in de moderne vreemde talen na de oorlog (*Levende Talen*).
- 1948 Overheid en Kunst. Rede gehouden op het eerste congres van de Federatie van Beroepsverenigingen van Kunstenaars. Uitg. C. Hafkamp, in samenwerking met de Nederlandse Federatie.

Bijdragen:

- 1913 De Wet van 2 Mei 1863, in: *Het 50-jarig bestaan van de wet op het Middelbaar Onderwijs*. G.J. van Amerongen. Amersfoort.
- 1923 Het Middelbaar Onderwijs van 1898-1923, in: *Officieel Gedenkboek 1923*. H.H. Fongers en Co. Voorschoten.
- 1933 Geschiedenis der aansluiting tusschen lager en middelbaar onderwijs, in: *Losse Paedagogische Studiën*.
- 1944 Overheid en Kunst, in: *Nieuw Nederland*. Querido. New York.
- 1948 De Koningin in Ballingschap, in: *Officieel Gedenkboek*. Scheltens en Giltay. Amsterdam.

Voorwoorden:

- 1908 bij: *Uit het werk van Jac. van Looy*. S.L. van Looy. Amsterdam.
- 1909 bij: *Keus uit Jorissen's Historische Werken*. H.D. Tjeenk Willink. Haarlem.
- 1937 bij: dr. M.J. Langeveld, *Inleiding tot de studie der Paedagogische Psychologie*. J.B. Wolters. Groningen.
- 1938 bij: dr. W. Sleumer Tzn., *Het Economisch Onderwijs, maatschappelijk beschouwd*. J.B. Wolters. Groningen.

- 1948   bij: W.L.M.E. van Leeuwen, *Honderd Jaar Nederland*. H.L. Smit en
                  Zn. Hengelo.
- 1949   bij: prof. R. Casimir, *Voor School en Leven*. J.B. Wolters. Groningen.

Artikelen en besprekingen in:

Tijdschrift voor Onderwijs en Opvoeding. jg. 6.

Taal en Letteren jg. 17.

Weekblad voor Gymnasiaal en Middelbaar Onderwijs jg. 1904-1905-1906.

Gezin en School jg. 1; 2; 5; 7.

Paedagogische Studiën jg. 3; 15; 16; 17; 18; 19; 25; 31.

Paedagogisch Tijdschrift jg. 1; 4.
De Gids jg. 103; 117.
Volksontwikkeling (uitg. Maatschappij tot Nut van het Algemeen) jg. 7.
Atoom (uitg. Vrij Nederland) jg. 2.
Handelingen van het Academisch Genootschap te Eindhoven. 1945.
Vlaams Opvoedkundig Tijdschrift jg. 29.
De Opbouw jg. 1 en volg.
De Nieuwe Stem 1951-1952.
Tijdschrift voor Geschiedenis, o.a. 1928-1929-1930-1931-1935-1937-1939.
De Nieuwe Amsterdammer (redactie Th. M. Ketelaar en dr. J.C. Eringaard).
De Wereld (redactie C.J. Vierhout).
Réveille 27 aug. 1948.
De Groene Amsterdammer sinds 27-3-1948.
De Linie 2-3-1951.
Vrij Nederland sinds 29-10-1949.
Forum Académiale 18-6-1949.
Vernieuwing van Opvoeding en Onderwijs sinds april 1951.
Onze Kinderen februari 1954.
Ons Leger februari 1956.
Federatie sinds april 1951.
Het Algemeen Handelsblad (vóór 1940 gesigneerd 'Onze M.O. medewerker').
De Nieuwe Rotterdamsche Courant sinds 21-2-1948.
De Nieuwe Courant, later *Het Vaderland*, sinds 24-6-1950.
Het Parool sinds 9-8-1948.

In Memoriam:

1924	voor: ir. W. van Mourik Broekman, in <i>Weekblad voor Gymnasiaal en Middelbaar Onderwijs</i> .
1948	voor Zuster Elisia, in <i>St. Bonaventura</i> .
1950	voor prof. dr. G. van der Leeuw, in <i>N. Rott. Courant</i> (21-11).
1951	voor prof. dr. J.H. Gunning, Wzn, in <i>Weekblad voor Middelbare Scholen en Lycea</i> .
1952	voor prof. dr. Ph. Kohnstamm, in <i>Het Parool</i> (2-1).
1956	voor ir. D.J. Kruytbosch, in <i>Jaarboek Mij. Nederl. Lett.</i> 1955-1956.

Rapporten (als medewerker):

1930	Rapport van de Commissie voor doelmatige onderwijsorganisatie, ingesteld door de Nederlandsche Maatschappij voor Nijverheid en Handel.
1930	Rapport der Commissie ter bevordering van een meer verzorgd mondeling taalgebruik.
1934	Rapport der Commissie ter formuleering van een voorstel tot wettelijke regeling der toelating tot de eerste klas H.B.S. 5 jr.
1936	Rapport van de Commissie ter bestudeering van de toenemende bevolking van Universiteiten en Hoogescholen (voorzitter van de

- speciale commissie voor leeraren, bibliothecarissen en archivarissen en van de subcommissie voor hoofdstuk 17 van het rapport: Maatregelen tot beperking van het aantal academisch gevormden).
- 1938 Rapport der Commissie in zake aansluiting tusschen het middelbaar en gymnasiaal en het hooger onderwijs.
- 1949 Rapport van de Staatscommissie voor de reorganisatie van het Hoger Onderwijs.

Jan Derk Domela Nieuwenhuis Nyegaard (Amsterdam, 25 juli 1870 - Amsterdam, 4 januari 1955)

Jan Derk Domela Nieuwenhuis - de oude Deense familienaam Nyegaard heeft hij eerst later aan de vernederlandste naam toegevoegd - werd op 25 juli 1870 te Amsterdam geboren als jongste der drie kinderen uit het huwelijk van Mr. Jacob Domela Nieuwenhuis, advocaat en procureur, en Elisabeth Rolandus Hagedoorn. De Nyegaards waren uit Denemarken afkomstig, maar een van hen leed als zeekapitein schipbreuk in de buurt van Kennemerland en vestigde zich daarop, het varen moe, als koopman te Alkmaar, waar hij zijn naam vernederlandste. Hij werd de vader van Prof. Dr. Jacob Nieuwenhuis (1777-1857), die in 1822 hoogleraar in de theologie en de filosofie te Leiden werd. Een van zijn zoons, Ferdinand Jacobus (1808-1869), nam de naam van zijn Friese moeder bij zijn familienaam aan en werd daardoor de eerste Domela Nieuwenhuis. Deze Lutherse hoogleraar in de theologie aan het Athenaeum van Amsterdam was de vader van Jacob Domela Nieuwenhuis (1836-1924), die in 1884 hoogleraar in het strafrecht te Groningen werd. Zijn jongste zoon was een zwak kind, dat zijn gehele jeugd door voortdurend onder dokters handen was en gedurende hele perioden niet of nauwelijks lopen kon. Pas omstreeks zijn twaalfde jaar begon er enige verbetering in zijn toestand te komen, zodat hij, nadat hij tevoren vrijwel uitsluitend privaattlessen had gehad, in 1886 het gymnasium in Groningen kon volgen. Anderhalf jaar later moest zijn vader hem op doktersadvies al weer thuis halen en hem door privaattlessen laten opleiden voor het toelatingsexamen tot de universiteit. Door zijn ziekte veel aan huis gebonden, had de jongen zijn onverzadigbare leeslust naar hartelust kunnen botvieren, zodat hij al vroeg rijp en groen gelezen had. Nog in Amsterdam was hij, in 1883, begonnen een dagboek aan te leggen, dat hij tot in het begin van de eerste Wereldoorlog heeft bijgehouden en waarin hij later opnieuw, doorgaans van dag op dag, alles heeft opgeschreven wat in zijn leven en dat van zijn naaste omgeving plaats vond en wat daarbuiten zijn opmerkzaamheid trok. In zijn ouderlijk huis had hij, eerst in Amsterdam, later in Groningen, allerlei bekende persoonlijkheden ontmoet, en ook de binnen- en buitenlandse reizen die het gezin jaarlijks ondernam hadden al vroeg zijn blik verruimd. Ondanks de eenzaamheid die het gevolg was van zijn vele ziek zijn, gevoelde hij zich dan toch ook bevoorrecht door hetgeen

het ouderlijk huis hem gaf. In het gezin van Prof. Domela Nieuwenhuis heerste een weldadige godsdienstige sfeer en een geest van harmonie tussen ouders en kinderen, die zelden of nooit verstoord werd.

Nog vóór Jan Derk het staatsexamen had kunnen afleggen, achtte de arts die hem behandelde het gewenst dat hij naar Zwitserland zou gaan. Aangezien het zijn bedoeling was, predikant te worden, besloot hij zich in Lausanne aan de opleidingsschool van de Église libre te laten inschrijven. Een jaar vóór zijn vertrek had hij zich laten aannemen in de Lutherse gemeente, waartoe de Nieuwenhuizen behoorden. Kort daarop was hij in contact gekomen met het Leger des Heils en een hartstochtelijk aanhanger van deze beweging geworden. Als heilsoldaat nam hij vol ijver deel aan het reddingswerk onder de armen van Groningen. Toen William Booth in Den Haag zou spreken, ging hij daarheen; onder de bezoekers van de meeting trof hij zijn oom Ferdinand aan, wiens aanwezigheid voor de Generaal aanleiding was om het socialisme in zijn rede te betrekken. Ook in Lausanne werd hij een trouw bezoeker van de samenkomsten van het Leger, en toen Booth hier in mei 1891 een bijeenkomst leidde, sprak hij met hem over zijn studie. De Generaal, die zelf predikant was geweest, zei hem dat hij aan de theologische vakopleiding weinig waarde hechtte, maar liet hem overigens vrij in zijn besluit. Hij besloot zijn studie voort te zetten aan de universiteit van Genève, waar hij in 1892 het theologisch examen aflegde. Op 31 juli 1893 trouwde hij te Groningen met Andrea Elisabeth Hermina Sypkens, die hij in Leger des Heilskringen had ontmoet. Zij was de dochter van een der Hervormde predikanten van Groningen; haar ouders hadden eerst nog al bezwaar gemaakt tegen een huwelijk met deze Heilsoldaat, die bovendien nog een zwak gestel had, maar er tenslotte toch in berust. Dat zwakke gestel was in Zwitserland weinig verbeterd, maar de arts meende dat Schotland een gunstiger uitwerking zou hebben, en daarom trok het jonge paar na de huwelijksreis naar Edinburgh, waar Domela Nieuwenhuis zijn theologische studie wilde voltooien. Toen hem na enige tijd bleek dat de Evangelical Union Church van haar predikanten onvoorwaardelijke instemming eiste met de calvinistische Westminster- confessie, met inbegrip van het leerstuk der uitverkiezing, besloot hij opnieuw van opleidingsinstituut te veranderen en aan dat van de minder rechtzinnige Evangelical Union Church of Scotland af te studeren. Deze kerk ordende hem in maart 1895 tot predikant. Enkele dagen later trokken de Domela's met hun beide zoontjes - een tweeling - die het jaar tevoren geboren

waren, naar Groningen terug, waar hij ook nu weer enige tijd in het Leger des Heils onder de kermisklanten werkte. Met de Lutherse kerk voelde hij zich niet in die mate verbonden, dat de overgang naar een ander kerkgenootschap hem moeite zou kosten, en toen de Hervormde gemeente van Oostende een beroep op hem uitbracht, nam hij dat aan. Op 22 september werd hij er door zijn schoonvader bevestigd.

De hervormde gemeente van deze haven- en vissersplaats telde niet meer dan zestig gezinnen, maar ook buiten zijn pastorale arbeid was er voor de actieve jonge predikant, vooral nu zijn gezondheid maar weinig meer te wensen overliet, genoeg te doen. Als principiële drankbestrijder - vrijwel zijn leven lang was hij geheelonthouder, vegetariër en nietroker - vond hij onder het proletariaat van Oostende een vruchtbaar werkterrein, dat hem bovendien in nauw contact bracht met de noden van het Vlaamse volk, en daarmee met de Vlaamse beweging. Hij geraakte er bevriend met Dr. Eugeen van Oye, die er dokter was, de leerling van Guido Gezelle, een overtuigd voorvechter voor de zaak der Vlamingen, en het werd hem steeds duidelijker dat in dit volkomen Vlaamse land de rechten van het Vlaamse volk met voeten werden getreden. Toen hij eind 1898 naar Odijk vertrok, dat hem beroepen had, verliet hij Vlaanderen als volbloed flamingant. In Odijk, waar een derde zoon geboren werd, heeft hij geen gelukkige jaren doorgebracht; het dorpsleven was hem te eentonig en de strijd tegen de fanatiek orthodoxe boeren, die de lippen stijf opeengeklemd hielden als hij een gezang opgaf, was hem te weinig aantrekkelijk. Nadat hij zes andere beroepen had afgeslagen nam hij in het voorjaar van 1903 dat naar Gent met vreugde aan, vooral ook omdat het hem naar Vlaanderen terug zou brengen.

De Protestant Evangelische gemeente van Gent omvatte niet alleen de lidmaten uit de stad, maar bovendien die van 23 dorpen in West- en Oost-Vlaanderen. Verder was hem de geestelijke verzorging opgedragen onder de protestanten in de gevangenissen van Gent, Brugge en Dendermonde en in het verbeteringsgesticht van Beernem-Ruiselede. Zijn taak was dus allerm minst een sinecure, maar niettemin vond hij nog tijd zich daarnaast bezig te houden met de belangen van de Nederlandse taal en de Nederlandse cultuur, o.a. in de Vlaamse afdelingen van het Algemeen Nederlands Verbond. De omgang met strijdbare figuren als Paul Frédéricq, die een van zijn ouderlingen was, Julius Mac Leod, Willem de Vreese en Roza de Guchtenaere gaven hem een dieper inzicht in de Vlaamse beweging. Bij een zo temperamentvol man als Domela Nieuwen-

huis was, moest de stelselmatige onderdrukingspolitiek van de Belgische regering, de economische verwaarlozing van Vlaanderen, de sterke verfransing van het onderwijs, het rechtswezen en het leger, een fel verzet wekken. Meer en meer kwam hij tot de overtuiging dat de enige oplossing voor de Vlaamse kwestie de eenwording van Vlaanderen en Nederland zou zijn, de vorming van een groot Diets rijk in Germaans verband, een ideaal dat ook aan zijn romantische neigingen tegemoetkwam. Zo werd hij een steeds onverzoenlijker vijand van de Belgische staat. Terwijl anderen, meer bezadigden, langs lijnen van geleidelijkheid hun doel trachtten te bereiken, zocht deze onstuimige Noord-Nederlander naar een snellere en radicalere oplossing van het brandende probleem. In de oorlog die in augustus 1914 uitbarstte meende hij de kansen daartoe te zien. Na de Duitse inval splitste de Vlaamse beweging zich in drie groepen, die der passieven, die het einde van de oorlog wilden afwachten en de godsvrede sloten, die der activisten, en de onvermijdelijke middengroep. Natuurlijk sloot Domela Nieuwenhuis zich onmiddellijk bij de groep der activisten aan. Deze aanvankelijk kleine, maar steeds toenemende groep, waartoe vele jongeren en vooral ook vele studenten van de Gentse universiteit behoorden, richtte op 24 oktober 1914 te Gent de Nationaal Jong-Vlaamse beweging op. Domela Nieuwenhuis werd de eerste voorzitter; tot de vooraanstaande leden behoorden o.a. Reimond Kimpe, die later als schilder naam zou maken, de jonge bioloog Marcel Minnaert, de huidige Utrechtse sterrenkundige, Antoon Thiry, Leo Picard, even later ook Willem de Vreese, René de Clercq, Richard de Cneudt en vele andere letterkundigen. Voor het eerst sinds 1830 was een grote, enthousiaste groep Vlamingen zich bewust van de mogelijkheid voor Vlaanderen een staatkundige zelfstandigheid te scheppen. De vernederlandsing van de Gentse universiteit, sinds tientallen jaren een onbereikbaar schijnend ideaal, werd nu opeens een nabije werkelijkheid. Uit Gent sloeg het aktivisme naar geheel het Vlaamse land over, en ook onder de Vlaamse soldaten in het Belgische leger, dat aan de IJzer streed, ontstond al spoedig een sterke aktivistische beweging. Onvermoeid bereisde de voorzitter heel Vlaanderen om zich in verbinding te stellen met de geestverwanten, waartoe o.a. een aantal jonge letterkundigen behoorden. Het enthousiasme en het idealisme dat hij in de beweging aantrof bezielde hem tot een krachtsinspanning die ongelofelijk moet hebben geschenen voor wie hem in zijn ziekelijke jeugd hadden gekend. Als afgevaardigde van de beweging reisde hij in 1915,

1917 en 1918 naar Duitsland om bij de rijkskanselier en andere staatslieden de belangen der Vlaamse zaak te bepleiten. Voor hetzelfde doel bezocht hij in 1915 een aantal vooraanstaande Nederlanders, o.a. Kuyper en Bolland, wat de eerstgenoemde betreft overigens met weinig succes. Wanneer de Duitsers blijk gaven van wantrouwen ten opzichte van de bedoelingen van deze groep, was hij het doorgaans die als bemiddelaar of pleitbezorger moest optreden. Bij dit alles bleef zijn pastorale werk zijn belangrijkste taak; regelmatig bezocht hij zijn gemeenteleden en de verstrooide protestanten in Vlaanderen, en zo dikwijls hij er gelegenheid toe kreeg stond hij in de hospitalen de gewonde soldaten, van welke nationaliteit ook, op hun ziek- of sterfbed bij, waarbij ook zijn talenkennis hem goed van pas kwam. Ook in deze jaren van politieke strijd bleef hij vóór alles pastor.

Gaandeweg begonnen zich binnen de kringen der activisten verschillende richtingen af te tekenen; wantrouwen en tengevolge daarvan verdeeldheid kwamen in de plaats van de oorspronkelijke eensgezindheid, en ook Domela Nieuwenhuis kreeg ruimschoots zijn deel van de miskennis van de zijde van zijn vroegere medestanders. Het heeft hem niet verhinderd, tot het einde toe verder te strijden met onverflauwde geestdrift en onverwoestbaar geloof in het goed recht van de zaak, die hij voorstond. Ook in geschrifte heeft hij in deze jaren de aandacht gevraagd voor de Vlaamse kwestie, allereerst in de brochure *Vlaanderen bevrijd van allen zuidelijken dwang* (1915), die in 1916 en nog eens in 1918 in het Duits en in 1917 in het Engels verscheen, en in een aantal tijdschriften weekbladartikelen.

Toen, nog vrij onverwachts, het einde van de oorlog kwam, nam Domela Nieuwenhuis in oktober 1918 met vele andere activisten de wijk naar Nederland. De vervlaamsing van Vlaanderen, die na het aktivisme in een geheel nieuw stadium was getreden, zou hij voortaan slechts uit de verte en als toeschouwer kunnen volgen. In 1921 werd hij door het Assisenhof te Gent bij verstek ter dood veroordeeld. Door tussenkomst van zijn vriend de Haagse predikant Dr. F. van Gheel Gildemeester was hij intussen al in het voorjaar van 1919 tot hulpprediker van de Hervormde gemeente van Beetsterzwaag aangesteld, die hem nog in hetzelfde jaar als predikant beriep. In dit welvarende Friese landbouwdorp met een vrijwel geheel protestantse bevolking vond hij een nieuw arbeidsveld. Zijn naam had er dank zij zijn oom Ferdinand, wiens *Van Christen tot anarchist* er destijds in menig arbeidersgezin nog het enige boek

was, een goede klank, en de onafhankelijkheidszin van deze Friezen harmonieerde wonderwel met zijn eigen karakter, dat immers ook een Friese inslag bezat. Er waren ook hier moeilijkheden, o.a. door de partijgeest die hij er in het kerkelijk leven aantrof, maar er waren ook prettige ervaringen. Hij maakte er na 1922 de grote agrarische werkloosheid en als gevolg daarvan de armoede onder de landarbeiders mee, en hij kwam er in contact met de avontuurlijke Jarig van der Wielen, wethouder van Opsterland (waaronder Beetsterzwaag behoorde), die op zijn bezitting 'Allardsoog' de grondslag legde van de eerste volkshogeschool in Nederland, een instituut dat hem niet alleen omdat het uit Denemarken afkomstig was, sympathiek moest zijn. In 1911 had hij samen met zijn vrouw zijn eerste reis naar Skandinavië gemaakt, waar ze de afstammelingen van de Nyegaards hadden opgezocht. Tijdens de jaren dat hij in Beetsterzwaag woonde maakte hij deze reis nog twaalf maal, van 1930 af vrijwel jaarlijks. Ook de Färöer en IJsland werden bezocht. Overigens speelde zijn leven zich in hoofdzaak op de pastorie af, waar oude en ook telkens weer jongere vrienden uit Vlaanderen hem van tijd tot tijd verslag kwamen uitbrengen van de goede vorderingen die de Vlaamse zaak maakte. Een enkele keer trad hij nog op de voorgrond, zoals bij de nationale hulde aan Willem van Oranje op 17 april 1933 in de Nieuwe kerk te Delft, toen de duizenden aanwezigen onder zijn voorgang de eed van trouw zwoeren.

Intussen waren sinds het midden van de twintiger jaren in Nederland allerlei fascistische en semi-fascistische groepen en groepjes opgekomen, grotendeels met sterk uitgesproken Duitse of Germaanse sympathieën. Terwijl Domela Nieuwenhuis afwijzend stond tegenover de N.S.B., meende hij in de beweging van Arnold Meijer, Nationaal Front, de belichaming van zijn politieke idealen te zien. Hoewel hij er zich nooit bij heeft aangesloten, onderhield hij er wel betrekkingen mee. Nog altijd zweefde hem de mogelijkheid van een statenbond voor ogen, waarin alle Germaanse volken, Engeland niet uitgezonderd, verenigd zouden zijn. Hoewel hij zo min als van Mussert van Hitler enig heil verwachtte, meende hij toch dat de politieke constellatie daartoe opnieuw, als in 1914, een kans bood. Opnieuw zou hij bedrogen uitkomen. Vlak na de inval der Duitsers was, op 20 mei 1940, zijn vrouw gestorven, twee maanden voor zijn zeventigste verjaardag. Zwaar drukte hem na een lang en harmonisch huwelijksleven de eenzaamheid, zwaar ook drukte hem het besef dat de tweede Wereldoorlog de verwerkelijking van zijn politieke idealen naar

een onbereikbaar verre toekomst zou verschuiven. In 1944 moest hij emeritaat aanvragen, waarna hij in Amsterdam ging wonen. In de zomer van dat jaar in Groningen bij zijn zoon logerend, verwekte hij daar een niet geringe opschudding door met oranje getooid uitdagend door de stad te lopen, waaraan de Duitsers pas na veertien dagen een einde maakten. Enkele weken later werd zijn zoon door de Gestapo in zijn eigen huis vermoord. Voor het raam van de bovenverdieping staande sprak de vader de samengestroomde Groningers hevig bewogen toe, noemde Hitler een moordenaar en verwees hem met alle Duitsers naar de hel. Natuurlijk ging dit te ver; nog dezelfde middag werd hij gearresteerd en naar de beruchte zolder van het Scholtenshuis gebracht. We bezitten ontroerende getuigenissen over zijn verblijf temidden van de andere gevangenen, waarvan er velen hun doodvonnis tegemoet zagen, die hij door zijn onverschrokken houding opbeurde en troostte. Alleen zijn hoge leeftijd bewaarde hem voor de doodstraf; na enkele weken werd 'der gefährliche Alte' naar Schiermonnikoog overgebracht. Naar men wil kregen de bewakers de opdracht hem onderweg te 'verliezen', maar niettemin kwam hij behouden op het eiland aan. Het preken was hem streng verboden, maar in huis- en ziekenbezoek kon hij de pastorale roeping, die altijd de sterkste zijde van zijn predikantschap was geweest, uitleven. Tot de bevrijding heeft hij op dit eiland doorgebracht. Na zijn terugkeer in Amsterdam bereikte hem het bericht dat ook zijn zoon Edzard in een Japans concentratiekamp om het leven was gekomen. Op 27 maart 1946 hertrouwde hij met zijn achternicht Elisabeth Francisca Nieuwenhuis, die de toegewijde verzorgster van zijn laatste levensjaren is geweest. Na een langdurig lijden overleed hij op 4 januari 1955 in zijn woning te Amsterdam.

Wie Domela Nieuwenhuis Nyegaard niet persoonlijk heeft gekend en hem alleen op grond van zijn daden en zijn geschriften zou willen beoordelen, oordeelt onherroepelijk verkeerd. Men kan op beide veel kritiek hebben en niettemin waardering gevoelen voor de mens, die er verantwoordelijk voor was. Ook wanneer hij dwaalde, dwaalde hij te goeder trouw. Niemand die hem persoonlijk gekend heeft, heeft ooit aan zijn rechtschapenheid en zijn onbaatzuchtigheid getwijfeld. Hij was, als zijn oom Ferdinand, een non-conformist, een man die de strijd liever zocht dan dat hij hem vermeed, uiterst impulsief, altijd primair reagerend, nooit bereid tot transigeren. Zodoende gaf hij volop aanleiding om misverstaan te worden en zich tegenstanders en vijanden te bezorgen. Daaraan heeft

het hem dan ook niet ontbroken. Maar bovenal was hij een man van formaat, een persoonlijkheid. Wie hem als zodanig heeft herkend, en moeilijk was dat niet, begreep dat velen in verering tot hem opzagen. Dat persoonlijke kwam ook in zijn uiterlijke verschijning tot uitdrukking, in de rijzige, kaarsrechte gestalte met de patriarchale sneeuw witte baard, die het krachtige gezicht met zijn markante trekken omlijstte. Het is niet te verwonderen dat zovele schilders hem tot model hebben gekozen.

En allen wie hem kenden, begrepen ook waarom zovelen die in politiek opzicht zijn tegenstanders waren, aan zijn graf stonden, en zullen het verstaan dat hij juist aan een van dezen met nadruk en herhaaldelijk heeft verzocht, zijn levensbericht te schrijven.

P.J. MEERTENS

Lijst van geschriften

- 1905 Een stem uit Gent tot de Rotterdamsche gemeente. Rede uitgesproken in den ochtenddienst in de Grootte Kerk te Rotterdam, 12 Februari 1905. [Rotterdam, 1905].
- 1905 De Vlaamsche arbeidsbodem. Hoe die te bewerken? Hoe ver daarmee reeds gekomen? Wat geeft de toekomst daaromtrent te vreezen of te hopen? Brussel, [1905].
- 1905 Onze hervormde kerk in Vlaanderen voornamelijk te Gent sinds 1584 (inneming van de stad door Parma). Stemmen voor Waarheid en Vrede, 1905, 353-374, 409-434.
- 1906 De vluchteling-gemeenten uit Vlaanderen enz. in de 16e eeuw. Ons Tijdschrift, 11 (1906), 222-242, 269-296.
- 1906 l'Olivier flamand ou l'église sous la croix à Gand. La Liberté chrétienne [Lausanne], 9 (1906), 400-414.
- 1909 Stamtafel van het geslacht Nyegaard-Nieuwenhuis, Domela Nieuwenhuis. Nieuwe bijdragen tot kennis van de geschiedenis en het wezen van het Lutheranisme in de Nederlanden, II (Jaarboek der Vereeniging voor Nederlandsch-Luthersche kerkgeschiedenis), 1909, 147-176.
- 1912 Het Friesche bestanddeel in den Nederlandschen stam, voornamelijk in West- en Fransch-Vlaanderen. De Tijdspiegel, 69 (1912), 335-372.
- 1913 Gent in Vlaanderen. 'Havnen', 39 (1913), 10-16.
- 1913 De hervormde kerken in Zuid-Nederland in 1830, voornamelijk in Vlaanderen in de jaren der Belgische omwenteling, met enkele onuitgegeven stukken uit dat tijdperk. De Tijdspiegel, 71 (1913), 51-83.
- 1914 Zuid-Jutland (Sleeswijk) en de taalstrijd tusschen Deensch, Friesch, Plat- en Hoogduitsch. Ons Tijdschrift, 19 (1914), 400-427.
- 1914 De landkaart na den oorlog en de plaats der Teutonen. Stemmen voor Waarheid en Vrede, 1914, 692-718.
- 1915 Vlaanderen bevrijd van allen zuidelijken dwang. Amsterdam, 1915. Duitse vertaling: Flandern vom südlichen Zwang befreit. (Uebertragung von A.M. van den Broecke jun.). Leipzig, 1916. Flandern frei! Ein nationales Programm. 2. verbesserte Auflage. Deutsch von A. Schowalter. Vorwort von D. Mumm.

- Leipzig, 1918. - Engelse vertaling: Flanders free from the fetters of France (Continental Times, 1917).
- 1915 Uit mijn oorlogsdagboek. De Tijdspiegel, 72 (1915), I, 220-237, 298-330. Ook afzonderlijk verschenen: Den Haag, (1916). Duitse vertaling: Aus meinem Kriegstagebuch. Uebersetzt und mit einem Vorwort von C.A.E. Wolff von Wülffing. Haag, 1915. Deense vertaling: Af min Krigsdagbok. Blandt saarede og døende. Autoriseret oversaettelse fra Hollandsk. København, 1915. Gennem Flandern i Krigstid. Af min Krigsdagbog. Autoriseret oversaettelse fra Hollandsk. København, 1915.
- 1915 Normandië, zijn Germaansche veroveraars en de sporen, die zij nalieten. De Tijdspiegel, 72 (1915), II, 223-240.
- 1915 De geschiedkundige namen der Vlaamsche Nederlanden. De Tijdspiegel, 72 (1915), III, 226-240.
- 1915/1916 Uit mijn oorlogsdagboek. De Toekomst, 1 (1915-1916), 10-13, 30-33, 52-54, 68-70, 90-92, 110-112, 131-133, 149-150, 166-168, 189-192, 209-210. Ook opgenomen in de bovengenoemde afzonderlijke uitgave.
- 1915/1916 Uit de ontfranschte Vlaamsche zeestad Oostende. De Toekomst, 1 (1915-1916), 249-253.
- 1915/1916 Richtingen in Vlaanderen. De Toekomst, 1 (1915-1916), 298-300.
- 1915/1916 Tocht door Vlaanderen in oorlogstijd. De Toekomst, 1 (1915-1916), 320-322, 364-367.
- 1915/1916 Eenige dagen onder de Vlaamsche vluchtelingen in de grensstreek van Zeeuwsch-Vlaanderen. De Toekomst, 1 (1915-1916), 456-459, 476-479.
- 1915/1916 Vlaamsch Vlaanderen. De Toekomst, 1 (1915-1916), 522-526.
- 1915/1916 Engeland bekeken door verschillende mannen van beteekenis. De Toekomst, 1 (1915-1916), 1085-1088.
- 1916 Het 4e eeuwfeest der Friesch-Nederlandsche nederzetting op het eiland Amager in Denemarken. De Tijdspiegel, 73 (1916), 33-42.
- 1916 Flämisch-Flandern. Deutsche Monatsschrift für Politik und Volkstum, 4 (1916), 61-71.
- 1916 Eine Fahrt durch Flandern. Conservat. Monatsschrift, 73 (1916), 348-355.
- 1917 Belgien in jeder Gestalt eine Gefahr. Der Panther, Deutsche Monatsschrift für Politik und Volkstum, 5 (1917), 321-329.
- 1917 De Nederlandsche taal in den loop der eeuwen in Duitschland. De Tijdspiegel, 74 (1917), III, 192-213.
- 1918 Nederlandsche taal en invloed op thans Duitse landen, in het bijzonder op Noord-Friesland. De Tijdspiegel, 75 (1918), I, 418-434.
- 1919 De vader der anti-Belgische beweging in Vlaanderen, Mr. Hippoliet Desiderius Met de Penningen. De Tijdspiegel, 76 (1919), 1125-1145.
- 1920 Persoonlijke herinneringen aan F. Domela Nieuwenhuis. De Tijdspiegel, 77 (1920), 97-110.
- 1921 De gemeente Beetsterzwaag sinds de Kerkhervorming. Stemmen voor Waarheid en Vrede, 1921, 817-832, 932-946.
- 1922 De Friesche mystieke kring van Marten Jans van Houten te De Wilp in Opsterland en Westerkwartier. Stemmen voor Waarheid en Vrede, 1922, 375-946.

- 1924 Grepen uit 't geschied- en volkenkundig leven van den Groot-Nederlandschen stam in Fransch-Vlaanderen, Vragen van den Dag, 39 (1924), 437-458.
- 1930 Danmark set med hollandske jne. Aarsskrift for Skals højskole, 1930, 31-37.
- 1930 België's dood is Vlaanderens leven. Voor-1830-na. Een bundel opstellen en gedichten. Santpoort, [1930], 117-118.
- 1931 Begravelseskikke i Holland. Aarsskrift for Skals højskole, 1931, 37-39.

- 1935   Uitvaartzedes. Eigen Volk, 7 (1935), 80-81.
1940   Heel-Nederland. Nederland, 92 (1940), 508-518.

Bovendien schreef Ds. J.D.D.N.N. genealogische bijdragen in Nederland's Patriciaat, 1 (1910), 11 (1920), 12 (1921/1922) en 13 (1923), biografieën van Albert Goedkoop, Fokke Ukena en een aantal leden van het geslacht Sypkens in het Nieuw Nederlandsch Biographisch Woordenboek, VIII en IX, een 70-tal art. in de Christelijke encyclopaedie (1928-1931) en een aantal art., meest over het Dietsse vraagstuk, in De Vlaamsche Post, de Dietsche Voorpost, De Dietsche Gedachte, Vlaanderen, Noorderklok, Ons Weekblad, Gudrun, Vive le Gueux! Jeugdblad voor de Lage Landen, De Blauwvoet, De Weg, en andere bladen.

**Pieter Nicolaas van Eyck
(Breukelen, 1 oktober 1887 - Wassenaar, 11 april 1954)**

De persoonlijkheid van Pieter Nicolaas van Eyck zal in de Geschiedenis van de Nederlandse Geest in onze tijd een zo brede plaats beslaan, dat besteding dezer bladzijden aan een elders vollediger te vinden schets van zijn leven en lijst van zijn werken verkwisting ware.

Van Eyck is dichter geweest èn denker èn geleerde, maar dit alles in zo onlosmakelijke verknochting, dat een spreken over hem als man van wetenschap of van letteren, losgemaakt van zijn opvatting van het dichterschap die zijn wetenschappelijk werk heeft beheerst, niet anders zou kunnen zijn dan een schending van zijn onsplitsbare persoonlijkheid.

Voor een die persoonlijkheid als geheel rechtdoende levensbeschrijving is de tijd nog niet rijp. Het enige wat een herdenking als deze beproeven kan, is het aanduiden van de centrale idee die hem bezielde en van de levensweg die hem tot bewustwording daarvan geleid heeft.

Anders geaard en gericht, doch hem geestverwant in 'wat hem 't kostbaarst was', was het mijn voorrecht Van Eycks geestelijke ontwikkeling van zijn studietijd tot het einde, soms van ver, soms van nabij, met genegen aandacht te mogen volgen. Wellicht kan een summiere locatie van de stadiën en étappen van zijn levensweg, zoals ik die liggen zie, lateren beschrijvers van zijn wezen en werk dienen als points de repère. Een aanduiding van enkele punten, waarop mijn eigen tijdelijke instelling ten aanzien van die idee met de zijne in vriendschappelijke botsing is gekomen, kan mede verduidelijkend werken.

Van Eyck was van aanleg vóór alles een diep religieuze natuur, maar, hoewel zijn opvoeding op die natuur wel enige indruk heeft achtergelaten, bepaaldelijk geen homo naturaliter christianus: zonde en genade waren hem, anders dan begripsmatig, vreemd. Hij was geboren monist: lang voor Spinoza hem voor dit levensgevoel de adaequate uitdrukking leerde, was diens Deus sive natura, de identificatie van God en natuur, 'door welke alle natuurkennis Godskennis, maar ook: alle Godskennis natuurkennis is', natuurlijke waarheid. Natuur, dat is wereld; en het aangeboren tweeheidsbewustzijn van ik en wereld was ook zijn uitgangspunt; de vereniging van beide zijn grondprobleem. Van Eycks gehele dichterlijke werkzaamheid werd zo een levenslange strijd om de onmiddellijke aanschouwing van de immanente God. Het dichterschap,

d.w.z. de uit de intuïtie voortspruitende vormgevende verbeelding, was hem om daartoe te geraken het medium.

Bij Van Eyck waren denken en dichten één. Hij bezat een vlijmscherp intellect en een verfijnde expressie; hij wilde, als vele groten vóór hem, de geestelijke beweging in hem niet slechts ervaren, maar ook begrijpen en, met behoud van haar individueel karakter, in hare algemeen-geldigheid uitdrukken. Maar wie verstandelijk wil uitdrukken, wat in wezen 'alle verstand te boven gaat', kan het niet verder brengen dan tot 'benadering'. Dit maakt dat juist Van Eycks belangrijkste werk - poëzie en proza - de indruk wekt van een lucus, een heilig woud, duister en ontoegankelijk. Het is bovendien een eigenaardigheid in zijn poëzie, dat bepaalde motieven er elkaar niet logisch opvolgen, maar in opeenvolgende perioden naast elkaar voortlopen, of wel, episodisch, terugkeren in perioden waarin reeds een ander, vaak contrair, motief overheerst. Van Eycks levensweg door dit woud maakt daardoor de indruk van een golvende bosbaan met verscheiden stadiën en op de hogere punten pleisterplaatsen. Blijkt men nu van zo'n étape terug op het afgelegde baanvak, dan maakt dit de indruk van een bundeling van ongeveer parallele voetpaden. Dit maakt het soms niet gemakkelijk het leidend motief te herkennen. Doch althans in zijn poëzie is dat motief in elk stadium in enkele kerngedichten of -strofen volledig en aangrijpend uitgedrukt.

Wil men Van Eycks centrale idee benaderen, dan kan dit het eenvoudigste door te letten op de praktische uitwerking ervan in zijn leven. Want een zekere werkheiligheid was Van Eyck niet vreemd:

'Gij zult die gloed die leven geeft niet vinden
Zonder veel arbeids, - arbeid zonder klacht.'

'Werkt Uws zelfs zaligheid met vreeze en beven!' plaagde ik hem eens, 'dat heeft de Apostel op jou gemikt!'

Natuur, dat is Leven; en is natuur God, dan is ook leven God. De verhouding van Van Eycks ik tot het leven impliceerde dus zijn verhouding tot God. Uit dit gezichtspunt bezien, zijn in Van Eycks levensweg drie stadiën ongescheiden uit elkaar voortvloeiend te onderscheiden.

1. Het is de schoonste tijd van een ontluikende generatie, wanneer haar leden elkaar ontdekken en met een zelden falende intuïtie hun onderlinge rangorde bepalen. Natuurlijk hoopt ieder dan de primus inter

pares te zullen blijken; maar hoe gul en genereus wordt in die jaren, waarin nog niets geldt of telt, dan de schoonheid van het gedicht, anderer meerderheid erkend!

Toen ik Van Eyck leerde kennen was hij nog inédit. Doch zijn verzen gingen, in beperkte kring, reeds van hand tot hand. Ik had er wat van gezien; ik aarzelde. Zijn debuut, 'De Getooide Doolhof', overwon die aarzeling; ik sprong op de trein (zo iets belangrijks kon niet wachten, geen dag en geen nacht!) om hem zèlf te zeggen: 'gij zijt de meester'!

Zo was de vriendschap gesloten. Maar ook de verhouding bepaald. Deze bleef ongewijzigd toen ik, wat later, zelf debuteerde of beter: 'gedebuteerd werd'. En zo is zij tot het einde gebleven. Als dichter heb ik van hem geen invloed ondergaan; ik was reeds gevormd; maar ik heb, met genegen eerbied, tegen hem opgezien.

Wat mijn aarzeling had overwonnen, was de eenvoud van het de 'Doolhof' inleidend gedicht: 'An old song ended'. Deze meesterlijke uitbreiding op een vergeten strofe van Staring gaf mij, reeds in opstand tegen het geknoei van de 'Nieuwe Gids', wat ik zocht en wilde: reactie naar het klassieke: het gedicht zuivere uitdrukking van natuurlijk gevoel in gezonde taal.

Jonge dichters plegen elkaar meer te waarderen om de vorm dan om de inhoud hunner verzen. Hen gaat het om de potentie der expressie. Welke andere inhoud zouden zij, 'die jong zijn en zich zelf niet weten', ook kunnen uitdrukken, dan de donkere drang der jeugd, die haar verbeelding zoekt? Ook onze jonge poëet waagde zich aan die verbeelding. Herlees zijn door Rodin geïnspireerd: 'Le Poète et la Muse':

'Twee kinderen nog - maar die elkander kussen',

met dat zacht ontroerende slot:

'Mijn broeders, nu ook hier de scheem'ring zwijgt,
Gij wéét het wel: ons aller eerste lied
Was 't broos verhaal van een gedroomde kus.'

Kon alle jeugdlyriek niet één titel dragen: 'Het Verlangen'?

Doch dichten en leven zijn één; het gaat ook om de verwerkelijking van die drang in het jeugdige leven. En daarbij openbaart zich onvermijdelijk het primitieve conflict van elke jeugd, het dilemma van fysiek en metafysiek, van vlees en geest, dat, bij het ongemeen heftige temperament waarmede jonge poëten plegen behept te zijn, dubbel gevaarlijk is.

De erediens van het zinnelijke tot in de orgie: welke dichtersgeneratie ontkomt er aan? Van Eyck heeft de uiteindelijke onvruchtbaarheid van een lyriek van alleen zinnelijke inspiratie spoedig ervaren:

'O God, O God, ik heb geen vreugde meet
Dan langs dien steenen glooi verdorde tuinen....
Bezit slechts naakt en lang reeds uitgemergeld,
Eén wijngaard op de heuvelen van Venus,-
En die is enkel Lust....'

Maar het conflict bleef tot in veel later tijd op de ondergrond van zijn bewustzijn sluimeren:

'O, niets meer te willen, te weten
Eén hunkring, hijgend en heesch:
De geest, de geest te vergeten
In de levende dood van het vleesch....'

Zijn verloving met de vrouw, die zijn leven begeleid en geleid heeft, betoomde dit gevaar.

Maar het 'metafysische' verlangen, of wat daar voor doorging, werd te intenser; 'Quelque astre inconnu, notre espoir à tous', was reeds in 1908 het motief geweest van de vroegste versie van 'Medousa'.

Maar het was nog een ster 'in de ruimte', buiten zichzelf; een 'geloof aan het Beeld': afgoderij.

Geheel onze generatie werd bedreigd door het gevaar van een vaag pseudo-romantisme; van een droom, die dromerij; een sentiment, dat sentimenteel; een weemoed, die weinerlich dreigde te worden. Ook Van Eyck is aan dit gevaar, dat mij gruwde, in de op zijn debuut volgende bundels niet geheel ontsnapt.

'Waart Ge', zeide ik hem, 'in 1911 met mij tegelijk gedebuteerd met 'De Sterren', ik zou mijn reis naar Den Haag niet hebben gemaakt'.

Hij liet het mij zeggen, - wat iets anders dan gezeggen is¹.

Wat was, in die jaren voor de oorlog, Van Eycks houding tegenover het Leven? Ik geloof niet, dat ik over zaken als levenshouding of levensleer in die tijd opzettelijk ooit één woord met hem gesproken heb. Dergelijke zaken regardeerden ons niet. Wij, jonge dichters, hadden het

1 Ik heb sedert dit wat tere punt nooit weer met hem aangeroord; eerst na het schrijven van dit in memoriam heb ik van de best ingelichte zijde verstaan, dat Van Eyck-zelf deze bundel, reeds kort na de verschijning, verworpen en uit de handel genomen heeft. De uitgevers der Verzamelde Werken zullen, mijns erachtens, wijs doen, met deze zo duidelijk uitgedrukte wens van den dichter rekening te houden.

veel te druk met ons 'lieve vak', ons 'moeilijk ambacht'. Ik moet dus met het geven van een indruk volstaan. Opgevoed in onbekrompen omstandigheden, was over zijn rijpere jeugd een schaduw gevallen; zijn stemming leek vaak gedrukt. Voelde hij zich verwant aan l'Enfant maudit uit Balzacs novelle, waaraan hij zijn ster-motief had ontleend? Doch mag men zijn voorliefde, reeds als knaap, voor Baudelaire nu geheel aan die stemming toeschrijven? Ik betwijfel het. Baudelaire, Schopenhauer, Leopardi, De Lautréamont, Stirner waren de lievelingsschrijvers van welhaast onze gehele generatie nog vóór wij elkaar kenden en zonder verband met onze levensomstandigheden. Het zal een punt van onderzoek voor de litteratuurhistorie blijven, om voor dat feit een verklaring te vinden: in een vooroorlogs ondergangsvorgevoel, dat Coster ons heeft toegedicht, lag het zeker niet: want dat bestond niet.

Maar uit welke oorzaak dan ook, Van Eycks levensgevoel was niet alleen melancholisch en pessimistisch, maar bepaaldelijk negatief en bijna nihilistisch en hij verheelde zijn verachting voor veel wat mij heilig en lief was, niet. De bittere slotregels, in 'Benaderingen' verdietst, van Leopardi's onsterfelijk 'A se stesso':

'Al gener nostro il fato
Non donò che il morire. Omai disprezza
Te, la natura, il brutto
Poter che, ascoso, a comun danno impera,
E l'infinita vanità del tutto',

drukten dat gevoel volkomen uit.

Nog veel later herinnerde hij zich deze stemming:

'O leven, bitterlijk gesmaad...'

In zijn eerste levensstadium heeft Van Eyck het Leven, en met hartstocht, *verworpen*.

Het oorlogsjaar scheidde onze wegen; Van Eyck, na zijn huwelijk, mocht naar Italië, de gelukkige! Ik moest naar de grens.

Van Eycks jeugdstemming hield niet aan. Spoedig 'ontwaakte' hij uit een leven 'in 't boek des Dichters'. Reeds in 'Uitzichten', nog vóór de oorlog verschenen, klinkt een hoopvoller toon:

'De kimmen gloeien
Om 't groen verschiet:
Uw lach zal bloeien
O! twijfel niet!'

De aanraking, spoedig vriendschap, met Verwey heeft daartoe stellig

bijgedragen; het schone 'Aan Holland' in die bundel schijnt van het Noordwijkse duin gezien.

Doch eerst zijn gelukkig huwelijk en Italië's kunst en natuur hebben hem aanvankelijke rijping en rust geschonken. De 'oude nostalgieën' werden herinnering:

'Was ik dat kind, dat aan de hooge boom
Bedrogen lust beschreidde en 't derven kloeg
Van ééne stonde onvermengde vree?'

En in 'Gedichten', dat in 1917 de jeugdpoëzie afsluit, klinkt het positief: 'de Vrede nadert'. Maar ook, even later: 'Droom niet de vrede die Gij zoekt daarbuiten'.

Misschien kan het eindpunt van Van Eycks ontwikkeling gedurende de Italiaanse periode nog beter dan uit de gedichten worden gekend uit het slot van het fraaie prozabundeltje 'Opgang':

'De lucht hing zacht stralend goud over de bergen. De heerlijkste zegening van lentelicht die ooit over de aarde uitvloeide, glansde om ons heen boven de stille glooiingen...

Ik voelde niets dan een stilte in mij, maar wist dat die stilte geluk was. Zij was niet broos, zij was sterk als alles rondom ons en er was niets dat haar had kunnen verstoren. Een stilte die onze simpelste woorden niet krenkten, een geluk, dat de alledaagse gedachten niet vertroebelden. De eenvoud van het gewone leven was opgenomen in het innig verlangen der dingen waartoe wij behoorden.

Voor het eerst, misschien, was mijn ziel zonder dromen; het was haar middagstonde van het geluk. Voor het eerst was er een groote vervuldheid in de ruimte die bestemd scheen voor weemoed of weedom van verlangen.'

Zo was een zinnelijk evenwicht met de wereld bereikt. Deze 'stilte in mij' was een voorwaarde voor de bewustwording van zijn idee; maar nog niet de bewustwording zelf.

2. Het duurde tot na de oorlog eer wij elkaar weer ontmoetten. Uit Italië weergekeerd om ten huize van zijn schoonouders de geboorte van de oudste zoon, Robert, af te wachten, werd Van Eyck, na een paar jaar privatiseren op Driebergen, ambtenaar bij de tijdelijke afdeling Crisiszaken van het departement van Landbouw, waar hij, onder leiding van L. Bückman als chef, naast de dichter Frank Gericke, als een der souschefs fungeerde van het bureau Volksvoeding. Of hij, ondanks zijn gewone plichtsbetrachting, zijn voortvarende Minister Van Ysselsteyn heeft voldaan? Maar Bückman, zelf prozaïst van niet geringe verdienste, kon best met zijn dichterlijke tweespan overweg. Van Eyck zelf vond het baantje allerellendigst en voelde zich diepongelukkig.

Maar, godlof, in 1919 werd hij (om een Compagniesterm te bezigen) 'verlost' naar Londen als opvolger van Geyl, die daar hoogleraar was geworden. Ook ik werd uit Mexico door de Directie van de Koninklijke daarheen ontboden. Van Eyck, Geyl en ik, elkaar reeds bekend, van gelijke beweging en eendere belangstelling, vonden spoedig aansluiting. Het werd voor mij een heerlijke tijd. Zwaar werk door de week, maar met uitzicht op de rust van het lange week-eind, dat ik, zo vaak ik verkoos, bij de vrienden mocht doorbrengen. Moeilijke keus, elke Vrijdagavond: of de eenzaamheid: bad, bed en boek in Buckingham Gate of de gezelligheid in de jonge gezinnen op Finsley Road en Russell Gardens. Veelal koos ik het laatste: zeer veel heb ik van beider vertrouwlijke omgang en van de gastvrijheid hunner lieve vrouwen genoten.

Van Eycks jeugd was nu afgesloten. De grote wending in zijn leven was begonnen. Hij had leren inzien - 'ik heb dit vroeger niet verstaan' - dat de aanschouwing Gods niet door het in tijd en ruimte zwervende oneindige verlangen, doch slechts door introspectie verwerfbaar is: *claudes super te ostium tuum!*

'Ik sluit mijn deur nu op mij zelf,
ik ben mijn eigen stergewelf
mijn eigen mijn waarin ik delf.'

Maar hij was in zijn mijn niet afgedaald zonder leidsman. Spinoza werd zijn gids. Diens 'geometrische vorm' moest hem, de intellectualist, die zijn geestelijke ervaring verstandelijk wilde begrijpen, wel aantrekken; vermoedde hij reeds toen, dat juist Spinoza hem leiden zou tot het dieper inzicht in het wezen der dichterlijke verbeelding, dat hem boven Verwey zou onderscheiden?

Van Eycks wending had ons niet in dezelfde richting gebracht. Integendeel; want ik, die klaagde mijn jeugd met het vruchteloos delven in mijn particuliere mijn te hebben 'verdaan', was juist tot het inzicht geraakt, dat het wezen der dingen niet buiten hun verschijning kenbaar is. Mijn 'moeilijke wending naar de werkelijkheid', waarvan Verwey gesproken had, was eindelijk zowat gelukt, en ik verlustigde mij in 'de dag der kleine dingen en der dorre plichten'. Maar hij wilde daar niet goed aan; het 'verraad der klerken' was destijds de tekst van menige homilie.

Van Eyck werkte toen al veel in Plato, met wien hij grote, helaas niet geheel volvoerde, plannen had. Levendig herinner ik mij een altercatie

naar aanleiding van een der fragmenten, die hij later in zijn 'Uren' zo meesterlijk zou vertalen. Plato maakt daar tegenover Glaukoon een scherpe onderscheiding tussen de philosophoi, de ware 'wijsheidlievenden' en de 'kijklievenden, kunstlievenden en bedrijfslievenden', zoals Van Eyck overzette, die 'wel de schone kleuren en vormen liefhebben, maar wier geest onmachtig is van het schoone-zelf *het wezen* te zien en lief te hebben'. Welnu, Querculus, railleerde ik, schijnstuurs, ook ik behoor thans tot de φιλοθεαμονες, de φιλοτεχνους, de πρακτικους; mijn geest is volslagen onmachtig om het wezen van het schone te zien; onmachtig èn onwillig'.

Zulke onschuldige scherts verdroeg Querculus niet gemakkelijk, want wee wie aan zijn overtuigingen raakte! Hij wàs dan intolerant, maar van de edele intolerantie van hen, die in hun idee waarlijk geloven. Dat gaf dan- 'wetenschap is polemisch'!-in de zonnige zomerzondagmiddagen aanleiding tot menige bewogen discussie. Of nu Van Eyck het ideaal, dat hij zich in zijn Oratie als ideaal van academische polemieek stelde: 'teer als een appelbloesem en als een jong lam vreedzaam', reeds in zijn Londense tijd had bereikt, waag ik niet mij te herinneren.

Maar als het heel hoog liep, kwam Nelly, wat bedeesd en beducht, binnen met, op een blaadje, een glaasje mèlk. Die zonderlinge tractatie had haar reden. Bekeerd als ik was van de edeler vochten (Van Eyck was de matigheid zelf) werden de woedende wateren geslecht met een scheutje 'redelijke en onvervalste'¹.

Natuurlijk leverden dergelijke discussies geen steek op behalve de vreugde van de strijd. Querculus wist zijn weg en volgde die met een verbeterd hartstocht en een methode, die de geboren scholasticus verried. Zijn grondigheid was voorbeeldeloos. Toen hij een lang gezochte oude uitgave van het bekende commentaar van Marcus Ficinus op het 'Gastmaal' op de kop had getikt, werd dat niet maar eens geraadpleegd maar gelézen en men moet hem hebben gekend om te weten wat bij hem lezen was. Ik heb nooit begrepen waar hij de tijd en de kracht daartoe vandaan haalde. Ik had er altoos reeds veel van gehoord, maar eerst toen zag ik wat eigenlijk werken is... Wat hem dreef was toch nog iets anders dan liefde tot de wetenschap; hij zocht de wáarheid: zo moeten op hun teksten de reformatoren hebben gezwraagd.

Snel vlogen die jaren voorbij².

1 1 Petr. 2: 2.

2 Bij de herdenking van Van Eyck in Pulchri Studio heb ik nog enkele andere herinneringen aan deze Londense tijd gegeven. Zij zijn afgedrukt in de slotaflevering van het 'Amsterdams tijdschrift voor letterkunde' 1954.

Onder de invloed van deze wending in zijn gedachtenleven begon zich ook een begin van wijziging in zijn houding tegenover het leven af te tekenen:

'Met zooveel drift van de aarde weg te stormen
En dan, niets méér dan slechts dat smartelijk lied
Uit smaadtlijk leed en bitterheid te vormen,
Waarom, mijn ziel, waarom berust gij niet?'

Het werd, meer dan een vluchtige stemming, een steeds duurzamer zielestaat, die volledig en schoon is uitgedrukt in dat voor mij grootste gedicht van het middenstadium zijns levens:

'Wie zijn lijden eeuw'ge noodzaak heeft bevonden..'

Maar de achtergrond van deze gewijzigde houding was toch een gedwongen bukken onder de nooddwang van het lot.

Het sigma van dit middenstadium van Van Eycks weg is: moeilijke *berusting* in het leven.

Uit ons Londens samenzijn vloeide, als van zelf, enige jaren later onze samenwerking voort tot de oprichting van 'Leiding'. De directe aanleiding was het conflict met 'de Gids', het directe doel Van Eyck een eigen tribune te verschaffen. Mijn nuttige rol bij die oprichting was van nederige aard: hoewel lid van de redactie, ben ik, reeds in Holland terug en in andere strijd gewikkeld, slechts medewerker, geen mederedacteur geweest. De assertie van het beginsel waarvan het tijdschrift uitging volstond voor mij.

Dit beginsel is geformuleerd in de volgende passage van de, door Van Eyck ontworpen, doch door mij mede woord voor woord geproefde en gekeurde, 'Inleiding':

'Het geloof in de volstreckte oorzakelijkheid der levensverschijnselen, de daaruit volgende keur- en werkloos lijdelijke verzaking van de menselijke geest, wijzen wij af; ... Overal waar de mensch er in slaagt de lijdelijk oorzakelijke vloed der levensverschijnselen aan zich te onderwerpen en overeenkomstig zijn bestemming tot een levende orde te herscheppen, daar eeren wij de geest in zijn hoogste werkzaamheid, zijn vormkracht... Het geloof in die vormkracht op te wekken, te versterken en te bevestigen, op elk gebied zoo veelzijdig mogelijk aan te toonen, dat dit geloof de wezenlijke en eenige groeibodem van de persoonlijke, nationale en menselijke levensvorm is, ... (dat) is het doel waartoe wij dit tijdschrift oprichten.'¹

In 1935 volgde zijn benoeming, als opvolger van Verwey, tot hoogleraar 'in de Nederlandse letterkunde, hare geschiedenis en de aesthetische kritiek te Leiden'. Deze keuze, hoewel zeker de vervulling van zijn liefste wens, kan voor hem nauwelijks een verrassing zijn geweest.

1 Het woord 'nationale' was op mijn wens ingevoegd.

Hoewel Verwey ten slotte door de Leidse Faculteit is voorgedragen, was dit slechts geschied op instigatie van Minister de Visser, die zich door een invloed van buiten de Faculteit had laten winnen voor de gedachte, dat Kalffs leerstoel, overeenkomstig diens eigen inzicht, het best door een wetenschappelijk geschoold dichter-criticus kon worden bezet. Bij de voorbesprekingen over de keuze van een persoonlijkheid die aan deze qualificatie voldeed, was Van Eyck reeds toen, naast Verwey, ernstig in aanmerking gekomen, en inderdaad voldeed hij reeds toen het best aan de eis van wetenschappelijke scholing. Maar De Visser had voor ditmaal, en terecht, toch de voorkeur aan Verwey gegeven en op hem de aandacht gericht van de Faculteit, die zelfs geen crediet-candidaat ter beschikking had. Dit is, hoezeer hij Verweys benoeming toejuichte, toch voor Van Eyck wel even een teleurstelling geweest. Maar het had ook aanstonds vastgestaan, dat Van Eyck bij Verweys aftreden diens designatus zou zijn. Natuurlijk hing alles af van wat de Faculteit dan zou doen, maar het mocht worden verwacht, dat deze, indien de niet zonder aarzeling genomen proef goed zou uitvallen, tegen continuatie ervan niet veel bezwaar zou hebben. En de proef is goed uitgevallen: Verwey is een illustratie van Leiden geweest. Deze dingen waren Van Eyck niet onbekend en zo heeft hij jaren van rustige voorbereiding gehad voor een taak die binnen afzienbare tijd voor hem scheen weggelegd, wat zijn onderwijs zeker is tengoede gekomen. Ook heeft hij duidelijk de hoop uitgesproken, dat, mocht in hem de gecontinueerde proef blijven slagen, de benoeming van een dichter-criticus op deze leerstoel een gevestigde traditie zou worden.

Maar hij heeft nooit betoogd, dat alleen de dichter-criticus de kunstenaars-ervaring bezit, zonder welke een zeker diletantisme, dat wil zeggen onwetenschappelijkheid, bij de litteratuurbehandeling niet kan uitblijven: het wijzen niet slechts op Verweys voorganger, maar ook op Van Eycks opvolger, die zijn werk op zo uitnemende wijze voortzet, zou voldoende zijn om de dwaasheid van zulk een betoog aan te tonen. Wat hij bedoelde komt practisch neer op het stellen van de regel, dat voor de bezetting van de leerstoelen voor de Nederlandse letterkunde, bij gelijke wetenschappelijke qualificaties, aan een dichter-criticus, indien beschikbaar, de voorkeur behoort te worden verleend. Het is verheugend, dat, al is dat bij de benoeming van Van Eycks opvolger niet mogelijk geweest, deze regel toch is gevolgd door de benoeming, nog mee door zijn invloed, van de dichter-criticus W.A.P. Smit, op een

overeenkomstige leerstoel te Utrecht, waardoor wat Van Eyck als een Leidse traditie had willen vestigen, nu toch een redelijke kans maakt zich tot een goede Nederlandse traditie te ontwikkelen.

3. De Oratie 'Kritisch Onderzoek en Verbeelding', waarmede hij 8 November zijn ambt in aanwezigheid van zijn vereerde voorganger aanvaardde, is, ik meen ook voor zijn eigen gevoel, wel het hoogtepunt van zijn loopbaan geweest. Nergens heeft hij zijn persoonlijkheid, de volheid van de idee die hem bezielde, zo duidelijk uitgesproken.

Men heeft zich wel verzet tegen Van Eycks 'verabsolutering' van het dichterschap en een tegenstelling geconstrueerd tussen, enerzijds, zijn in 'Leiding' ontwikkelde opvatting omtrent de betekenis van de dichterlijke beweging waartoe hij behoorde, als een uitdrukking van een levende, door geen kerk of maatschappij meer gebonden of geschonden vrije en onbevangen ervaring van ik en de wereld en als een openbaring van hartstochtelijke levensliefde', en, anderzijds, 'geheel anders', zijn opvatting in de Oratie, in welke hij aan de litteratuurbeschouwer de eis stelt van kennis en begrip van *alle* grondslagen en voorwaarden van letterkundige werken.

Doch ik meen, dat deze tegenstelling op een misverstand berust. De eis, dat de *scheppende* kunstenaar zich in zijn voorstelling behoort vrij te houden van elke *bewuste* dienstbaarheid aan de norm van het 'voor burger en lidmaat', of welke aardse macht ook, voegzame, is in genen dele tegenstrijdig met de eis, dat de *beschouwende* litteratuur-historicus het gedicht ook uit zijn den dichter *onbewuste* culturele, economische en maatschappelijke ontstaansvoorwaarden heeft te verklaren.

In plaats van een tegenstelling, bestaat er een onlosmakelijk verband en innige eenheid tussen de Inleiding en de Oratie: Van Eyck heeft zijn in de Inleiding beknopt geformuleerde kerngedachte in de Oratie ten volle ontwikkeld.

Het unieke karakter van het dichterschap ligt in zijn wezen: de verbeeldende intuïtie, die de oorsprong is van de, niet slechts de litteratuur, maar het algehele leven beheersende vormkracht van de Geest. Deze intuïtie wordt hier dan als 'een onmisbaar element in het wetenschappelijk kernproces' gecelebreerd en nader toegelicht met een uitspraak van Spinoza: 'Maar *klaare* kennisse noemen wij dat 't welk *niet en is door overtuiging van reeden*, maar door een gevoelen en genieten van de zaake zelve, en gaat de andere verre te boven'.

En voor wie het konden verstaan voegde hij er bij: dit is 'niet alleen niet mystisch, maar zelfs antimystisch'. Hier werd dus de hegemonie geponeerd van het door bovenredelijke intuïtie, door onmiddellijke aanschouwing, illuminatie of openbaring gegeven zekere weten bóven alle door rationele deductie verworven wetenschap. Dat hierin inderdaad de kerngedachte schuilt van de Oratie blijkt uit de nadruk, waarmede deze uitspraak in verso van de titel als motto wordt herhaald.

Welk een triumph moet het voor Van Eyck geweest zijn, deze overtuiging, dit geloof te kunnen belijden in de aula van de historische burcht van het Nederlandse rationalisme!

Een paar jaar later, nog voor de tweede oorlog, verscheen zijn 'Over leven en dood in de poëzie', waarvan de kern niet door de titel gedekt wordt. Met de Inleiding en de Oratie vormt deze Kern een Trilogie; gelijk Van Eyck in de Oratie de betrekking van de hogere kenbron tot de wetenschap had aangeduid, deed hij het hier tot de poëzie. De bladzijden waarin hij dat deed behoren niet slechts tot de schoonste en wezenlijkste van Van Eycks theoretische proza, maar zij zijn ook van het standpunt van waar wij in deze 'Levensberichten' onze medeleden herdenken, dat van hun verdienste voor de letterkunde, van uitzonderlijk belang:

'Wat is het essentiële verschil tussen spreekrhythme en versrhythme? Versrhythme... is harmonisering van de zogenaamd natuurlijke taalstroom, het zogenaamd natuurlijke spreekrhythme, met dat andere rhythme, waaraan de sterren zo goed als de organische functies van het gezonde lichaam gehoorzamen, en dat ik het universele rhythme van het als natuur zich openbarende Leven noemde. Dank zij de aard van de taal, die ondeelbare eenheid van klank en betekenis, is deze rhythmisering van de spreekstroom tegelijk en noodzakelijk een zekere harmonisering van een stuk menselijke ervaring met het universele leven waarvan het een deel is.'

Hiermede was de vraag gesteld:

'Waaraan dankt de kunstenaar zijn bekwaamheid om de onregelmatige stroom van de spreektaal tot de levende regelmaat van dit, met het universele natuurrhythme gericht, versrhythme te herscheppen?

Bij de beantwoording van die vraag formuleerde Van Eyck mede een verschil tussen ons, dat reeds in onze jeugd jaren een hoofdthema onzer toen overigens nog grotendeels vers-technische discussies was geweest: Wat is de bron van het poëtisch vermogen?

'Het verstand kan dat vermogen niet zijn'; dat was de overtuiging van onze gehele generatie, die in dit opzicht bij die van Tachtig aansloot.

‘Poëzie is door ontroering rhythmisch geworden rede’ was mijn antwoord, dus: ‘het vermogen des harten tot ontroering’. Maar Van Eyck verwierp deze oplossing. ‘Het emotieve, wat wij gemakshalve hart of gemoed noemen, evenmin.’

‘De werkelijkheid van het versrhythme; wat het uitdrukt en in anderen opwekt; de onmogelijkheid om het uit de gewone werkingen, afzonderlijk of gezamenlijk, van zinnen, hart en verstand te verklaren, bewijzen, dat de mens nog een ander, onmiddellijk werkend, zijn gewone ervaringsmiddelen bindend en beheersend vermogen tot ervaren, handelen, maken bezit’ .... ‘Als vermogen tot onmiddellijke bewustwording -ervaring, in mens en natuur, van wezenseenheid- noem ik het *intuïtie*; als voortbrenger van mede op werking der zintuigen berustende aanschouwbaarheid ... *verbeelding*; als scheppingsvermogen.. om in menselijke ervaringsstof universeel rhythme erbaarbaar te maken.. *vormkracht*; als kern-vermogen, dat de andere vermogens hun samenhang verschaft *Geest*..
Intuïtie is wezenservaring. Wezenservaring is Godservaring. Godservaring is natuur- of wereldervaring overeenkomstig ons wezen: vervulling van onze bestemming....’

De ‘intuïtie’ was hem, al noemde hij het woord niet, ‘divinatie’ geworden.

Gemoedsvoorwaarde voor het intreden der intuïtie is het innerlijk leven van de waarachtig vromen: het concreet gevoel van een Opperwezen als almachtige, oneindige, eeuwige God en Schepper.’

Het is niet meer dan natuurlijk, dat deze belijdenis ergernis en weerspraak heeft verwekt. Maar het is wel een zachte ironie der historie, dat de eerste posthume afwijzing van Van Eycks levensgedachte is geschied in de gedachtenisrede van de Leidse geleerde, die met ons de Inleiding heeft ondertekend¹.

Het is geen wonder, dat de hooghartige koelheid van die afwijzing, juist van die zijde en op die plaats, in brede kring een gevoel van onbehagen en zelfs van verontwaardiging heeft gewekt. Naar mijn oordeel toch ten onrechte. Moge de langzame verkoeling van een oude vriendschap pijn doen, het ligt in de aard der zaak, dat dit zo komen moest. De rationalist bezit slechts één kenbron, het verstand; hij is daardoor van nature geborneerd; tegen al het bovenverstandelijke staat hij noodzakelijk argwanend en afwijzend. Dit is altoos zo geweest: toen ik Blok eens vroeg, wat, bij zoveel waardering, de koele houding van Fruin tegenover Groen verklaarde, antwoordde hij, na enige aarzeling: ‘Fruin zei me eens, niet te kunnen begrijpen, dat een zo knap man als de Heer Groen zulke dingen werkelijk geloofde.’

1 P. Geyl: Herdenking van P.N. van Eyck, in: Jaarboek der Koninklijke Nederlandse Academie van Wetenschappen, 1954-1955.

En het is goed, dat de onoverbrugbare kloof, die het gebied, dat het Verstand beheerst, scheidt van het rijk van de Geest, duidelijk geaccentueerd blijft.

De eerste jaren van een professoraat, wanneer het collegewerk nog nieuw is, zijn gewoonlijk het moeilijkst. Houdt men dit in het oog, dan heeft Van Eyck, in de vijf rustige jaren, die hem nog zouden vergund worden, wetenschappelijk veel en veel goeds gepraesteerd.

De bezetting maakte aan deze rust een einde; spoedig moest ook Van Eyck onderduiken. Hij vond een onderkomen bij Henriette Roland Holst op haar Brabantse buiten; hij heeft van de daar met haar gevoerde gesprekken aantekeningen gehouden, die een merkwaardig licht werpen op de latere geestelijke ontwikkeling van deze grote vrouw; ik hoop dat zij bewaard zijn en gepubliceerd worden.

Toen het hem ook daar te warm werd, kwam hij en later zijn vrouw bij ons op de Koekenberg. Het is ons laatste langere samenzijn geweest. Wij hebben toen veel gesproken; het belangrijkste heb ik opgetekend. De onveiligheid op de Veluwe was zeker niet minder dan in Brabant, maar ondanks de onophoudelijke spanning werkte Van Eyck rustig en stadig aan de definitieve versie van zijn 'Medousa', een krachtens het wezen der mythe noodzakelijk symbolische, 'maar nochtans buiten iedere symbolische bedoeling om uit zijn innerlijke leven geboren verbeelding' van zich zelf. En als ontspanning tussen dat werk door heeft hij mij verplicht door te doen wat ik nooit goed had gedurfd: de samenstelling, waarbij ik hem de vrije hand liet, van een sterk vermeerderde uitgave van mijn 'Experimenten', die nog als oorlogsuitgave is verschenen.

Het was een zachte winter, die veroorloofde veel buiten te zijn; nooit heb ik mij meer met hem verenigd gevoeld, dan in die weken. En dat is geen wonder, want de Trilogie bevat, behalve zijn uiteenzetting van de verhouding tussen verstandelijke, middellijke kennis en bovenverstandelijke, onmiddellijke aanschouwing, nog een uitspraak, die ons in onze diepste levenservaring verbond en die ook van het uiterste belang is voor de kennis van de eindphase der ontwikkeling van zijn verhouding tot het Leven:

'De enige voltooide Godskennis is de onmiddellijke beleving van de individuele dingen sub specie aeternitatis'.

Hierin was de eenheid van God en Wereld, het Leven, gewonnen.

De bezetting had hem (onze indruk reeds op de Koekenberg was:

ook lichamelijk) sterk aangegrepen: wie heeft ze het niet? Maar de bevrijding heeft hij nog in volle gezondheid, en met welk een diepe vreugde, beleefd. Doch nauwelijks had hij met nieuwe moed en vol plannen zijn colleges hervat, toen hij geveld werd.

Mag dit einde somber worden genoemd? Ik geloof het niet. Zeker, voor de wetenschap is hij te vroeg heengegaan. Het was zijn voornemen reeds sedert hij voor 'Leiding' zijn, onvoltooid gebleven, 'Halve Eeuw Noord-Nederlandsche Poezie (1880-1930)' schreef, ook door het geven van een levens- en vormkarakteristiek van zijn eigen generatie een hechte grondslag te leggen, waarop latere afzonderlijke beschouwingen der dichters zouden kunnen worden opgebouwd. Maar ik heb reeds vóór de bezetting wel eens betwijfeld of hij, zelfs al werden hem nog vele jaren vergund, dit voornemen ooit zou hebben kunnen volvoeren. Misschien, en hij had dit met sommigen van de besten gemeen, werkte hij daartoe te conscientieus en daardoor ook wel eens te omslachtig. Trouwens, het superieure werk, dat hij tussen 1935 en 1940 gegeven heeft is ruim voldoende om te bewijzen, wat hij met zijn methode wilde en wat er mee te bereiken is. Een onherstelbaar verlies acht ik slechts, dat zijn studie over Hadewych niet is gereed gekomen. In zijn toelichting tot 'de Nachtegaal', het vijfde gedicht in de 'Meesters', waarin hij Hadewych verbeeldt, zegt hij: 'het handelt niet over een dag, een uur, een ogenblik, maar over een heel leven'. Dat zou ook van elk zijner eigen gedichten uit zijn rijpe tijd, van 'Voorbereiding' af, kunnen gezegd worden. In zijn studie over Hadewych zou hij onvermijdelijk zijn eigen geestelijke genesis, die 'zeer langdurige innerlijke crisis', hebben beschreven. Nu treft het, dat, evenals bij zovele mystieken, ook bij Hadewych sprake is van, in tijd verscheiden, visioenen en gezichten. Maar zou toch ook voor Van Eyck niet het hoogste zijn geweest, wat San Juan, zijn laatste meester, hem door zijn voorbeeld heeft geleerd: de aanschouwing, uit de enge grot der dagelijkse zorgen en plichten, van het rijk der wereld, hemel en velden, sub specie aeternitatis, niet als in een ogenblikkelijke verrukking, maar als een duurzame staat? Ik ben geneigd het te geloven.

'Ik zie en luister....

Eén stem mijn hart, één glinstering overal

Waar 't laatste accoord, dat smart was, in verlinkt.'

Wat de laatste jaren betreft, natuurlijk was het deerniswekkend, de eens zo levendige man zo krachteloos in zijn stoel aan te treffen. Maar nooit kwam een klacht over zijn lippen en zijn geest bleef volkomen

helder. Juist in die laatste tijd waren de geestelijke zekerheden, waarom hij zijn dichterlijke strijd gestreden had, verworvenheden geworden. Tegenover de vragen van leven en dood bezat hij, in grote eenvoud, die 'real libertad de espiritu', die hij zozeer bewonderd en gezocht had.

Toen ik hem, op een warme zomerdag, nog eens buiten trof bij zijn boekenhut, met het uitzicht op zijn paradijsstun, zijn vrouw naast hem, dacht ik dat de 'hoge heiligen', wier 'zacht geweld' hem overwonnen had, hem toch genadig waren geweest. Hadden zij hem niet gebracht waar zijn jeugd begeerde te zijn:

'Breng mij, zachte eenvoudigheid
Waar de stulp Uw schreden beidt
die de wijnstok half omvangt
daar de bloeitak overhangt.'

Ook geloof ik niet, dat zijn vroegtijdig heengaan zijn poetische groei heeft geknot. Over zijn vers als vers, vooral over de stem die er in klinkt, zal nog veel te zeggen zijn. Als zuiver lyricus begonnen, heeft die stem het hart betoverd van de jeugd van zijn tijd. Ook later verrast nog vaak een sublieme aanslag:

'O Dood, geheime nachtigaal,
die in de donkre hagen zingt...'

Maar allengs verdwijnt het echt-lyrische accent. Er komt een overgangperiode. Eerst in 'Inkeer' en dieper nog in 'Meesters', vooral in 'Herwaarts' ontroert Van Eycks eigen hartstoon. Zeker, het vordert, om hem ten volle te kunnen genieten, van die met zijn generatie zijn opgegroeid een niet aan allen gegeven herscholing van het oor. Maar er is een zeer grote poëzie die grenst aan het edelste proza:

'Eeuwig, oneindig: raadselachtig beeld
Van Wat zich voor 't verstand, dat keurt en noemt,
In ruimte en tijd onthult, maar meer verheelt,
En wie 't door hén wil zien tot onmacht doemt!'

Ook als dichter heeft Van Eyck zijn volle wasdom bereikt.

Elke zang heeft zijn natuurlijk einde. Elke dichter spreekt eens het woord waarna hij niets meer te zeggen heeft. Ook Van Eyck heeft dit woord gesproken:

'Liefde; leed, blijdschap; volheid-in-gemis;
Doorleden en doorjubeld, nooit gevreesd, -
God, hoe verschrikkelijk, hoe verrukkelijk is
Dit leven voor, met, in, door U geweest.'

In zijn laatste stadium is Van Eycks houding tegenover het Leven-God-verrukte *aanvaarding* geweest.

G. GOSSAERT

Mgr. Dr. Petrus Josephus Maria van Gils
(Waalwijk, 10 januari 1869 - Roermond, 11 april 1956)

Stimulus ipsum opus

Indien alle wetenschappelijke genootschappen zich tot taak stelden levensberichten te bezorgen van hun gestorven leden, en zich naar dat inzicht ook gedroegen, dan behoeft men er niet aan te twifelen of onder de meest beschrevene zou een plaats verwerven het leven van Petrus Josephus Maria van Gils. Want het aantal van zijn lidmaatschappen liep in de tientallen. Het liet zich niet alleen begroten aan de reeksen van Handelingen en Tijdschriften, benevens Verslagen en Mededelingen en Jaarboeken, die zich in zijn schilderachtige bibliotheek eer opstapelden dan dat zij geordend werden, maar ook, en meer, aan de levendigheid waarmee hij de verrichtingen volgde en zijn medewerking placht te geven. Veel meer dan de ligging van zijn achtereenvolgende woonplaatsen, Rolduc en Roermond, zou doen verwachten, heeft hij in een lange rij van jaren het zijne bijgedragen tot de bedrijvigheid van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde, maar het lag in zijn aard, het lag ook ten dele aan zijn veelsoortige beslommering, dat dit meedoen minder zijn uitdrukking vond in gedrukte stukken dan in het mondeling verkeer, het beraad van vergaderingen en commissies, en in het algemeen in de stimulerende werking die van hem uitging. Talrijk zijn in den lande degenen wier wetenschappelijke activiteit door Van Gils is aangewakkerd, zo al niet op gang gebracht of mogelijk gemaakt. Niet zonder reden koos hij zich het hierboven geplaatste motto tot kenspreuk voor zijn ex-libris. Daaronder mag zich ook een zekere teleurstelling, met de jaren gegroeid, hebben verborgen over een tekort aan eigen wetenschappelijke productie, het openbaart in elk geval zijn overtuiging dat de wetenschap ook op deze indirecte wijze kan worden gediend, en hierin is hij stellig niet te kort geschoten.

Zijn studieuze belangstelling was overwegend historisch en filologisch gericht, maar daarnaast was hij een man die volop in het actuele leven stond. Heel in het bijzonder heeft het onderwijs in alle geledingen veel aan hem te danken. Op dit terrein had hij weinig gelijken, nauwelijks een meerdere. Men verhaalt dat toen hij gevraagd werd zitting te nemen in het bestuur van een landbouwschool, het door hem geopperde bezwaar dat hij geen juin uit een boon kende, afdoende werd weerlegd door de repliek: 'Er zijn er genoeg die juinen en bonen kennen, maar weinig die

wetten kennen'. En een van zijn leerlingen kon dan ook van hem verklaren: 'Ik geloof waarlijk, dat hij in de wet een schoonheid heeft ontdekt, die aan minder ontvankelijken wel nooit zal worden geopenbaard. Hij spreekt er over uit de volheid des harten'. (Prof. Cobbenhagen). Het is verwonderlijk dat zijn menigvuldige praktische bemoeiingen hem nog de mogelijkheid openlieten zich zo veelzijdig van de groei der wetenschap op de hoogte te houden. Maar in feite was het zo, en het laat zich alleen verklaren uit een sterk levende wetenschappelijke zin. Zijn kennis van zaken en niet minder de wijze waarop hij die wist over te dragen verrasten steeds opnieuw. Zij gaven inhoud en pit aan zijn boeiende conversatie. Maar hij was nu eenmaal niet iemand die, onder buitensluiting van veel andere zaken, zijn aandacht gedurende voldoende tijd zodanig op een bepaald onderwerp zou hebben weten te concentreren, dat enig omvangrijk geleerd geschrift daarvan de vrucht kon worden.

Eerst recht was hij in zijn element als gids op historische wandelingen. Ook is het een welsprekend getuigenis, dat hij, Brabander van herkomst maar Limburger door inwoning, ondervoorzitter werd van het Limburgs Geschied- en Oudheidkundig Genootschap, en als zodanig in 1949 werd geëerd met een naar omvang en inhoud even indrukwekkende feestbundel van de *Publications*, een boekwerk waaraan in dit verband mede hierom herinnerd zij, dat daarin te vinden is het zoëven reeds aangeduide 'levensbericht' van de hand van Cobbenhagen, een uitnemend stuk waarin hij ten voeten uit getekend staat.

Van huis uit, om zo te spreken, was Van Gils classicus. Zijn in 1902 te Amsterdam aangeboden proefschrift behandelde *Quaestiones Euhemerae*, en verdedigde onder meer de stelling, dat de *Sacra Historia* van deze auteur niet het werk was van een theoloog die wenste aan te tonen dat de goden niet anders waren dan vergoddelijkte mensen, maar omgekeerd dat hij de daden der koningen en in het bijzonder van Alexander de Grote verhaalde als waren zij verrichtingen van goden, vooral van Jupiter. De mening was niet geheel nieuw, zoals hem 'hac disquisitione fere absoluta' kwam te blijken, maar dit maakte zijn betoog niet overbodig. De titelbladzijde van het boek vermeldde niet alleen, de oude zede getrouw, de geboorteplaats van de promovendus, maar ook zijn hoedanigheid van 'dioecesis Ruraemundensis presbyter'.

Van Gils had zijn te Katwijk begonnen humaniora voltooid te Rolduc. De overgang was zwaar van gevolg, want hij betekende zijn definitieve

oriëntering op Limburg. Er volgde wijsgerige en theologische priesterstudie te Rolduc en Roermond. In 1893 priester gewijd, werd hij aangewezen voor een leraarsfunctie te Rolduc. Als zodanig bleef hij werkzaam tot 1917. In het begin van die periode valt zijn universitaire studie bij de hoogleraren Pierson, Bellaar Spruyt, Naber. Van den Es, Karsten, Valetton, Six, Uhlenbeck, en zijn promotor K. Kuiper. Naast deze allen betuigde hij bij de aanhef van zijn dissertatie met de woorden: 'quo paterno usus sum amico' dank aan prof. (J.V.) de Groot. In 1917 dan volgde de benoeming die hem van het geliefde Rolduc overbracht naar Roermond, namelijk tot bisschoppelijk inspecteur van het r.-k. onderwijs in het gelijknamige bisdom. Als zodanig was hij de eerste functionaris. Dit ambt bekleedde hij tot 1939. Zijn gedachtenisprentje vermeldt de eerbewijzen die hem in de loop der jaren ten deel vielen: Erekanunnik van het Kathedraal Kapittel, Commandeur in de Orde van Oranje-Nassau, Ridder in de Orde van de Nederlandse Leeuw.

Hoezeer de genoemde werkzaamheden hem in beslag namen, beperkten zich noch zijn belangstelling noch zijn bemoeiing tot de streek waar hij woonde of tot de kring van zijn geloofsgenoten. Hij verstond de kunst het regionale te doen harmoniëren met het nationale. Zijn godsdienstige overtuiging, open en bij gelegenheid strijdbaar beleden, was hem geen beperking, veeleer een ferment. Met name was zij hem een prikkel om onder de zijnen de kennis van de cultuurgeschiedenis en de beoefening van de wetenschap te bevorderen. In overeenstemming daarmee liet hij zich gelden als een der meest actieve leden van de zgn. Katholieke Wetenschappelijke Vereniging, later Thijmgenootschap geheten. Daarbij paste dat hij niet afliet de achterstand van het katholieke volksdeel in het licht te stellen. Het wegwerken van die achterstand was een taak intra muros et extra. Een verwijt dat katholieken 'graag op baantjes' zouden zijn, was hem aanleiding om gedurende lange tijd een persrubriek onder die naam te vullen met statistisch materiaal ten bewijze dat zij nog op verre na niet toe waren aan een bevredigend percentage. Kritiek van buiten en van binnen deerde hem weinig. Hij had, zo liet hij wel eens vernemen, 'geen reputatie te verliezen', en ging zijns wegs. Bij dat alles heeft intussen nooit iemand de rechtvaardigheid van zijn bedoelingen in twijfel getrokken. Zo als hij was, werd hij door Nederland aanvaard, en wist hij zich in allerlei kring een groot aantal vrienden te verwerven, waaronder velen die konden getuigen van zijn onbekrompen gastvrijheid, alsook van de steun die hij niet weigerde aan

wetenschappelijke of maatschappelijke, ook persoonlijke belangen. Veel waarde hechtte hij eraan, de regionale geschiedenis, lange tijd naar zijn inzien niet voldoende in het oog gevat, de plaats te verschaffen die zij verdiende, dit niet slechts om haar interne waarde, maar daarnaast om haar uitstralende werking. Zijn behoefte aan contact met mensen van studie overal in den lande dreef hem mede in deze richting. En hij kwam niet met lege handen, wanneer hij de overtuiging uitsprak, dat de vaderlandse geschiedbeoefening moest worden verrijkt met de bestudering van de perifere gebieden. Daarom dan stimuleerde hij het onderzoek naar de historie en de invloed van de abdij Rolduc, werd hij niet moede te gewagen van de *Annales Rodenses*. Een van de Theses bij zijn proefschrift reeds had betrekking op deze Annalen, de oude boekerij en de school van het klooster, een andere op de school van Aduard. Terecht heeft prof. F. Sassen hem als de onvermoeide bevorderaar van de kennis van Rolducs verleden geroemd in een publikatie over de genoemde bibliotheek. Er zullen ook weinigen zijn geweest die met zoveel exacte kennis van zaken een gast of een gezelschap wisten rond te leiden langs de historische merkwaardigheden hetzij van Rolduc, van Thorn, St.-Odiliënberg of van zijn latere woonplaats Roermond. Hoezeer hem van deze laatste de geschiedenis ter harte ging, kon moeilijk klaarder blijken dan uit zijn meebeleven van de oudheidkundige bevindingen bij de afbraak van de Munsterkazerne, de 'situs' van de voormalige Munsterabdij, en uit de ergernis waarmee hij het aanzag dat venerabele resten daarbij aan het licht gekomen, niet ter plaatse werden in stand gehouden. In een voordracht sprak hij over 'de klagmuur van Ruremunde'.

Behalve als leraar (maar hij noemde zich bij voorkeur praeceptor) en als inspecteur heeft Van Gils nog in andere zeer belangrijke functies dienst bewezen aan het onderwijs: als voorzitter van de Katholieke Schoolraad, evenzo van een afdeling van de Onderwijsraad, als curator van de Leergangen en de Hogeschool te Tilburg, bij de oprichting van welke beide instellingen hij trouwens van nabij betrokken is geweest. Aan de Nijmeegse universiteit vermaakte hij zijn archief en het grootste deel van zijn bibliotheek, een ander aan de genoemde Leergangen. De vereniging Vrienden van de U.B. telde hem onder haar bestuursleden. Waardevolle handschriften en boeken gaf hij reeds bij zijn leven ten geschenke. Zijn publicistische werkzaamheid was gewoonlijk een directe weerslag op hetgeen er van dag tot dag te behartigen, te bepleiten of ook te bestrijden viel. Het totaal ervan zou boekdelen vullen, maar ontleent

zijn hoofdzakelijk belang aan het scherpe inspelen op de actualiteit. Wat hem ontbrak was de concentratie en de volharding die nodig zijn voor het schrijven van boeken. Waarschijnlijk is het nauwkeuriger te zeggen, dat hij voor liet gaan wat hem het zwaarst scheen te wegen. Misschien toch ook was hij te veel een man van gespreide opmerkzaamheid, niet geduldig genoeg voor het ordenen van zijn kennis betreffende een bepaald onderwerp. Na zijn dissertatie is nog slechts één boek van zijn hand verschenen: *Een Lente in Italië en Hellas*, wèlvoorzien van feitelijke gegevens, in de vormgeving meer de geestdrift van de reiziger openbarend dan de bezonkenheid van de classicus. Voor het overige heeft hij herhaaldelijk naar de pen gegrepen om in kleinere geschriften en voordrachten filologisch-historische onderwerpen te belichten, ook wel om biografische gegevens vast te leggen.

Meer echter dan om deze, waarvan ik het belang niet onderschat, verdient Van Gils een plaats in de annalen van de Maatschappij om de steeds levend gebleven aandacht waarmee hij de werkzaamheden vergezelde, er naar vermogen aan deelnam, en in het algemeen omdat hij in het culturele leven van zijn tijd geweest is een exponent van haar doelstellingen, een voorstrijder van haar idealen.

Nog één overweging zou ik hieraan willen toevoegen. Zelden zal men iemand ontmoeten die hem overtrof in de zin voor tijdige historische documentatie. Ook dit is een reden waarom zijn naam en gedachtenis in dit Jaarboek behoren te worden vastgelegd.

L.C. MICHELS

Lijst van geschriften

1902	Quaestiones Euhemereae.-Diss. G.U. Amsterdam.
1906	Een Lente in Italië en Hellas. Amsterdam z.j.
1907	Eenige opmerkingen over de middeleeuwse boekenlijst der abdij Rolduc. Handel. vijfde Ned. Philologencongres, Overgedrukt in Ned. Archievenblad 1907, nr. 2.
1912	Eenige opmerkingen over de oudste Annales Rodenses. Publications Limbourg dl. 48.
1919	Doctae Fabulae. Handel. negende Philologencongres.
1929	Iterum Doctae Fabulae. Don. Natal. Schrijven (Nijmegen-Utrecht).
1930	Een belangrijk boek en een merkwaardige vondst. Annalen van de Kath. Wet. Vereniging 1930. N.a.v. Warichez, l'Abbaye de Lobbes depuis les origines jusqu'en 1200.
1931	Limburgsche historici der Sociëteit van Jesus. Publications Limbourg dl. 67.
1932	Artikel <i>Onderwijs</i> in Civitas Ruremundensis (Roermond).
1934	In memoriam Dr. J.W.H. Goossens. Publications Limbourg dl. 70.
1934	Levensbericht Dr. J.W.H. Goossens. Handel. Lettk. 1934-35.

- 1935 Anthonius van Gils, Primus van Leuven. Bossche Bijdr. dl. 13. (De omslag van de overdruk heeft ten onrechte de spelling Antonius).
- 1941 Proverbia teutonica latinitate donata. Een spreekwoordenboekje van T. Nicolaas Zegers. Ts. voor Taal en Letteren 29. Opnieuw gedrukt als dankbetuiging bij zijn 80e verjaardag, Roermond 1949.
- 1946-49 Minutae Res. Bijdr. Haarlem dl. 61.
- 1952 Nog eens: de VII Weeën. Land van mijn Hart (Album Goossens), Tilburg. In Rolduc's Jaarboek verschenen 1921-1943 de volgende bijdragen:
- 1921 Annales Rodenses.
- 1930 Het middeleeuwse bisdom Utrecht en het territorium van het huidige Limburg. (Gedeelte van een artikel in De Tijd, 15 juni 1930 ter gelegenheid van de bisschopswijding van Mgr. J.H.G. Jansen).
- 1933 Topographica van Rolduc in België.
- 1934 Friese kloosterstichtingen van de oude abdij Rolduc. (Voordracht gehouden voor het Friese Oudheidk. Genootschap). Betreft Anjum, Achlum, Bergum, Haske, Ludingakerke.
Bezoek van vier Ned. missiebisdommen aan Rolduc.
De domschool van Doornik en Ailbertus, de stichter van Rolduc.
- 1937 Het eeuwfeest van Rolduc als opleidingsschool voor onderwijzers.
- 1938 Middeleeuwse boekenlijsten als peilschaal der cultuur.
- 1939 Rolduc en Friesland. (Voordracht gehouden voor het Fries Oudheidk. Gen.)
Betreft Anjum, Achlum, Bergum, Haske, Ludingakerke.
St. Lucia te Rolduc.
- 1940 Rolduc, Goé (Goleche) en Limburg.
- 1942 De wijbisshop Isfridus en Philippus.
Rolduc in 1816.
- 1943 Directeur Reighard.
In het gedenkboek Rolduc 1843-1943: Roda Docens.
Levensschetsen van Mgr. L. Schrijnen, dr. H. Moller (in het gedenkboek der R.K. Leergangen), deken M. Rath, mgr. A. Diepen, mgr. C. Prinsen.

Jan Herman van Heek
(Enschede, 20 oktober 1873 - Doetinchem, 25 januari 1957)

Jan Herman van Heek werd op 20 oktober 1873 te Enschede geboren als de 2e zoon uit het tweede huwelijk van zijn vader Gerrit Jan van Heek met Christine Friedrike Meier. Zijn vader, uit een oud Twents geslacht gesproten, is in zijn tijd een man van grote betekenis geweest zowel op industrieel, sociaal als cultureel gebied. Ook was hij gedurende vele jaren lid van de Staten van Overijssel en lid van de Eerste Kamer.

Jan van Heek groeide op in het kader van het grote gezin met 13 kinderen, dat 's winters in het Van Heek's huis aan de Markt te Enschede woonde en 's zomers verscheidene maanden op het buitengoed Het Stroot in Tweekelo doorbracht.

Na de lagere school bezocht hij evenals zijn broeders de 'Industrieschool' te Enschede, die in 1864 door de Twentse industriëlen was gesticht en in 1886 gereorganiseerd was onder de naam van 'Nederlandsche School voor Nijverheid en Handel', voorgangster van de Hoogere Textielschool. Daarna vertoefde hij enige tijd in de katoenfabrieken in Lancashire en maakte in de jaren 1895-96 een grote oriënteringsreis naar Nederlands- en Brits-Indië, waar een aanval van cholera hem op de rand van het graf bracht.

Na zijn terugkeer richtte zijn vader met hem op de Commanditaire Vennootschap G.J. van Heek en Zonen, die later (1936) is omgezet in de N.V. Rigtersbleek, waarvan de heer Van Heek toen president-commissaris werd.

Tal van andere industriële ondernemingen hebben zijn belangstelling gehad, en hebben van zijn invloed en bekwaamheid weten te profiteren. Hij was commissaris, later president-commissaris van Van Heek en Co N.V. te Enschede, van Ter Horst en Co N.V. te Rijssen, van Palthe's Textielveredelingsbedrijven te Almelo, van de N.V. Kunstzijdespinnerij Nijma te Nijmegen, van de N.V. Boekelosche Stoomblekerij, van de Twentsche Bank N.V. te Amsterdam en van de Banque Jordaan te Parijs, ook van de Société Hollandaise de Banque te Brussel. Vooral bij de reorganisatie van de bank te Parijs (1908) is Van Heek tot grote steun geweest aan zijn zwager Jan Jordaan. Ook had hij belangrijke invloed bij het beheer van B.W. Blijdenstein en Co te Londen, een dochteronderneming van de Twentsche Bank, waar zijn zwager Mr. W.B.

Blijdenstein aan het hoofd stond, die later lid van de Hoofddirectie dezer bank werd.

In zijn jonge jaren maakte Van Heek tal van reizen, zowel binnen als buiten Europa, waarbij zelfs China niet werd overgeslagen. Het best voelde zij zich thuis in Engeland, waarvan de volksaard hem volkomen 'lag'. De lust tot reizen, vooral om de oude beschaving te bestuderen, is hem bijgebleven, bezoeken aan Italië, Griekenland, Egypte, het Nabije Oosten, en, nog in het laatste jaar van zijn leven, aan Spanje waren voor hem een groot genot en gaven hem ruim stof tot overdenking.

Met zijn familie heeft hij een grote stimulerende invloed gehad op het sportwezen in Twenthe, o.m. door de beschikbaarstelling van enige belangrijke sportparken.

Reeds op jeugdige leeftijd was hij een groot liefhebber van tekenen, zijn aanleg hiertoe heeft zich op de Industrieschool door de lessen van de Enschedese kunstschilder L.J. Bruna verder ontwikkeld. De vele tientallen schetsboeken, die alle bewaard bleven, gaven niet alleen een beeld van de vele reizen, maar markeren ook wel duidelijk waarheen zijn belangstelling uitging, naar de natuur en de kunst van het verleden, of het nu Franse cathedralen betrof of Twentse dorpskerkjes en boerenhuizen. In later jaren zijn van verschillende van zijn penschetsen reproducties vervaardigd, die zijn vaardigheid in een wijder kring dan alleen zijn intimi meer bekend maakte.

Ongetwijfeld is er een wisselwerking geweest tussen zijn tekentalent, dat hem zo diep liet doordringen in de schone voortbrengselen van het verleden, en zijn intense belangstelling voor het behoud hiervan.

Hiermede ging samen zijn gevoel voor verantwoordelijkheid om de wensen van gelijkgezinden, vrienden of familieleden, nader tot hun verwerkelijking te brengen. Zijn oudste broeder Jan Bernard, die in 1923 overleed, had steeds de wens gekoesterd, mede te werken aan de stichting van een museum te Enschede. In hartelijke samenwerking met diens weduwe Edwina Ewing en enkele van zijn broeders heeft J.H. van Heek de stichting van het 'Rijksmuseum Twente' weten te verwezenlijken, hij werd honorair directeur en heeft tot 1 januari 1956 in die functie, gesteund door bekwame medewerkers, van dit museum gemaakt een van de belangrijkste Nederlandse musea op het gebied der praehistorie en der primitieve schilderkunst. Het behoud van natuurmonumenten had daarnaast zijn volle aandacht; de totstand-

koming van het Nationale Park Veluwezoom, waaraan hij met zijn vriend Mr. P.G. van Tienhoven van ganser harte medewerkte, is voor een niet gering deel aan het enthousiasme en de royaliteit van hem en zijn broer Gerrit Jan te danken.

In 1912 ging hij over tot aankoop van het overgebleven bezit van de graven van den Bergh, toen in handen van de vorst van Hohenzollern-Sigmaringen, waarin begrepen was het toen in verwaarloosde toestand verkerende kasteel Bergh met ongeveer 1400 H.A. bos en grondbezit. 'Het heeft me wel enige slapeloze nachten gekost' vertelde hij mij, voor hij hiertoe durfde over te gaan. Van de aanvang is het zijn bedoeling geweest dit bezit veilig te stellen. Eerst in de vorm van een N.V., later van de 'Stichting tot instandhouding der goederen en rechten van het Huis Bergh' heeft hij deze bedoeling gerealiseerd. Het was een belangrijke daad: hij en zijn familie deden afstand van dit, intussen tot bijna 1700 H.A. uitgebreide bezit, om er een stichting van te maken ten algemene nutte, die, naar menselijke berekening, tot in lengte van dagen, op eigen krachten steunende, voor wandelaars en bezoekers als een monument van natuur- en kunstgenot zal kunnen blijven bestaan.

Een soortgelijke bestemming heeft hij gegeven aan het landgoed de Koningsbelten onder Haarle (O), groot 580 H.A., met bossen en een belangrijk heidereservaat.

Het is niet alleen het kasteel en de bijbehorende bossen en landerijen, maar ook hetgeen het Huis Bergh binnen zijn muren bewaart, dat in deze Stichting is opgenomen. Sedert jaren verzamelaar, heeft Dr. van Heek hier een representatieve collectie samengebracht van vroegere en latere middeleeuwse kunst, schilderijen, beeldhouwwerk, ivoorwerk, handschriften, met een daarbij aansluitende kunsthistorische bibliotheek. Ook het zeer belangrijke archief, het grootste en oudste particuliere archief in den lande, liet hij ordenen en toegankelijk maken voor de studie van de Gelderse historie.

Het kasteel Doornenburg in de Overbetuwe, een der weinige overgebleven niet-verbouwde voorbeelden van middeleeuwse kasteelbouw, had reeds vele jaren zijn bijzondere aandacht, en nadat hij de aankoop door de 'Stichting tot Behoud van den Doornenburg' had mogelijk gemaakt, heeft hij grote en daadwerkelijke belangstelling betoond bij de restauratie van dit kasteel, dat helaas in 1945 ten offer viel aan de vernielzucht van de bezetter, maar thans weer grotendeels herbouwd zal worden.

Niet alleen in Gelderland, waar hij sedert de oorlogsjaren zijn vaste verblijfplaats had op het Huis Bergh, maar ook in andere delen van ons land steunde hij restauraties van belangrijke objecten, waarbij zijn voorliefde speciaal uitging naar de IJsselsteden. Persoonlijk leidde hij na de oorlog nog de restauraties van de Waag en de Hof Gelria te Doesburg.

Als bestuurslid van de Stichting 'Vrienden der Geldersche Kasteelen' had hij een belangrijk aandeel in de restauratie van het kasteel Hernen, terwijl zijn rol bij het veilig stellen van de landgoederen Twickel en Singgraven zeker niet gering geacht mag worden.

In 1928 werd hij lid van de Geldersche Monumentencommissie, en tal van andere op cultureel gebied werkzame verenigingen zagen hem gaarne in hun bestuursvergaderingen verschijnen. Jarenlang was hij ondervoorzitter van de Ver. Oudheidkamer Twenthe.

Waardering van vele zijden viel hem ten deel. Hij was ridder in de Orde van de Nederl. Leeuw (1930), grootofficier in de Orde van Oranje Nassau (1946), Eeredoctor van de Gem. Universiteit van Amsterdam (1952). Voorts werd hij geëerd met de Eerepenning van de Vereniging Gelre (1929), van welke vereniging hij in 1953 erelid werd, de gouden jubileumpenning van Natuurmonumenten (1931), de Bergsma-Medaille van de A.N.W.B. (1947), de zilveren anjer van het Prins Bernhard Fonds, de gouden legpenning van de Kon. Ned. Oudh. Bond (1948). In 1952 ontving hij als eerste de gouden Erepennig van de Provincie Gelderland. Hij was Ereburger van Bergh (1953) en van Doesburg (1953), bezat de gouden eremedaille van Enschede (1956) en de Rijkserepenning in goud (1953). Sedert 1945 was hij lid van onze Maatschappij.

In de laatste jaren van zijn leven vertoonde de heer Van Heek zich liever niet meer in grote gezelschappen, in kleine kring bleef zijn werkzame geest een sterke invloed uitoefenen.

Hij is niet beter te karakteriseren dan met de woorden die hij zelf schreef ter nagedachtenis van zijn vader, op wien hij sterk geleken moet hebben en die hij zich tot voorbeeld gesteld moet hebben. 'De Twentsche eigenschappen van vasthoudendheid aan eens gesteld doel, eenvoud, zuinigheid, aanvankelijke gereserveerdheid, naast blijvende trouw, zij hebben ook Vader gesierd. Veelheid van woorden heeft den Twent nooit gekenmerkt en welsprekendheid in den zin die daaraan meestal wordt gehecht is slechts enkelen gegeven. Wat Vader naast vele eigenschappen sierde was zijn zachtheid van oordeel over anderen, hetwelk niet allen van hem wisten over te nemen.'

A.P. VAN SCHILFGAARDE

**Benjamin Lodewijk Hijmans
(Overschie, 11 augustus 1895 - Leeuwarden, 15 februari 1955)**

Benjamin Lodewijk Hijmans werd op 11 augustus 1895 te Overschie geboren. Hij bezocht het Marnix-gymnasium in Rotterdam, waar hij het onderwijs genoot van o.m. den voortreffelijken Lucretius-kenner J. van der Valk. Diens invloed is medebepalend geweest voor het besluit om klassieke letteren te studeren. Deze studie heeft hij in 1914 aangevangen, en wel te Groningen, waar schrijver dezes hem in datzelfde jaar heeft leren kennen. Zowel het candidaats- als het doctoraal-examen werd *cum laude* afgelegd, het laatstgenoemde, met hoofdvak Latijn, op 22 december 1921, na een onderbreking van een jaar militairen dienst. Inmiddels had hij ook korten tijd als leraar gedoceerd aan de gymnasia te Assen en te Groningen. Een stipendium vanwege het Nederlands Philologisch Studiefonds stelde hem in staat in den cursus 1922/3 gedurende twee semesters aan de Berlijnse universiteit te studeren, en van november 1923 tot juni 1924 Italië en Sicilië te bezoeken; den grootsten tijd heeft hij te Rome doorgebracht.

Men stelle zich dezen betrekkelijk langdurigen studietijd niet voor als uitsluitend gewijd aan de kennis der klassieke oudheid. Daarvoor was Hijmans' belangstelling al sinds zijn gymnasiumtijd te ruim. Ik herinner mij hoe hij als eerstejaarsstudent nog sprak van het grote genot dat de orgelbespeling in de Laurenskerk te Rotterdam hem had gegeven, en hoe grondig hij toen reeds Boutens kende, een voorliefde die naderhand al meer en meer op Nijhoff is overgegaan. Ook reeds in zijn Groninger jaren bleek zijn intense liefde voor teken-, schilder- en beeldhouwkunst: hij is bestuurslid geweest van *Pictura* en van een meer algemeen georiënteerden kunstkring waarin Herman Poort een der leidende figuren was.

Maar laten wij eerst zijn ambtelijke loopbaan verder vervolgen. Onmiddellijk na zijn terugkeer uit Italië werd hij benoemd tot vast assistent aan de Groningse universiteitsbibliotheek. Vier jaar later keerde hij tot het onderwijs terug en werd hij benoemd tot leraar aan het gymnasium te Leeuwarden. Dit is hij tot zijn dood toe gebleven. Maar met ingang van 27 oktober 1930 werd hij bovendien aangesteld als directeur der Buma-bibliotheek, de rijke, te Leeuwarden gevestigde boekerij op het gebied der Grieks-Romeinse oudheid. Ook deze taak heeft hij tot het einde toe vervuld.

Een volledige leraarsbetrekking verenigen met de leiding van een belangrijke vak-bibliotheek, zo iets kan slechts iemand die uitnemend op beide werkzaamheden is voorbereid. Dat was met Hijmans het geval. Maar nog andere eigenschappen zijn daarvoor onontbeerlijk, en ook deze bezat hij in ruime mate. Enkele zal ik noemen: rusteloze activiteit, die nooit tot gejaagdheid verviel; grote besluitvaardigheid, zodra de te beslissen aangelegenheid terdege was doordacht; een sterk geheugen en snel werkend bevattingsvermogen; een diepe liefde voor de school, zegge de leerlingen en het vak van onderwijs, en niet minder voor het boek, zegge de wetenschap; ten slotte een nooit verzwakkend plichtsbesef. Vooral het onderwijs aan rijper wordende leerlingen, wier denken waarderingsvermogen aan het ontluiken was, had grote bekoring voor hem. Daarnaast behoorde hij tot die niet zo talrijke bibliothecarissen voor wie het boek leeft. Bij een bezoek aan de steeds groeiende verzameling der Buma-bibliotheek kon men er met zekerheid op rekenen, dat hij met kennelijke liefde enige nieuwe aanwinsten liet zien, soms vanwege de fraaie uitvoering, vaker op grond van een verrassenden inhoud. Men kreeg steeds weer den sterken indruk dat geen enkel boek zijn plaats toegewezen kreeg, voordat hij er kennis mede had gemaakt, en met feilloze zekerheid bewaarde hij het resultaat dier kennismaking in zijn geheugen. Zo iemand van de Buma-bibliotheek genoten heeft, dan is hij het. Maar het bleef geen egoistisch genot. In den vollen zin des woords ontelbaar zijn de Nederlandse classici die hij door raad en daad als bibliothecaris ter zijde heeft gestaan.

Deze beide functies, die reeds meer dan voldoende waren om een mensenleven geheel in beslag te nemen, hebben hem niet verhinderd zich nog op ander gebied verdienstelijk te maken. Geheel in de lijn van zijn Gronings verleden was het, dat hij jarenlang in de Friese hoofdstad secretaris is geweest van de Maatschappij voor schilder- en tekenkunst. Van nog breder belangstelling, tevens van erkenning zijner verdiensten, getuigt zijn lidmaatschap in latere jaren van de commissie van advies van den Frysken Kultuerried. Dichter bij zijn eigen studievak bleef hij als bestuurslid van de Leeuwarder afdeling van het Nederlands Klassiek Verbond en een tweetal jaren van het hoofdbestuur dier vereniging. Alleen het voornaamste wordt hier genoemd. Ook op school beperkte hij zich niet tot zijn directe taak. Hij nam het initiatief tot de oprichting der Vereniging van vrienden van het Leeuwarder gymnasium, en was een actief en inspirerend lid van de commissie die zorg droeg voor de

versiering van zijn school met reproducties in wissellijsten, met in bruikleen afgestane schilderijen, en wat dies meer zij. Ieder, die hem daarbij aan het werk heeft gezien, was steeds weer onder den indruk van de zuiverheid en trefzekerheid van zijn aesthetisch oordeel.

Als elk gezin, bracht ook het zijne zorgen mee en eiste het een deel van zijn tijd op. Maar, als elk gelukkig gezin, zo was ook het zijne hem een nooit verdorrende bron van levensblijheid en inspiratie. De iets wijdere vriendenkring kan in soortgelijke bewoordingen worden besproken. Gesprekken met goede vrienden waren hem een grote vreugde: luchtige scherts en diepgaande gedachtenwisseling wisselden elkaar ongedwongen af; beide waren steeds de moeite waard.

Rest ons nog over den dienaar der wetenschap te spreken, in den rechtstreeksen zin dien die woorden bezitten. Zijn examens, de hem toegekende stipendia, het oordeel dat men had omtrent persoon en werk van den student Hijmans - ik spreek uit zeer persoonlijke ervaring - dit zijn alles bewijzen van de uitnemende verwachtingen die men omtrent zijn wetenschappelijk kunnen en zijn wetenschappelijke toekomst heeft gekoesterd, die met name zijn leermeester, de Groningse latinist J. van Wageningen, heeft gekoesterd. Zijn bijzondere voorliefde ging reeds spoedig uit naar een speciaal gebied, het uiterst belangwekkende, tevens ook uiterst moeilijke gebied van de Romeinse Stoa, in wier middelpunt de wijsgeer Seneca staat. Dit veld van onderzoek is daarom zo ingewikkeld, omdat de Griekse Stoa, de Romeinse volksaard, de bonte geestescultuur van de eerste eeuw onzer jaartelling, en ten slotte de in zijn veelzijdigheid en soms tegenstrijdigheid zo moeilijk te vatten figuur van Seneca zelf elkander daar ontmoeten, op elkander stoten, elkander bepalen en vormen. Een uitvoerige commentaar op Seneca's geschrift *De Providentia* was het vastgestelde doel. Het werd nagestreefd met al de vasthoudendheid, met al de nauwgezetheid ook, die Hijmans kenmerkten. Omvangrijke delen van het steeds groeiende manuscript kwamen gereed. Wie met hem over Seneca, over de stoïsche wijsbegeerte, over het antieke geestesleven sprak, kwam telkens weer onder den indruk van zijn uitzonderlijke kennis, zijn scherp oordeel, zijn gevoelige intuïtie. Een ander zou het werk reeds tienmaal voor beëindigd hebben verklaard, en de tekortkomingen en leemten voor lief hebben genomen, daar hij immers weet dat mensenwerk niet volmaakt kan zijn. Maar onvolkomen werk afleveren, dat was nu juist wat Hijmans niet kon; dat beschouwde hij als verraad aan het zo verheven onderwerp, als verraad

aan de wetenschap. Men kan de vraag stellen, of deze zienswijze juist is geweest. Men kan ook de vraag stellen, of hij zich niet meer tot dat werk had moeten bepalen en daarvoor ander werk op zij zetten. Men kan die vragen ook tot één reduceren: waarom was Hijmans niet een ander dan die hij was? En dan is het antwoord meteen gegeven. Ieder onzer heeft te luisteren naar de stem van zijn eigen geweten. Wie Hijmans kenden, zelfs oppervlakkig, weten dat hij in de allereerste plaats steeds heeft willen doen wat hij als zijn allereerste plicht beschouwde. Dat hij zijn grote werk steeds onvoltooid voor zich zag liggen, heeft hem zelf ook diep verdriet gedaan. Dat wisten zij die hem meer dan oppervlakkig kenden. Het is een ijdele vraag, of hij, indien hij langer had mogen leven, het boek werkelijk tot een einde zou hebben gebracht. Verheugend is het, te weten, dat de wetenschappelijke nalatenschap zich in zulk een toestand bevindt dat er gegronde hoop bestaat, Hijmans' commentaar op Seneca's *De Providentia* posthuum te zien verschijnen. Beter gezegd: indien dit niet geschiedt, ook al zou de schrijver zelf nog over onvolkomenheden het hoofd hebben geschud, dan wordt aan de wetenschap der klassieke philologie een werkstuk onthouden, dat Nederland tot grote eer zou strekken.

Men zal begrijpen dat in deze omstandigheden het aantal publicaties van zijn hand gering is gebleven. Het beperkt zich tot enige boekbesprekingen en een levensbericht van Van Wageningen. In portefeuille bevinden zich een vijftal voordrachten, waarvan men alleen betreuren kan dat zij niet het licht hebben gezien; en, als bewijs dat de oude liefde niet was voorbijgegaan, een opzet voor een studie over Boutens.

De laatste jaren van zijn leven liet zijn gezondheid te wensen over. Enige malen moest hij zijn werk neerleggen. In oktober 1954 moest hij het onderwijs voor goed uit handen geven; voor de bibliotheek heeft hij gedurende de laatste ziekte nog veel gedaan. Op 15 februari 1955 is hij te Leeuwarden overleden. Enige dagen later, het was een koude winterdag, is hij op de begraafplaats aldaar ter aarde besteld. Daar waren de hoogste ambtsdragers der provincie; daar waren de kinderen van zijn school; daar waren ook de vrienden, die zijn trouwe hart sinds lange jaren aan zich had verbonden, studiegenoten, kunstenaars, vrienden zonder meer.

B.A. VAN GRONINGEN

Eilina Johanna Huizenga-Onnekes
(Vierhuizen, 19 maart 1883 - Ten Boer, 21 april 1956)

Zij was een dochter van Klaas Onnekes (geboren 28 oktober 1851 te Ulrum, overleden 11 december 1932 te Groningen) en Dievertje Hendrika Brongers (geboren 5 januari 1862 te Eexta, overleden 1 april 1940 te Groningen). Haar vader was predikant te Vierhuizen en Zoutkamp. Behalve het domineesgezin, het gezin van het hoofd der school, een onderwijzer, enkele neringdoenden en ambachtslieden met hun gezinnen, bestond de bevolking van Vierhuizen hoofdzakelijk uit arbeiders, die hun werk hadden op de grotere en kleinere boerderijen in de omtrek, voornamelijk in de Westpolder. Dus een kleine geemenschap, waarin Line opgroeide, nog kleiner, doordat er een strenge scheiding bestond tussen de gereformeerden en de andersgezinden; wat godsdienst en onderwijs betrof, waren de eersten geheel georiënteerd op het hoofddorp Ulrum. De school te Vierhuizen had twee leerkrachten; was de school doorlopen, dan volgden de kinderen van de meergegoeden nog gedurende enige jaren het mulo-onderwijs te Ulrum. Dit leven in een beperkte kring met alle voor- en nadelen daaraan verbonden, had grote invloed op Line's latere leven. Het grootste voordeel was wel, dat zij het dorpsleven en de dorpstaal door en door leerde kennen. In 1897 werd haar vader beroepen te Godlinze (gemeente Bierum), waar Line haar jongemeisjesjaren doorbracht. Gedurende enige jaren was zij leerling van de normaalschool te Bierum, later verbleef zij, zoals in die tijd voor jonge dames van het platteland gewoonte was, enige tijd in Groningen bij een paar ongetrouwde dames, die de laatste hand moesten leggen aan de opvoeding van de meisjes, die aan haar zorgen waren toevertrouwd. Line genoot van het leven, ze ging veel uit en was zowel in Groningen als in Godlinze vaak het middelpunt van een vrolijke kring. 5 mei 1909 trad zij in het huwelijk met Jan Hendrik Huizenga, een landbouwerszoon uit 't Zandt. Het jonge paar vestigde zich op de boerderij Klein Wasinghehuis te Ten Boer, waar zij bleven wonen tot 1950, toen zij een huis in het dorp lieten bouwen. Drie zoons werden geboren, n.l. Luidolf Harm, geboren 17 maart 1910, Klaas Willem, geboren 21 mei 1911 en Jan Hendrik, geboren 12 januari 1915. Het was een hele overgang voor het jonge meisje, dat het onbezorgde leven van een uitgaande jonge dame moest verwisselen met het drukke bestaan van een huisvrouw op een grote boerderij. Maar het boerenleven was haar niet vreemd: er

stroomde veel boerenbloed door haar aderen. Haar grootmoeder van vaderszijde, Eilina Ritsema (gehuwd met Willem Bronneger Onnekes, een van de weinige schoolhoofden in Groningen in het bezit van de eerste rang als onderwijzer) was een telg uit een bekend landbouwersgeslacht, haar grootouders van moederszijde woonden op een boerderij in Ezinge, waar zij dikwijls logeerde. Zij aanvaardde haar nieuwe taak vol moed, maar zij was niet alleen huisvrouw, zij nam een levendig aandeel aan het dorpsleven en had daar veel invloed. Langzamerhand werd haar veelzijdige belangstelling in een bepaalde richting geleid, vele factoren werkten daartoe mede: haar kennis van het dorpsleven, haar grote belangstelling in en voor mensen, haar activiteit en doorzettingsvermogen, vooral ook het feit, dat vele leden van de familie, zowel van vaders- als moederszijde liefde voor geschiedenis en folklore hadden getoond en het een en ander op dit gebied hadden gepresteerd. Haar oom, Johannes Onnekes, was een van de eerste Groninger folkloristen. Tenslotte gaven twee dingen de doorslag tot de uiteindelijke kristallisatie. In de eerste plaats de ontdekking van een oud aantekenboekje met sprookjes, die door een huisnaaister van een van haar voorouders aan haar betovergrootvader en zijn broer werden verteld, en die door een van de jongelui tussen 1800 en 1804 waren opgetekend. Dit boekje en het feit dat haar na afloop van een lezing over Gösta Berling van Selma Lagerlöf werd gevraagd, of er in Groningen ook dergelijke sagen bestonden, hadden tot gevolg, dat Line er op uittrok, de hele provincie doorreisde, overal contact zocht, en daardoor in aanraking kwam met vele personen, meestal eenvoudige lieden, vooral oude mensen, die haar aan een overvloed van materiaal konden helpen. Haar eerste boek was een afdruk van de boven genoemde sprookjes van Trijntje Wijbrands, in de wandeling Trijntje Soldaats genoemd. Het verscheen in 1928 in een mooie uitgave bij P. Noordhoff te Groningen met houtsneden en initialen van Johan Dijkstra onder de titel: 'Groninger volksvertellingen I. Het boek van Trijntje Soldaats'. Daarop volgde in 1929: 'Groninger volksvertellingen II. Het boek van Minne Koning', eveneens met illustraties van Johan Dijkstra bij Noordhoff uitgegeven. In 1930 volgde: 'Groninger Volksverhalen', bewerkt door K. ter Laan, uitgegeven bij J.B. Wolters te Groningen, met foto's van Frits Knol. Door het ongekunstelde van de inhoud, het aanschouwelijke en kernachtige van de taal oefenen deze werken een grote bekoring uit, we merken met hoeveel liefde en aandacht de schrijfster heeft geluisterd en hoe goed het haar is gelukt weer te geven hoe eenvoudige

lieden als Minne Koning en Tjapke Menninga met enkele woorden en tekenachtige uitdrukkingen een situatie wisten te schilderen. Geen wonder dat haar werken een buitengewoon gunstig onthaal vonden, wat voor de schrijfster een aanmoediging was om op dezelfde weg voort te gaan. Veel materiaal heeft zij verzameld, maar tot de uitgave van een boek is het niet meer gekomen. Wel schreef zij op verzoek van de senaat van het Groninger studentencorps in 1939 nog: 'Het menselijk leven in het Groninger land', uitgegeven bij Van Gorcum en Comp. te Assen, maar dit werk had niet het succes van zijn voorgangers. Het materiaal, dat zij verzamelde, publiceerde zij, vooral na 1945, in verschillende couranten en tijdschriften. Ook vervulde zij vele spreekbeurten, o.a. voor de vereniging 'Stad en Lande' waarvan zij gedurende enige tijd bestuurslid was, voor de afdeling Groningen van de Ned. Genealogische vereniging, voor Nutsdepartementen, voor afdelingen van de verenigingen van plattelandsvrouwen en huisvrouwen enz. Ook sprak zij af en toe voor de Regionale Omroep Noord.

Haar lezingen en artikelen handelen over zeer verschillende onderwerpen, voornamelijk echter over folklorie en geschiedenis van Groningen. Bij voorbeeld over de viering van Christelijke en andere feestdagen, over huwelijksgebruiken, over oude volkskunst, over het bakkersvak en over pottebakkerskunst, over merkwaardige lepels en schoolborden, over knipsels, die haar bijzondere belangstelling hadden, en schaduwbeelden.

Zij schreef over de geschiedenis van een aantal Groninger dorpen, over kloosters, kerken en boerderijen, over personen als Wessel Gansfort, Ubbo Emmius en Praedinius. Reizen in Zwitserland gaven aanleiding tot artikelen over Jeremias Gotthelf en tot vergelijkingen van Zwitserse gebruiken met die in Groningen. Een aantal van haar artikelen verschenen in het Groninger Dagblad, waarvan zij in de jaren 1946 en 1947 een geregelde medewerkster was, later schreef zij veel in de Eemsbode. Ook werden artikelen geplaatst in het Nieuwsblad van het Noorden, de Winschoter courant, de Nieuwe Rotterdammer, het maandblad Groningen, in Eigen Volk en in andere bladen. Het is meestal klein werk, bedoeld als materiaal voor een later uit te geven boek. De dood verraste haar te midden van vele plannen, een boek over knipselwerk en een over duivelsverhalen waren zo goed als voltooid en wachten op een uitgever; het is jammer, dat zij de uitgave daar van niet meer heeft mogen beleven. Zij was lid van vele verenigingen, bestuurslid van 'Stad en Lande', bestuurslid van 'Het Groninger Landschap', erelid van 'Het Gro-

ninger Genootschap' lid van de 'Ned. Genealogische vereniging', en natuurlijk ook van de Maatschappij van Ned. Letterkunde welks bijeenkomsten van de Noordelijke groep zij geregeld bijwoonde. Na haar overlijden verscheen in de Driemaandelijke bladen (Nieuwe serie, dl. VIII, 1956, blz. 99) een belangrijk artikel over haar leven en werken van de hand van Dr. Tj. W.R. de Haan.

A.J. SCHOLTE

Johannes, Kardinaal de Jong
(Nes op Ameland, 10 september 1885 - Utrecht, 8 september 1955)

Johannes de Jong werd 10 September 1885 te Nes op Ameland geboren, studeerde op de seminaria van Culemborg en Rijsenburg, resp. van 1897 tot 1904 en van 1904 tot 1908. Hij werd priester gewijd 15 Augustus 1908. Daarna zette hij zijn studies voort te Rome aan de Universitas Gregoriana, en behaalde er een doctoraat in de filosofie en de theologie, met dogmatiek als hoofdvak. In het vaderland teruggekeerd werd hij 8 September 1917 benoemd tot assistent in de parochies van Sint Franciscus Xaverius te Amersfoort en een half jaar later 26 April 1912 tot conrector van het moederhuis van de Zusters van O.L. Vrouw in diezelfde stad. Na daar ongeveer twee jaren gewerkt te hebben ontving hij de benoeming tot professor van het Seminarie Rijsenburg, om les te geven in de kerkgeschiedenis (November 1914). Zijn voorliefde voor de historische kant van de dogmatische kwesties hadden tot de benoeming aanleiding gegeven. Voortaan heeft de Jong zich vooral op de kerkgeschiedenis toegelegd. Als kerkhistoricus is hij dan ook als lid van de maatschappij voorgesteld en gekozen. Hij bleef tot 1932 als docent in de kerkgeschiedenis werkzaam, terwijl hij 14 Augustus 1931 tot president van het seminarie en 3 Augustus 1935 tot coadjutor van aartsbisschop J.H.G. Jansen, met de titel van aartsbisschop van Russio werd benoemd. Als zodanig had hij recht van opvolging en werd aldus inderdaad in Februari 1936 op de Utrechtse aartsbisschoppelijke stoel geplaatst. Daarmede was zijn wetenschappelijke loopbaan geëindigd.

Zijn productieve arbeid werd derhalve verricht tussen de jaren 1912 en 1935. In de eerste tijd had hij voornamelijk aandacht voor moraaltheologische, dogmatische en praktische kwesties; als: Herdoop onder voorwaarde; De waarde van de intentie bij de consecraties; Houding van katholieken tegenover het oecumenische wereldcongres en Het lot der ongedoopten in het hiernamaals. Later maakten deze onderwerpen plaats voor historische: De Hervorming, Het Vaticaans Concilie, het Concilie van Trente; Dat van Nicea. Het zijn gelegenheidsartikelen in een tijdschrift voor de clerus. Zij bedoelen voornamelijk de lezers van dat tijdschrift een juist begrip te geven van dergelijke grote kerkelijke gebeurtenissen en tevens om ze op de hoogte te brengen met de nieuwste literatuur. Tot zekere hoogte was de vulgarisatie bestemd voor een groot aantal lezers; maar lezers, die behoorlijk in de kerkgeschiedenis

waren onderwezen en in het algemeen hogere filosofische en theologische studies hadden gemaakt. Zij hadden misschien ook een apologetische strekking, een voorstelling van zaken zoals de schrijver die zag, op grond van zijn studies van moderne monografieën. De artikelen waren zeker niet de vrucht van persoonlijk bronnen onderzoek.

Daartoe kwam hij voorlopig niet, hetgeen ten dele moet worden toegeschreven aan een gemis in zijn opleiding, ten dele ook aan de door hem zelf gekozen wijze van werken. Reeds in het begin van zijn hoogleraarsambt had hij zich tot taak gesteld, het toen algemeen gebruikt handboek van de kerkgeschiedenis te verbeteren en zo mogelijk te vervangen. Dit is hem tenslotte na ongeveer 15 jaren werken gelukt. Dit grote werk stelde bijzondere eisen. De auteur kon zich niet specialiseren. Hij kon niet geheel induiken in een of meer belangrijke onderwerpen en daarvan alle bronnen opsporen en de gegevens bestuderen en een wetenschappelijk verantwoorde uiteenzetting bouwen. Hij moest werken in de breedte. Hij trachtte op de hoogte te komen van hetgeen er geschreven was over alle onderwerpen van betekenis. Hij was dus op de monografieën aangewezen. In deze was hij dan ook buitengewoon belezen. Begaafd met een scherp verstand en een kritisch oordeel, wist hij te schiften, het belangrijke te zien, de juistheid er van te beoordelen en het gevondene in goed doordachte, zeer korte, rake trekken neer te schrijven.

Naast deze algemene kwesties trok één tijdvak uit de vaderlandse kerkgeschiedenis hem bijzonder aan: nl. het tijdperk van de Apostolische Vicarissen, de eerste bestuurders van de Hollandse Missie: Sasbold Vosmeer, Philippus Rovenius, enz. Het was de vaderlandse kerkgeschiedenis van de nieuwere tijden waarover toen nog niet een samenvattend werk bestond. Mede aangespoord door het werk van zijn voorganger W. Knuif op de Rijzenburgse professorenzetel, heeft de Jong hier wetenschappelijk onderzoek verricht en de resultaten daarvan op schrift gesteld. Het voornaamste was een biografie van Philippus Rovenius, de tweede van de genoemde Apostolische vicarissen, die tenslotte het keerpunt in de geschiedenis van het Katholicisme hier bracht, of althans beleefde. Voortwerkend op hetgeen zijn voorganger Sasbold Vosmeer was begonnen, heeft Rovenius hier geordende kerkelijke toestanden geschapen. De Jong hoopte de geschiedenis ook na de dood van Rovenius voort te zetten en zou dan vanzelf komen tot de beschrijving van de betreurenswaardige scheuring, die in het begin

der achttiende eeuw in de Katholieke Kerk in Nederland is ontstaan. Dit is hem niet gelukt, maar wel heeft hij een zeer helder en overtuigend stuk geschreven over de kwestie, die de beide groepen verdeeld hield. Zijn dogmatische opleiding hielp hem hierbij scherp te zien en goed te onderscheiden. Hij was van 1913 tot 1932 redacteur van het Archief voor de geschiedenis van het aartsbisdom Utrecht en van 1927 tot 1936 van het Historisch Tijdschrift.

Op de zetel van Sint Willibrord geplaatst moest hij besturen en in allerlei kwesties de lijn aangeven. Hij deed het met bekwame en rustige hand, maar deze periode trekt niet onze bijzondere aandacht. Eerst in de oorlog 1940-1945 openbaarde hij zijn buitengewone geestkracht en vastheid van karakter. Hij is daardoor een der bekendste personen uit de moderne vaderlandse geschiedenis geworden. Als aartsbisschop had hij de leiding van het episcopaat, dat in de oorlog zo herhaaldelijk op het juiste moment felle protest-schrijven van de kansel liet voorlezen, waarin de onrechtmatige daden van de bezetter werden gebrandmerkt. Voor bijzonderheden mag ik verwijzen naar het daarover handelend boek¹, en mij hier beperken tot een algemene karakteristiek.

Zijn persoonlijke verdienste en ware grootheid bestaat op de eerste plaats in een scherp inzicht in de ware verhoudingen, een begrijpen van de doeleinden van de Duitse en Nederlandse nationaal-socialisten in al hun consequenties, ondanks hun camouflages en schone verzekeringen en ondanks de houding van enkele hoge, kerkelijke functionarissen in het buitenland. Hier heeft hij zich nooit van zijn rechtlijnige weg laten afleiden, ook niet in particuliere gesprekken ondanks zijn bekende soepelheid. Dat juiste inzicht heeft hem zonder aarzelen de juiste weg doen kiezen tegenover de Nederlandse nationaal-socialistische beweging lang vóór de oorlog en tegenover de bezetter van de eerste oorlogsdag af. Dit heeft hem geleid om van begin af verzet aan te tekenen tegen allerlei kleine schendingen van het recht en de kerkelijke en Nederlandse belangen te rechter plaatse te verdedigen, lang voordat de moedige herderlijke brieven tegen grote rechtsverkrachting werden voorgelezen. Dit heeft hem ook de goede raadslieden doen kiezen en hun adviezen met helder verstand doen beoordelen. Dit heeft hem telkens voor ogen geplaatst, welke gevolgen zijn maatregelen voor derden zouden hebben.

1 Het verzet van de Nederlandsche bisschoppen tegen nationaal-socialisme en Duitse tyrannie. Herderlijke instructies en andere documenten. Ingeleid en uitgegeven door S. Stokman ofm. Utrecht 1945.

Verder is het zijn grote verdienste, dat hij zijn verdediging heeft uitgestrekt tot het gehele Nederlandse volk: de jeugd, de studenten, de arbeiders en ook de zeer verdrukte Joden, en dat hij bij deze actie zo goed samenwerkte met de andere christelijke kerken. Voor deze weinig strijdlustige en enigszins schuchtere man waren deze onwrikbare houding en moedige daden iets wonderbaars. Zij tonen, dat tenslotte de geest overheerst.

Moge zijn gezondheid al geleden hebben, van alle zijden is zijn verdienste erkend. Paus Pius XII benoemde hem 23 December 1944 tot kardinaal; 18 Februari 1946 werd hij als zodanig gecreëerd. De Utrechtse en Leuvense Universiteit verleenden hem het eredoctoraat. En het Nederlandse, speciaal het Utrechtse, volk gaf hem een koninklijke begrafenis. Hij stierf nl. 8 September 1955, twee dagen voor zijn zeventigste verjaardag en werd 13 September 1955 te Utrecht ter aarde besteld.

R.R. POST

Lijst van geschriften

1913	Herdoop onder voorwaarde en Biecht. Ned. Kath. Stemmen 13.
1914	Zijn de hosties welke de priester vergeet op de corporale te plaatsen geconsacreerd. Ned. Kath. Stemmen 14, 138-149.
1920	Decisie van het H. Officie in zake wereldcongres. Aldaar 20, 105-111.
1917	Na vierhonderd jaar. Aldaar 17, 331.
1919	Het Vaticaansch concilie. Aldaar 19, 321.
1921	Een belangrijke bronnenpublicatie van het concilie van Trente. Aldaar 21, 205.
1922	Het lot van de ongedoopten. Aldaar 22.
1925	Het karakter en de invloed van de moderne devotie. Hist. Tijdschrift 4, 26.
1928	Een Nederlandsche godsdienstige beweging. Ned. Kath. Stemmen 28, 99-109; 138-147.
1923	Het Utrechtsche Vicariaat en de strijd over de hiërarchische orde in de 17e eeuw. De Katholiek 164, 73-104; 146-186.
1925	Philippus Rovenius en zijn bestuur der Hollandsche zending. Archief Aartsbisdom Utrecht, 50, 1-410.
1926	Rome een gevaar voor Nederland. De Aprilbeweging.
1929	Handboek der kerkgeschiedenis. Twee delen. Hiervan verscheen een 2e editie in 1932 met medewerking van anderen in drie delen; en in 1936 en 1946-48 een in vier delen. Dit laatste bezorgd door ondergetekende.
1932	Het godsdienstige standpunt van Erasmus. Hist. Tijdschrift 11, 317. Hoe wij groeiden. Uit Friesland's Katholiek Verleden, 3-30.

Maria Simon Thomas
(Rotterdam, 16 september 1901 - Amsterdam, 22 november 1955)

Maria Simon Thomas werd geboren in Rotterdam, in deze stad bezocht zij de lagere school en het Erasmiaans gymnasium. Na een welgeslaagd eindexamen in 1919, ging zij een jaar naar het buitenland. In 1920 werd zij ingeschreven aan de Universiteit te Utrecht in de faculteit der Letteren en Wijsbegeerte. Daar het oude Academische statuut nog van kracht was, viel het accent op de letteren, geschiedenis was bijvak. En juist de geschiedenis had haar voorkeur. Het statuut van 1921 opende nieuwe en wijdere perspectieven, de geschiedenis werd van bijvak haar hoofdvak, dit betekende echter niet dat de jonge studente aan de Nederlandse taal en letteren haar belangstelling onttrok. Maria Simon Thomas paarde aan een uitnemend verstand een warme liefde voor de studie, die zij ook in de bijvakken ruim opzette.

Maar de studente studeerde niet alleen, zij gaf ook en graag haar tijd aan het verenigingsleven en bekleedde verschillende bestuursfuncties in de U.V.S.V. en haar subverenigingen. In later jaren bleef zij een belangstellend honorair in het wel en wee van haar oude 'Club'. De vriendschapsbanden aangeknoopt in de studente-jaren bleef zij aanhouden, want trouw was een sterke karakter-eigenschap van haar. Haar vriendschap werd gekenmerkt door trouw, hartelijkheid en bereidheid tot helpen, daar waar het nodig was. Bovendien had zij een onfeilbaar geheugen voor alles wat haar familie en vrienden aanging en een levendige belangstelling in hun lotgevallen.

Na in 1930 het doctoraal-examen in de letteren en wijsbegeerte met hoofdvak geschiedenis te hebben afgelegd, maakte Maria Simon Thomas een reis door Nederlands-Indië, waarna zij zich te Amsterdam vestigde en werkzaam was aan het Lichtbeelden-Instituut aldaar. Zij verzorgde hier de collectie-Indië en later de foto's en lichtbeelden betrekking hebbende op IJsland. Tevens ging zij werken aan haar proefschrift. Een reis over IJsland en het contact met Professor dr. A.G. van Hamel en Mejuffrouw dr. A. Kersbergen brachten haar op het denkbeeld een studie te wijden aan de handelsbetrekkingen van IJsland en Holland. Op 5 juli 1935 promoveerde Maria Simon Thomas cum laude aan de Utrechtse Universiteit op een proefschrift getiteld: *Onze IJslandsvaarders in de 17e en 18e eeuw. Bijdrage tot de geschiedenis van de Nederlandsche handel en visscherij*. Een kloek deel verlicht met talloze afbeeldingen en oude kaarten was

het resultaat van enige jaren uiterst nauwgezet speurderswerk in de archieven in 's Gravenhage, Amsterdam, Den Briel, Kampen, Maassluis, Rotterdam, Vlaardingen en Zierikzee, maar ook in Kopenhagen, Stockholm en Reykjavik.

Maria Simon Thomas promoveerde bij Professor dr. G.W. Kernkamp en schreef: 'Hooggeachte Promotor.. het moge U een voldoening zijn, dat de onderzoekingen, die Gij 35 jaar geleden in de Scandinavische archieven hebt ingesteld, mij van den beginne af aan hebben gesteund'. Even verder spreekt zij van het baanbrekende werk van haar promotor. Maar niet alleen de meester, ook de leerlinge verrichtte baanbrekend werk. Met name noem ik hierbij het minutieuze onderzoek dat zij heeft ingesteld en laten instellen in de notariële archieven in Amsterdam en Rotterdam. Haar parool was: 'niets verwaarlozen'. Door de notariële archieven kreeg zij de beschikking over een zeer belangrijk materiaal aan personalia, die haar onontbeerlijk waren. Zij verklaarde immers: 'Het ontbrak niet aan bronnen, die mij inlichtingen verschaffen over de diplomatieke verwickelingen, die, nu eens van meer, dan weer van minder beteekenis, tengevolge van den verboden handel of visscherij waren ontstaan, maar hiermede was slechts één zijde en zeker niet de meest levende van het verkeer van de Republiek met IJsland belicht'. Het waren de notariële archieven, die haar het levende materiaal gaven, waarnaar zij zocht. Zij wilde mensen zien. Zij wilde de walvisvaarders, de jagers, de vissers en de kooplieden aan het werk zien en het is haar gelukt. Haar boek geeft een boeiend verhaal van jacht, handel en visserij. Het is een stuk economische geschiedenis, gezet tegen de achtergrond van politieke verwickelingen. Maar bovenal is het een relaas van mensen. Zij gaan voor ons leven de valkenvangers, de vissers, de schippers, de smokkelaars en kooplieden. Na twee inleidende hoofdstukken over de IJslandse handel tot 1602 en het Deense handelsmonopolie (1602-1787) worden achtereenvolgens behandeld: valkenvangst en valkeniers; de walvisvaart; vrachtvaart en handel; de kabeljauwvisserij. Nu is Maria Simon Thomas in haar element. Zij tovert uit tal van notariële acten en andere archivalische gegevens een zeer levendig beeld te voorschijn. Dat de doctor in spé niet alleen belangstelling had voor de aardige karakteriserende détails, maar ook voor de politieke achtergrond bewijst het hoofdstuk: 'de Strijd over het Dominium Maris (1740-1742)'. In haar proefschrift toonde Maria Simon Thomas zich een gedegen historica met speurzinn en gevoel voor détail en grote lijn. Bovendien gaf zij blijk een

goed schrijfster te zijn. Dit alles zou niet onopgemerkt blijven.

Na haar promotie bleef Maria Simon Thomas nog korte tijd werkzaam op het Lichtbeelden-instituut, terwijl zij in 1936 als secretaresse van de technische leider Ds. Frits Kuiper een werkzaam aandeel had in de voorbereiding en administratie van het Algemeen Doopsgezind Congres in Amsterdam, Elspeet en Witmarsum (29 juni-3 juli). Maar ook, hoe kon het anders, werd voor historische arbeid een beroep op haar gedaan. De Commissie voor Zeegeschiedenis van de Koninklijke Akademie van Wetenschappen droeg haar op een Nederlandse uitgave samen te stellen uit het Duitse manuscript van de marine-historicus Dr. Friedrich Graefe over *De Kapiteinsjaren van Maerten Harpertszoon Tromp*. Het was niet alleen een vertaling, het was veeleer een bewerking en daarnaast een zorgvuldige collationering van de vele 17e eeuwse citaten, die zij gaf. Het boek zag in 1938 het licht. Spoedig daarna kwam het tot besprekingen met het Historisch Genootschap. In december 1940 aanvaardde Dr. Simon Thomas de taak van assistentie te verlenen aan Dr. J.C. Westermann bij de door het Historisch Genootschap voorgenomen brievenuitgave uit het in Leiden berustende archief van Daniël van der Meulen (1584-1600). Dr. Simon Thomas belastte zich met het afschrijven der laat zestiende-eeuwse brieven en het registreren hiervan.

Het jaar 1940 was een smartelijk jaar voor Maria Simon Thomas door het sneuvelen van haar jongste broer, met wie zij steeds zeer verbonden was geweest. In dit grote leed en in de moeilijke oorlogsjaren was haar het werken aan de brieven uit het archief-Van der Meulen een troost. Zij las brieven van mensen die ook te lijden hadden van vreemde overheersing en die veelal als Antwerpenaars hadden moeten uitwijken. Zij schreef hiervan: 'Er was zoveel overeenkomst bij zoveel verschil; ons land herbergde toen, evenals de Republiek vroeger, immigranten met hun verlangen en heimwee. De groeiende moedeloosheid onder de burgerij van Antwerpen, het reikhalzend uitzien naar hulp van overzee, hebben wij haar ook niet gekend? De verzuchting waarom Europa toch niet als één man opstaat tegen den dwingeland, die reeds jaren te vuur en te zwaard de eertijds bloeiende gewesten verwoest, de meer dan eens door geruchten verwekte verwachting dat het met den Koning van Spanje ten einde loopt... dat er een betere tijd voor de Christenheid zal aanbreken, hebben wij in de oorlogsjaren niet ook zo gevoeld, gedacht en gehoopt?'

Door het ontijdig overlijden van Dr. Westermann werd in mei 1946 de gehele verzorging der uitgave aan Dr. Simon Thomas opgedragen. Had

zij zich aanvankelijk vooral bezig gehouden met het lezen en copiëren der brieven, thans moest zij zich ook voorbereiden op de inleiding en annotatie der uitgave. Zij begon met zich op de hoogte te stellen van de litteratuur over Daniël van der Meulen en zijn correspondenten. Zij had dit, zoals zij zei, ook nodig omdat zij de gebeurtenissen al te zeer als 'immigrant' bezag, want: 'men gaat niet ongestraft jarenlang met Van der Meulens, Della Failles en Schotten om zonder onder invloed van hun gedachtenwereld te komen'. Dit zich vereenzelvigen, dit meeleven met de brief-schrijvers was een typische eigenschap van deze historica. De belangstelling, die het wel en wee van verwanten en vrienden haar inboezemde, heeft zij geheel overgebracht op de objecten van haar studie. Zij heeft in de jaren dat zij aan de Van der Meulen-uitgave werkte, zich een nieuwe vrienden-kring geschapen in de 16e eeuwse Antwerpse immigranten, met wie zij even hartelijk meeleeftte als met de mensen uit eigen tijd. Dr. Simon Thomas benaderde het verleden door en in de personen en hun dagelijkse besognes. Vandaar dat ieder détail voor haar van belang was en haar onderzoekingen zich steeds verder uitstrekten. Zij deed uitvoerige naspeuringen in het stedelijk archief te Antwerpen naar ouders en voorouders van Daniël van der Meulen en zijn vrouw Hesther della Faille, naar hun Antwerpens milieu en dat van de voornaamste correspondenten, in de eerste plaats de oudere broer Andries, schepen van Antwerpen. Dr. Simon Thomas kwam in contact met Baronne Antoine della Faille d'Huyse in Brussel, welke de familie-archieven van de drie nog bestaande takken der Della Failles onder haar berusting heeft. Daar de Baronne bezig was met het schrijven van een aantal biografieën van de Della Failles tot 1830, kwam het tot een vruchtbare uitwisseling van gegevens.

Het eigenlijke archief van Daniël Van der Meulen beslaat de jaren 1584-1600. In een lezing gehouden op het Philologen-congres te Groningen in april 1950 sprak Maria Simon Thomas: 'Van het ogenblik af dat de nog geen dertigjarige Daniël van der Meulen als gedeputeerde voor Brabant ter Staten-Generaal binnen Delft verscheen tot zijn dood in 1600, vermoedelijk door de pest, heeft hij met prijzenswaardige nauwgezetheid alles bewaard wat hem aan brieven en papieren in handen kwam'. Daniël van der Meulen was koopman en het zijn de koopmans-brieven, inzicht gevende in het vroeg-kapitalistische zakenleven, die het eerst de aandacht trokken. Daar echter bleek dat de koopmans-brieven slechts door de familie-brieven te begrijpen waren, terwijl een scheiding tussen de twee

soorten brieven dikwijls moeilijk vol te houden was, werd besloten een algemene chronologische uitgave voor te bereiden. Aan de eigenlijke brieven-publicatie zou een inleidend deel voorafgaan. Behalve een toelichting op de komende delen zou Maria Simon Thomas hierin de geschiedenis van het archief en die van Daniël van der Meulen en zijn verwanten geven. Reeds was een groot deel der *Inleiding* geschreven, ja bijna persklaar, toen de verraderlijke ziekte haar begon te besluipen. Hevige rugpijnen en een onoverwinbare moeheid maakten haar het werk onmogelijk. Noodgedwongen moest zij rust nemen, zij hoopte voor korte tijd om daarna met vernieuwde moed verder te kunnen gaan. Het heeft niet mogen zijn. Maria Simon Thomas heeft de vrucht van haar arbeid niet mogen zien. Een ander zal haar werk moeten voortzetten. Veel waardevol materiaal ligt te wachten. Hierbij denk ik aan het trouw bijgehouden Glossarium. Zij schreef hiervan: 'oorspronkelijk opgezet als verklarende woordenlijst, maar al werkende uitgebreid tot een zakenregister. Het bevat de meest voorkomende Italiaanse, Spaanse en oud-Franse woorden en hun verbasteringen, plaatsnamen met hun verklaring; praktisch alle waren en goederen met de prijzen per gebruikelijke hoeveelheid; stoffen als zijde, linnen, laken, e.d. met de technische termen van de bereiding; kruiden en medicijnen, eetwaren en planten; alle voorkomende geldsoorten met hun koersen in de opeenvolgende jaren. Door opneming van tekenende uitdrukkingen en zegswijzen ontstond een overzicht van de taal die tot een bepaald sociaal milieu hoort'.

Maria Simon Thomas ging heen een grote leegte achterlatende in de kring van familieleden en vrienden, want zij had een zeer aparte plaats. Maar ook in die der historici laat zij een leegte. Haar voorliefde in de geschiedenis voor de individuele mens in zijn leven van alledag gaf haar een eigen aanpak en juist daardoor bracht zij veel waardevols bijeen. Onnodig te zeggen dat zij hiertoe in staat was door grote vakkennis, helder inzicht en zeldzame nauwgezetheid.

M. ELISABETH KLUIT

Werner Hendrik Staverman
(Twello, 3 december 1881 - Deventer, 19 november 1956)

Werner Hendrik Staverman is uit het onderwijs geboren en in het onderwijs opgevoed. Zijn vader, van wie hij de uiterlijke en innerlijke signatuur heeft geërfd, was hoofd van de dorpschool te Twello bij Deventer; een van die eerbiedwaardige volksoepvoeders, die door hun eenvoud en soberheid, stiptheid en nauwgezetheid, door hun steeds werkzaam gevoel voor orde en plicht het voorbeeld zijn voor hun omgeving.

Wanneer wij ons de vraag stellen, wat wel de beweegreden mag zijn geweest, dat de zoon letteren is gaan studeren, hetgeen vrijwel automatisch betekende, dat hij leraar zou worden, dan wil het ons voorkomen, dat bij de liefde voor de wetenschap van het woord ook meegewerkt heeft een eigenschap, welke men als zijn sterkst sprekende karaktertrek mag beschouwen. Wij bedoelen de trouw, de gehechtheid aan hetgeen eenmaal zijn genegenheid had verworven. De zoon van het schoolhoofd werd directeur van een Hogere Burger School en wel in dezelfde plaats, waarin hij als gymnasiast in de onmiddellijke nabijheid van het ouderlijke huis zijn eerste leerjaren had doorgebracht. Twee vereerde voorbeelden stonden hem bij zijn beroepskeuze voor ogen: zijn vader en de conrector van het Deventer gymnasium, dr. A.J. Kronenberg, een patriarchale figuur, wiens invloed op de levenshouding van zijn leerling gedurende diens gehele leven zich bestendigen zou.

Te Deventer heeft dr. W.H. Staverman geleefd; te Deventer is hij gestorven.

Deze trouw aan de geboortegrond breidde zich uit tot een welgefundeerd nationalisme. Staverman voelde zich Nederlander en sloot het 'Grootnederlandschap' hierbij in. Een figuur als Potgieter, die hij als de grootste dichter na Vondel beschouwde, heeft hem levenslang gefascineerd. Zijn laatste geschrift, dat hij nog op zijn sterfbed voor de Nieuwe Taalgids heeft bijgedragen, was aan Potgieter gewijd. Met onverzettelijke volharding heeft hij zijn strijd gevoerd voor de zuiverheid en het behoud van de Nederlandse taal en de Nederlandse zeden.

Wie hem in de hem typerende levenshouding ten voeten uit wil leren kennen, leze zijn als weerslag op de oorlog en bezetting na de bevrijding gepubliceerd geschrift over *Het Nederlands Volkskarakter*. Hij waarschuwt daarin, dat hij minder vleierende dingen zal zeggen en hiermee velen za

ergeren, maar hij meent, dat het beter is harde waarheden te spreken dan ze te verbloemen. Er is moed voor nodig om ons volk onaangename zaken te zeggen, maar hij verklaart, 'dat ik deze moed heb geput juist uit liefde voor dat volk waarmee ik me sterk verbonden voel'.

De moed om harde waarheden te zeggen, heeft Staverman bezeten, en hij heeft de daarmee uitgelokte ergernis aan den lijve ervaren. De onwankelbare trouw, waarmee hij vasthield aan de door hem als juist bevonden beginselen en methoden, gaf hem een schijn van starheid en eigenwijsheid; zijn absolute afkeer van elk compromis bracht hem menigmaal in conflict. Ook heeft niet ieder begrepen, dat zijn conservatisme, dat zich mede openbaarde ten opzichte van de politieke en sociale vraagstukken, ontsproot aan 'behoud'-zucht in de edele zin van het woord.

Hij kantte zich tegen wat hij noemde de buitenmatige verwenning van ons volk, dat door overmaat van zekerheden zijn geest- en zielskracht dreigt te verliezen. Door het teveel leunen op de staat blijft er te weinig over voor de persoonlijkheid; ook op zijn bijzonder terrein, bij het onderwijs, zag hij de persoonlijke verantwoordelijkheid bij de leerlingen zowel als bij de leraren en ouders te kort gedaan door het gereglementeerde collectivisme.

Voor morele laksheid en ongedisciplineerdheid trachtte hij ook als leraar zijn leerlingen te behoeden. Hoewel hij fel tegenstander was van de opvatting, als zou de school behalve het aankweken van kennis ook de vorming van het karakter tot taak hebben, drukte hij door zijn persoonlijkheid een ethiserend stempel op zijn onderwijs. 'De school', zegt hij in een geschrift over *School en karaktervorming*, 'werkt wel karaktervormend, maar doet dit niet opzettelijk, evenmin als het leger, de werkplaats, fabriek, bureau of kantoor. De stelling, dat de school voor de karakters van de kinderen moet zorgen, is een aanmatiging van de zijde der school, voortkomend uit haar imperialistische neiging, maar tevens een belediging voor de ouders'.

Staverman stond bekend als een streng leraar, die niets door de vingers zag en ontoegankelijk was voor een gemakkelijk excuus. Maar zijn nauwgezet rekening houden met het persoonlijk verantwoordelijkheidsgevoel ontsproot ook weer aan zijn eerbied voor de mens in de leerling, bij wie hij de gemakzuchtig sluimerende krachten wilde wekken. Velen van zijn oud-leerlingen hebben in hun later leven getuigd, hoeveel zij aan zijn ogenschijnlijk hard, maar in wezen menslievend mild optreden te danken hebben gehad.

Want innerlijk was deze uiterlijk wel eens wat stroeve figuur een gevoelig man, zeer ontvankelijk voor blijken van sympathie en antipathie; genietend van wat het leven in en buitenshuis oplevert voor wie er oog voor heeft; vatbaar voor humor, waaraan hij in zijn bloemlezing *Humor en humoristen* speciale aandacht gewijd heeft, en voor het anecdotische, waarmee hij zijn lessen en gesprekken placht te kruiden.

In 1907 is hij te Groningen, waar hij onder de professoren Van Helten, Symons, Kern en Bussemaker letteren gestudeerd heeft, gepromoveerd op een proefschrift over *Robinson Crusoe in Nederland*, waarna hij als leraar aan de Rijks Hogere Burger School naar zijn geliefd Deventer huiswaarts keerde. Wat eenmaal zijn belangstelling had, liet hij niet los. Terwijl menigeen het min of meer toevallig onderwerp van zijn dissertatie na het verkrijgen van de doctorstitel vaarwel zegt, bleef dr. Staverman heel zijn leven door Robinson Crusoe getrouw. Nergens ter wereld vindt men vermoedelijk zulk een uitgebreide verzameling Robinsonades in allerlei vorm en allerlei talen, als deze vorser verzameld heeft en welke door hem aan de bibliotheek der Groningse rijksuniversiteit is afgestaan, wederom als een blijk van gehechtheid aan het verleden.

Van 1908 tot 1916 heeft Staverman Deventer verlaten voor een leraarsbetrekking eerst aan het gymnasium te Sneek (1908-1911) en daarna aan de Gooise Hogere Burger School te Bussum (1911-1916). Te Deventer is hij tenslotte directeur geworden, als hoedanig hij in 1947 met pensioen is gegaan, om zich verder met onverzwakte werkkraft te wijden aan de buitenschoolse werkzaamheden, die hij voorheen in zijn vrije tijd op zich nam.

Wat heeft hij al niet op schrift gezet of in de vorm van lezingen gepopulariseerd! Schoolboeken over Nederlandse literatuur en geschiedenis; bijdragen in dagbladen en tijdschriften als de Nieuwe Rotterdamse Courant, het Deventer Dagblad, de Gids, de Nieuwe Taalgids, het Tijdschrift voor de Geschiedenis, het Zeeuws Tijdschrift, het Jaarboek voor Overijssel, de Vacature, Wetenschap en Samenleving, Driemaandelijks Bladen; lezingen voor het Nut en de Volksuniversiteit; referaten en inleidingen voor de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde en de Philologen-congressen, waarvan hij ook wel de verslagen maakte voor de grote dagbladen.

Merkwaardig is zijn bijzondere belangstelling geweest voor het detective-verhaal, waarover hij lezingen heeft gehouden en waarover in de Nieuwe Taalgids van zijn hand een opstel is verschenen, dat in het orgaan *Mysterie Detective* herdrukt is.

Een opsomming van hetgeen hij in het verenigingsleven zowel buiten als in zijn woonplaats heeft verricht, vult dit beeld van een werkzaam leven nog aan. Staverman is voorzitter geweest van het Vondel-comité, van de Vereniging van Academisch gevormde Leraren, van de Deventer afdeling 'Door de eeuwen trouw', het plaatselijk wetenschappelijk gezelschap Panta, de Deventer Rotary-club, de Commissie voor Franse cursussen. Vele jaren was hij diaken en kerkvoogd van de Ned. Hervormde Gemeente. Nog in 1955 heeft hij, de bezwaren van zijn ziekte trotserend, als gecommiteerde de eindexamens bijgewoond. Nee!, hij liet niet los waarvoor hij zich eenmaal gegeven had.

In dit alles is hij zichzelf gebleven, de stabiele, punctuele, werkzame en waakzame, onwrikbare en strijdbare figuur, die op zijn langdurig, pijnlijk en uitzichtloos ziekbed de moed en de geestkracht heeft weten te handhaven, waarvan heel zijn leven een getuigenis is geweest.

H.G. CANNEGIETER

Lijst van geschriften

1907	Robinson Crusoe in Nederland, een bijdrage tot de geschiedenis van de roman in de XVIIIe eeuw.
1919	Potgieters Lief en Leed in het Gooi.
1929	Inleiding bij Vondels Gijsbrecht (in de Bibliotheek van Nederlandse schrijvers).
1930	Journaal van Bontekoe.
1931	Uit de Litterarische Fantasien en Kritieken van Cd. Busken Huet (samen met C.G.N. de Vooy), 2 dln.
1935	De Kern, leesboek voor de hoogste klassen (samen met dr. W. van den Ent).
1936	Proza en Poëzie, leesboek voor de laagste klassen.
1938	Potgieter, Bloemlezing, 2 dln. (tweede druk van een bewerking door dr. J.B. Schepers).
1938	De Geschiedenis van Nederland, 2 dln.
1940	Vijf Portretten van Nederlanders door Conrad Busken Huet (in de Bibliotheek der Nederlandse Letteren).
1940	Humor en Humoristen (in de Bibliotheek Dietse Letteren).
1946	Het Nederlandse Volkskarakter.
1950	School en Karaktervorming.
1956	Slecht Nederlands (samen met dr. W.L. Brandsma). Bijdragen als medewerker aan twee literatuurgeschiedenissen: Dichterschap en Werkelijkheid, en Panorama der Nederlandse Letteren. Tijdschrift- en Krantenartikelen.

Jef Suys

(Groningen, 5 januari 1897 - Amsterdam, 22 december 1956)

Over de uiterlijkheden van dit leven kan ik kort zijn, gelijk deze ook voor hemzelf nimmer in het middelpunt stonden. Zijn bestaan was vooral een geestelijk bestaan en ook bij hem zou de ondertitel van zijn levensbeschrijving moeten luiden zoals hijzelf die gaf aan zijn studie over Sjestow: een intellectuele biografie.

Josephus Suys werd 5 januari 1897 in Groningen geboren als zoon van een leraar Frans die tegelijk candidaat-notaris was. Zijn jeugd- en schooljaren bracht hij door in Surabaja, waar hij de H.B.S. afliep. Na zijn eindexamen naar hier teruggekeerd, bereidde hij zich door het staatsexamen voor op de universitaire studie. Hij studeerde in Leiden van 1919-1924 en naar gewoonte voeg ik er aantoe: bij Huizinga en Van Wijk, ofschoon het in feite bij onafhankelijke geesten, zoals Suys in zo hoge mate was, meer op zelfstudie neerkwam.

Zijn dissertatie uit 1931, waarop ik zoëven zinspeelde, over de filosoof van het anti-rationalisme Lew Sjestow, 'de filosoof van de ervaring der crisis', gelijk hij hem zelf genoemd heeft, getiteld 'Leo Sjestow's protest tegen de rede, de intellectuele biografie van een Russisch denker' was een proef-, maar al dadelijk een meesterstuk. Ik zou hier in het bijzonder de aandacht willen vragen voor de inleiding 'over de kennistheorie der geestelijke persoonlijkheid', dat opmerkelijke pleidooi voor individualisme in de zin van de onvervangbare waarde van het individu, die tekort gedaan dreigt te worden wanneer men de persoon tot 'tijdsfactor' reduceert.

Bij zijn promotie tot Dr. in de Nederlandse letteren in Leiden op 6 maart 1931 al openbaarde zich, voor alle betrokkenen nog onbewust, wat typerend zou blijken voor dit leven, ja in zekere zin zijn noodlot: het ruimschoots verdiende *cum laude* ontging hem, ondanks, ja juist door de uitzonderlijke waarde van zijn werk. Die waarde ontging n.l. door haar bijzondere kwaliteit aan zijn promotor, Van Wijk, ongemeen knap filoloog en linguïst, maar als denker en cultuur-historicus niet meer dan verdienstelijk dilettant. Niet ontging zij aan Huizinga, die echter destijds in Oost-Azië vertoefde. Hij schreef erover op de boot die hem van Indonesië naar China voerde, voor 'De Gids', dit o.a. 'het was er mij om te doen', aldus Huizinga, 'de verdienste van dr. Suys' studie te laten uitkomen, verblijd, dat wij in hem een denker van grote

penetratie en een schrijver van kernachtige taal te begroeten hebben, van wien wij ons meer beloven'. Het is bij mijn weten, dit terloops, het enige proefschrift - en dat géén historisch - dat Huizinga de moeite waard vond te bespreken.

In '24 werd Suys leraar in de geschiedenis in Den Helder. Nooit geheel tot zijn bevrediging omdat onder zijn gaven niet die der vertelkunst was, maar onwankelbaar plichtsbesef ener- en een geschoolde hulpvaardigheid anderzijds hebben hem niettemin tot een dier zeldzame leraren gemaakt bij wie de oud-leerlingen blijven komen, als zij de kans krijgen. Hij heeft ook nooit moeite gedaan, uit dit Tomi aan de Noordzee vandaan te komen. Op één keer na, toen hij naar elders gesolliciteerd heeft, maar de inspecteur de voorkeur gaf aan een sollicitant die belangstelling zei te hebben voor de Volkenbond, de onderwijstopic van toen. Iets gewond heeft hij zich teruggetrokken, wachtend, zonder ongeduld overigens, op een gelegenheid zijn gaven tot hun recht te doen komen. Het was in die jaren ook, dat hij zijn onwaardeerlijke krachten gaf aan het bescheiden opleidingsinstituut voor M.O.-geschiedenis, dat hij in '26 tezamen met mij, had opgericht en waaraan hij verbonden bleef tot '37, toen zijn behoefte aan vrije tijd voor eigen studie hem die functie deed neerleggen. Zo doorliep hij, al lesgevend, de grondigste scholing in kennis van de historische feiten en literatuur die mogelijk is, want tezamen eerst en later met nog anderen onder wie de tegenwoordige hoogleraar in de Nieuwste geschiedenis aan de Universiteit van Amsterdam, zijn voorganger ook als lector, Jacq. Presser, hebben we een honderdtal leerlingen voor de acte K VIII opgeleid.

In '46 nam hij ontslag als leraar, nog vóór onze pasopgerichte faculteit voor politieke en sociale wetenschappen hem voordroeg als eerste hoogleraar in de wetenschap der politiek. De Raad benoemde hem ook, maar - zoals sommigen zich misschien herinneren zullen - het werd het eerste geval, waarin de minister de door de H.O.-wet van 1876 vereiste bekrachtiging weigerde. Verdenking van communisme was het motief. Het was er vlak naast. Suys is nooit communist geweest anders dan korte tijd als student. De lectuur van de zoëven geciteerde inleiding tot zijn dissertatie is daarvoor afdoende bewijs. Geen communist zou ooit dit pleidooi voor het individu als eigen ken-object hebben kunnen of zelfs willen voeren. Maar hij heeft bovendien zijn niet-communist zijn voor de onbevangen beoordeelaar ook expliciet beleden in zijn boek van kort na de bevrijding, in 'De Nieuwe

Politiek', onder andere *loci* meer op de bladzijden 28-30 bijvoorbeeld.

Het is duidelijk dat de minister destijds tot zijn ongewone weigering alleen gekomen kan zijn uit onkunde, wanbegrip en vervalste citaten. Suys zou zich naar eigen getuigenis liberaal genoemd hebben, indien dat anderzijds niet weer te veel misverstand had gewekt. Maar het is typerend voor hem, dat hij te trots was om van zijn gezindheid nog eens ten overvloede en opzettelijk te doen blijken op het moment dat het zijn benoeming misschien had kunnen redden, ofschoon hij daarvoor niets anders had behoeven te doen dan de waarheid te zeggen.

Deze situatie: uit liefde tot een hogere, schadelijke waarheid - de waarheid van zijn trotse eenzelligheid - deze te laten praevaleren boven de normale, voordelige, is wederom typerend voor deze zeer bijzondere mens. Wij nemen het woord: oorspronkelijk vrij gauw in de mond, zelden terecht, maar ten aanzien van hem was het precies op zijn plaats. Oorspronkelijkheid en een veelzijdigheid, die - en dat niet eens zo héél erg in de verte - deed denken aan de 'uomo universale' van de Renaissance. Want naast filosoof en historicus - in de zin méér nog van proever der geschiedenis - was hij ook in economische en sociologische zaken thuis en zelfs als men dit woord in de oude zin der 'bonae literae' neemt, met de literaire op de hoogte.

Maar wie oorspronkelijk zegt, zegt ook *compositio oppositorum*. Tegenover zijn meer instinctieve reacties stelde zijn rede steeds de bewuste correcties daarop. Hij heeft dat zelf eens uitgedrukt in de woorden: 'Ik ben vergeetachtig, daarom vergeet ik niets'. Zo was hij diepzinnig in een mate, die maakt, dat mensen, die hem goed kennen, getuigen, nooit een gesprek met hem te hebben gehad, dat hun inzicht in het betreffende punt niet verdiepte, maar tegelijk, als hij iets uiteenzette, van een helderheid, die niet minder trof. Dat zullen zij kunnen getuigen die nog college bij hem hebben gelopen hetzij sedert '48 toen hij een tijdelijke leeropdracht in de politieke wetenschap vervulde, hetzij sedert '50 toen hij doceerde als lector in de nieuwe en geestes geschiedenis. En de toehoorder kon evengoed een hoogleraar als zijn nu zevenjarig dochtertje zijn. Zowel zijn dissertatie als zijn latere boek 'De Nieuwe Politiek', alsook zijn studies over de 'Rechten van de mens' en die over 'Politiek en Vrede' (1955), getuigen van beide eigenschappen tegelijk. Enerzijds was hij een geleerde, die volkomen in zijn werk opging, anderzijds was hem geen moeite te groot om ook de onnozelen voort te helpen. Hij was aan de ene kant de Brabander - want uit Brabant stamde de

familie - gullachs in zijn gezonde tijd, aan de andere kant zo diep vereenzaamd, dat in zijn ziekte schier alleen de vrouw met wie hij in '48 getrouwd was, nog vrije toegang tot hem had. Zo stond zijn ernst aan zijn humor nimmer in de weg. Veeleer doordrongen beiden elkaar, kon de eerste van de laatste soms een glimp zonlicht, de laatste door de eerste soms iets bitters krijgen. Zo herinner ik mij toen wij eens zijn oer-degelijke collega in het Frans tegenkwamen, die trouwens later een goede vriend van hem geworden is, dat hij zei 'ha, de wufte Sal', of toen we in een druilerige avond van het station in Den Helder de slecht verlichte Stationsstraat in stapten, hij om zich heen keek en zei: 'onze Champs Elysées'. Zo was zijn 'ongeloof' al vroeg uit geloof geboren. De anecdote is te typerend voor hem om hier weg te laten. Zij stamt van hem zelf. Opgevoed in het roomse geloof at hij als jongen nog eens met zijn vader in een restaurant zoals hij dat thuis gewoon was, wilde hij ook hier bidden, maar zijn vader, beduidde hem dat dat hier niet nodig was, onbewust van de schok die dit verstaan van onverschilligheid in de ontvankelijke ziel in zijn zoon teweeg zou brengen, want - zo vertelde hij mij - van dat ogenblik af was het met mijn geloof gedaan; het was immers blijkbaar geen *wezenlijke* ernst. Men herkent in deze ketter gemakkelijk het woord in zijn oorsprong: de zuivere.

De reeks tegenstellingen is hiermee nog niet voltooid. Zo zijn er aan de ene kant gedragingen te over te noemen die men als in hoge mate wereldvreemd zou willen karakteriseren, als men anderzijds weer niet wist dat zijn belangstelling in die wereld tot het allerlaatste toe onverflauwd was gebleven. Zo moest men hem niet naar 'realia' vragen b.v. hoe aardappels groeiden. Toen ik hem eens op een wandeling zei: 'wat staan die aardappels er mooi bij', keek hij rond en sprak hij de waarheid, zeggende: 'ik zie geen aardappels'. Maar anderzijds kon men hem met een gerust hart toevertrouwen een boekje voor een kind uit te zoeken dat pas had leren lezen; met onfeilbaar instinkt zou hij er met een aankomen, dat het zou stuk lezen. Zo droeg hij eens in zijn dienstitijd, in de korte tijd ook van zijn communistische sympathieën, de 'Tribune', het toenmalige blad der communisten, zichtbaar in de zak van zijn overjas, toen hij als sergeant van de week de wacht bij het paleis in het Noordeinde moest betrekken, in de woelige novemberdagen van 1918 nog wel. Argeloosheid? Of veeleer de diep-gewortelde overtuiging van het recht op vrije meningsuiting? Bewuste provocatie was het in elk geval niet. Maar hij aanvaardde niettemin het risico als iets

dat vanzelf sprak, gelijk hij dat ook in de oorlog bij het verbergen van gedropte wapens zou doen. Ik zou de tegenstellingen in deze natuur, gecompliceerder dan ik er ooit een gekend heb, ook hierna nog kunnen voortzetten. Naast een ongeveinsde bescheidenheid - om de misschien moeilijkst benaderbare nog te noemen - een hoogheid van zelfbesef dat zijn zelfkennis ver te boven ging. Maar het voortgaan in die lijn zou mij méér naar een puur psychologische analyse voeren dan ik zou willen of kunnen en in elk geval meer dan met de bedoeling van deze vriendschappelijke herdenking strookt.

Wij hechten instinctief zo aan het leven, dat de dood steeds droevig stemt. Hij doet dat te meer, als hij mensen treft, die sterven vóór hun zestigste. Hij doet dat het meest als in dit geval, waarbij men weet, dat er met de dode onvervulde mogelijkheden begraven zijn.

De weigering van minister Gielen, waarop ik zo even doelde, was van die frustratie één oorzaak. De wetenschap der politiek, zoals hij haar opgevat, ja, gemaakt zou hebben, was immers juist dat, waarin zich al zijn gaven en al zijn kennis zouden hebben gekristalliseerd tot iets (daar kan men zeker van zijn) van zéér ongemeen gehalte. Eén oorzaak, niet *de* oorzaak. Een slepende ziekte, die zich al eerder, maar in schijnbaar nog onschuldige vorm had aangekondigd, maar langzaam verergerde, ontnam hem de mogelijkheid de 'withdrawal' achteraf nog in een 'return' om te zetten om aan Toynbee een vruchtbare hypothese te ontleen. Tenzij dan - achteraf zonder zijn toedoen - die 'return' toch nog zou komen in de vorm ener erkenning van de bijzondere waarde van zijn werk.

Zijn benoeming tot lector in de geschiedenis, ambt dat hij 25 september 1950 aanvaardde met het uitspreken van een Openbare Les, getiteld 'Het vredesaspect der historische objectiviteit' heeft door die ziekte niet geheel kunnen brengen wat wij, meer dan hijzelf nog, recht hadden, ervan te verwachten.

In deze rede opent hij opnieuw het thema dat ook reeds 'De Nieuwe Politiek' had doortrokken; het grote, het beslissende thema dat hem de laatste jaren meer en meer boeien, ja geheel in beslag nemen zou: de Vrede. Hoe de wetenschap de vrede en deze de wetenschap dienen kan, heeft hij aan het slot daarvan uitgelegd:

Aan de laatste jaren met een steeds toenemende ,schier ondragelijke ademnood heeft hij zwaar moeten tillen. Men kan zich niet voorstellen wat het is geen kledingstuk aan of uit te kunnen trekken, geen boek

achter zich uit de kast te kunnen pakken zonder daarbij herhaaldelijk te moeten rusten om op adem te komen. Als die jaren niettemin misschien wel tot de gelukkigste van zijn leven te rekenen zijn - hoe vreemd dat ook moge klinken - dan is dat te danken geweest aan zijn vrouw. Maar ook de zorgzaamste en liefste vrouw is machteloos als haar liefde en zorg niet wordt opgevangen door een gelijk-krachtige stroom van de man uit. Suys kon, behalve al dat andere, ook een vrouw liefhebben op dezelfde volstrekte wijze, waarop hij ook de waarheid, waarop hij zijn boeken en het leven liefhad. De waarheid die hij beleden en waarvoor hij geleden heeft. Zijn boeken van elk waarvan hij kon vertellen, waar en onder welke omstandigheden bij het verworven had. En het leven, dat hij zózeer liefhad dat hij de deur tussen zich en de dood tot op het laatste ogenblik toe hermetisch gesloten heeft gehouden. Maar men vrage niet welk een inspanning het hem gekost moet hebben, telkens weer de dood, die steeds dringender maande, te weren.

Maar het is nu eenmaal zo, dat deze zich uiteindelijk niet weren laat, zomin door berusting als door opstandigheid noch zoals hier door hem tegelijk vol vrees en stoïcisme voorbij te zien. 22 december, kort voor zijn 60ste verjaardag, die hij de 5de januari beleefd zou hebben, is het einde gekomen, goddank niet door benauwdheid, maar door een deficiëntie van het hart dat tengevolge van zijn kwaal - longemphyseem als gevolg van verwaarloosde chronische bronchitis - al jaren overbelast was. Het einde voor een man, die een der begaafdsten geweest is, die dit land in deze eeuw heeft voortgebracht. Een *homo pro se* - het is zo -, maar van wie ik desondanks toch nog eerder zou willen getuigen, dat hij bovenal een humaan mens is geweest, al hebben de meesten de gevoeligheid gemist zowel het één als het ander achter het gekerfde masker van zijn eenzaamheid te ontdekken. Voor wie dat wel vermochten is deze gefolterde, eenzame, breed-humane, hoog-begaafde mens dan ook echter des te onvergetelijker.

Ik zou deze karakterschets willen besluiten met een woord van Lessing dat Suys zelf aan zijn 'Politiek en Vrede' heeft laten voorafgaan, doch dat niet Lessing alleen, maar ook hem karakteriseert, als man van wetenschap en als mens:

'Ich weisz nicht, ob es Pflicht ist, Glück und Leben der Wahrheit aufzuopfern... Aber das weisz ich, ist Pflicht, wenn man Wahrheit lehren will, sie ganz, oder gar nicht, zu lehren; sie klar und rund, ohne Räthsel, ohne Zurückhaltung, ohne Misztrauen in ihre Kraft und Nütz-

lichkeit, zu lehren: und die Gaben, welche dazu erfordert werden, stehen in unserer Gewalt.'

Nog moeilijker dan zijn persoon is in korte trekken de aard van zijn werk te schetsen en de betekenis die het had voor het Nederlandse denken sinds de eerste wereldoorlog. Wie het nochtans proberen wil, zal zijn aandacht o.i. vooral op de volgende drie feiten moeten richten.

In de eerste plaats is Suys zo misschien niet de eerste, dan toch zeker een der eersten geweest die hier te lande het belang van Max Weber heeft onderkend. Door zijn vertaling van diens 'Wissenschaft als Beruf' heeft hij in 1919 de aandacht van het Nederlands publiek op de Duitse socioloog gericht. En al heeft hij later nooit meer uitdrukkelijk over hem gehandeld, men dient Suys niet alleen als een der beste Weberkenners ten onzent te beschouwen, maar het is ook aan geen twijfel onderhevig dat zijn eigen denken over staat en maatschappij, behalve door Marx ook, en nog meer, door Weber is geschraagd geweest.

De tweede figuur die hij in Nederland geïntroduceerd heeft was dan Lew Sjestow. Deze tweede 'ontdekking' was toevallig. Wij liepen in de zomer van 1923 op een voetreisje door België in Antwerpen, toen ik, destijds met mijn dissertatie over Dostojewsky bezig en daardoor gespist op alles waar diens naam op stond, in een boekwinkel de pasverschenen verhandeling van Sjestow over zijn groote landgenoot, getiteld 'Les révélations de la mort', zag staan. Maar terwijl ik me beperkt heb tot wat dit boek mij voor mijn onderwerp opleverde, is Suys zich toen grondig met Sjestow zelf gaan bezighouden, een studie die haar bekroning heeft gevonden in zijn reeds eerder genoemde proefschrift van negen jaar later. Ook van de irrationalistische filosofie-en met name ook van Bergson - is hij een kenner geworden. Het belang ervan is hij steeds blijven erkennen zonder overigens zelf er een aanhanger van te worden.

Maar belangrijker nog dan wat hij als vertolker en criticus van anderer gedachten tot het geestelijk leven heeft bijgedragen is zijn eigen bijdrage daartoe geweest die in en na de Tweede Wereldoorlog is ontstaan. Het is onmogelijk die bijdragen in haar volle draagwijdte in enkele zinnen weer te geven, zonder haar te vervalsen, maar de kern ervan kan men wel in enkele woorden vatten: *het eerst-nodige nu is vrede*. En wanneer Suys over 'zijn' vrede sprak, bedoelde hij daarmee niet alleen de staat van niet-oorlog tussen de staten, maar evenzeer zijn strijd tegen de, de

tegenstellingen tussen de staten schragende ideologieën, wier ontmaskering voor hem de specifieke vredestaak der intellectuelen werd. 'Daarom is'-dit éne, tegelijk zijn stijl karakteriserende citaat zij ons, ondanks het citeerverbod in deze levensberichten, geoorloofd - 'daarom is, anders dan in de natuurwetenschap, in de sociale wetenschap het verklarende denken tegelijk een hervormend denken, de ontwarring tegelijk een bevrijding en is zonder dit laatste geen volwaardig begrip mogelijk'. En zijn onweerstaanbare neiging tot de volstreckte conseqwentie - zijn kracht en zwakte tegelijk - bracht hem op het laatst van zijn leven tot een volstreckt pacifisme, waardoor hij zelfs van de 'derde weg'-beweging vervreemdde, tot wier eerste oprichters hij nochtans behoorde. Laat ons het tweede gedeelte van dit levensbericht, aan Suys' werk gewijd, besluiten met wat de Utrechtse theologische hoogleraar J. de Graaf, in 'Wetenschap en Samenleving' van maart 1957 in een herdenkingsartikel ongeveer schreef, dit namelijk, dat het te hopen is dat zijn tijdens zijn leven te veel onopgemerkte arbeid er toe moge bijdragen dat het daarin vervatte program niet onuitgevoerd blijve liggen.

JAN ROMEIN

Lijst van geschriften

1919	Wetenschap als beroep. Vertaling van Max Weber's Wissenschaft als Beruf (1919) in: Wetenschappelijke Bladen.
1931	Leo Sjestow's protest tegen de rede. De intellectuele biografie van een Russisch denker. Amsterdam.
1946	De nieuwe politiek. Over politieke beginselen in deze tijd. Amsterdam.
1947	De rechten van den mens. Amsterdam.
1947	Nationale en koloniale gedachte. Inleiding gehouden op de vergadering van 12 april der Nederlandse Sociologische Vereniging. Sociologisch Jaarboek I, Leiden.
1950	Het vredesaspect der historische objectiviteit. Openbare les, Leiden.
1953	De betekenis van Helvetius in: Weerklank op het werk van Jan Romein.
1955	Politiek en Vrede. Rekenschap van een antithese. Arnhem.

**Louis Gerardus Josephus Verberne
(Nieuwer-Amstel, 29 september 1889 - Breda, 5 januari 1956)**

Louis Verberne werd onder de rook van Amsterdam geboren, in de gemeente Nieuwer-Amstel, in de Nes- en Zwaluwenbuurt. 'De Verbernes' zijn Tesselaren van oorsprong, reeds in de 17de eeuw komt de naam voor in de doopboeken van het eiland. Mogelijk hebben zij aanvankelijk de zeeën bevaren, in de 19de eeuw gaan ze zich aan het onderwijs wijden. In het eerste kwart van onze eeuw herinnerde zich nog menig bewoner van de kop van Noord-Holland met dankbaarheid de lessen van 'Monsieur' Verberne. Deze 'Monsieur', blijkbaar het hoofd van een Franse school te Den Burg op Tessel is de grootvader van Louis. Ook zijn vader was hoofd van een school, nl. van de eerste katholieke school in Nes. Daar kwam V. op 29 september 1889 ter wereld.

De onderwijstraditie van de familie vond in Louis een veelzijdig vertegenwoordiger. Hij zal dit zijn levenlang trouw blijven: van 1908-'17 het lager, van 1917-'47 het V.H.M.O. en nadien tot aan zijn dood het H.O. Was hij tot 1917 o.a. zeven jaar werkzaam te Amsterdam, nadien vertrekt hij naar Brabant. Intussen was hij in het bezit gekomen van de acte M.O. Nederlands, zodat Dr. Moller hem gaarne aanstelde aan een van de nieuwe katholieke middelbare scholen ten Z. van de grote rivieren. Na een verblijf van enige jaren in Eindhoven, vertrok V. naar Breda - het was in 1922 - waar hij woonachtig is gebleven ook toen het H.O. hem naar Tilburg en Nijmegen riep. Aan de Economische Hogeschool te Tilburg had hij Economische Geschiedenis te doceren, aan de Universiteit van Nijmegen Politieke en Sociale. V. had nl. de moedertaal min of meer laten verdringen door geschiedenis. Ook in laatstgenoemd vak had hij de middelbare acte behaald; hiermede was hij echter niet tevreden. Hij zette zijn studie langs academische weg voort, zodat het register van doctorale examens in de geschiedenis te Nijmegen op 27 maart 1925 begint met de naam van Louis Gerardus Josephus Verberne. In 1931 zet hij de kroon op het werk: hij promoveert op een proefschrift over Gijsbert Karel's leerjaren.

Wie bedenkt, dat V. aan het jongenslyceum in Breda niet alleen les te geven had in geschiedenis en nederlands, maar dat hij tevens conrector van deze groeiende school was, kan zich wel voorstellen, dat deze man van zijn geestelijke en lichamelijke kracht veel heeft gevergd. Vooral tijdens de oorlog is zijn uithoudingsvermogen op de proef gesteld,

maar ook tevoren was zijn aandeel in het algemeen beheer van zijn school zeer groot.

Misschien mag men V. noemen iemand van voortdurende activiteit. Rusteloos is mogelijk een juister epitheton. Vacantie was voor V. een onbekend begrip. Jaar in jaar uit bestond vrijwel de gehele zomervacantie uit het zitting hebben in de staatscommissie krachtens artikel 12 van de H.O.-wet. Nauwelijks was hij hoogleraar of hij ging geschiedenis examineren voor de M.O. acte en het land rondreizen als gecommiteerde bij de eindexamens der gymnasia. Het zal niemand verwonderen, dat het nogal eens bleek dat het geheugen van de hooggeleerde in het bijzonder op administratief terrein onder te hoge druk stond.

Typen als Verberne vinden voor alles tijd. Als jong leraar stelt hij met een collega een bloemlezing samen ten dienste van de lessen in onze moedertaal. Weldra moderniseert hij de geschiedenisleerboeken van Huybers en Kleintjes, destijds op vrijwel alle katholieke middelbare scholen in gebruik. Zo eerde V. de nagedachtenis van Prof. Huybers, de eerste hoogleraar in geschiedenis aan de Universiteit van Nijmegen, de man die V. de weg van de Tilburgse Leergangen naar de Alma Mater aan de Waal had gewezen.

Sinds zijn promotie publiceert en recenseert V. in verschillende tijdschriften en dagbladen, waarbij hij herhaaldelijk laat zien hoe diep hij in de periode waarin Gijsbert Karel van Hogendorp leefde heeft gegraven. Overigens legde de publicatie van deel VII en VIII van de Geschiedenis van Nederland (1813-1938) onder de redactie van Prof. H. Brugmans voor de oorlog op veel 'vrije' tijd van V. beslag. In 1945 heeft de onvermoeibare nogmaals een Geschiedenis der Nederlanden in vier delen op stapel gezet en wel geïnspireerd door de groot-Nederlandse gedachte. V. zelf nam in '50 het derde deel 'het Koninkrijk der Nederlanden' voor zijn rekening; kort voor het overlijden van de redacteur is het laatste deel gereed gekomen. Meer en meer werd het duidelijk hoezeer V. zich thuis ging voelen in de belevenissen van onze voorvaders. De verhoudingen in de jeugdijaren van Van Hogendorp hadden de historievorsers als het ware wegwijst gemaakt. Van de 'held' uit zijn voortreffelijke dissertatie heeft V. zijn voorliefde en belangstelling voor economische en sociale situaties overgenomen. Treedt hij in 1947 officieel binnen in de wereld van de historische-wetenschapsbeoefening, dan moet het hem weinig moeite gekost hebben zich hieraan geheel en al te wijden. Wat hij schrijft en spreekt legt hiervan zeer duidelijk

getuigenis af. Helaas is de tijd, waarin hij gelegenheid heeft gehad in wetenschappelijke zin leerlingen te vormen, te kort geweest. Overigens moet het de historicus, die V. was, pijnlijk hebben getroffen, dat in onze dagen de moderne wetenschappen zoveel ruimte opeisen, dat de oude in het gedrang dreigen te komen.

Voorzover het mogelijk is een oordeel te vellen over de innerlijke beweegredenen van iemands optreden meen ik aan het einde van dit levensbericht te kunnen constateren, dat deze Hollander, voortgesproten uit een min of meer cryptokatholieke onderwijzersgeneratie, in de streken bezuiden de rivieren de gelegenheid heeft gekregen in het openbaar geheel volgens zijn beginselen te leven. Evenwel heeft hij hiervan nooit zo openlijk gebruik gemaakt, dat het opviel: de drang om dit duidelijk te demonstreren was hem volkomen vreemd.

Toch moeten het deze beginselen geweest zijn, die hem in staat hebben gesteld de strijd voor recht en waarheid aan te binden, onvervaard en zonder ophouden.

Op 9 januari 1956 zijn velen naar Breda getrokken om aan Prof. Verberne de laatste eer te bewijzen. Ik merkte op het kerkhof in de nabijheid van de hoofdstad van de Baronie onder de belangstellenden een deputatie op van de plaatselijke historische kring, 'd'Oranjeboom' genaamd. Het komt mij voor, dat deze naam in die omstandigheden, een symbolische betekenis van grote waarde had. In elk geval geeft zij een juiste karakteristiek van de Nederlander Louis Gerardus Josephus Verberne. God schenke hem de eeuwige rust.

M. DE HAAS

Wie belangstelling heeft voor de lijst van publicaties van Prof. Verberne mag ik verwijzen naar de uitgave van de herdenkingsrede, die Prof. L.J. Rogier op 28 januari 1956 te Nijmegen heeft gehouden. Achterin het boekje vindt men ze.

Ludovic Jean Joseph Grootaers
(Tongeren, 9 augustus 1885 - Leuven, 12 oktober 1956)

'Hij was een edel, rechtgeaard mens, een aristokraat van de geest en in zijn houding en zijn omgang een volmaakt gentleman', hebben de Leuvense studenten-germanisten na zijn dood van hem gezegd, en met deze woorden vertolkten zij een algemeen gevoelen.

Een uitzonderlijk mens was hij, bijzonder zachtaardig, vaderlijk voor de jongeren, innemend, en toch steeds gereserveerd en waardig. Zijn innerlijke adel en een zeldzame sereniteit van geest, die zijn gelaatstrekken weerspiegelden, dwongen ieders eerbied af. Hij was iemand die jongeren zich graag tot voorbeeld stelden.

Deze edele karaktereigenschappen traden ook bij de wetenschapsbeoefenaar en de hoogleraar naar voren. In het werk van zijn vakgenoten belichtte hij de positieve kanten, waardoor zijn kritiek steeds opbouwend en welwillend was. Hij had een brede en objectieve kijk op alles, en gaf andermans opvattingen, ook wanneer zij tegen de zijne ingingen, eerlijk hun kans. Wie onder zijn leiding heeft mogen werken, weet dat hij zijn leerlingen zichzelf liet blijven en het grootste respect had voor hun persoonlijkheid; men kreeg bij hem een wetenschappelijke opleiding die volkomen vrij was van dwang en schoolmeesterij.

Hij werd geboren te Tongeren op 9 augustus 1885. Na zijn humaniora in het Onze-Lieve-Vrouwcollege te Tongeren en het klein seminarie te St.-Truiden ging hij in 1903 aan de R.K. Universiteit te Leuven in de Germaanse filologie studeren. In 1907 promoveerde hij daar tot doctor in de Wijsbegeerte en Letteren (Germaanse filologie) op het proefschrift *Het Dialect van Tongeren*, verschenen in de 8ste en 9de jg. van de *Leuvense Bijdragen*.

Dit was de derde dialectmonografie volgens een door Colinet voor het Aalsters reeds uitgewerkt plan, dat ook door Goemans gevolgd werd bij zijn beschrijving van het Leuvens. Men moest hierbij de klanken fonetisch zo juist mogelijk zien weer te geven. Daarom had Colinet een bescheiden fonetisch laboratorium opgericht, waar men volgens de methodes van de bekende foneticus en dialectoloog Rousselot de dialectklanken kon onderzoeken. Grootaers was wel de trouwste bezoeker van dit laboratorium, dat later onder zijn leiding nog verder zou worden uitgebouwd. Hier legde hij ook de grondslag van een andere studie: *De Quantiteit der Vocalen in het Dialect van Tongeren. Proefondervindelijke*

studie, verschenen in de 10de jg. der *Leuvensche Bijdragen*, eveneens geschreven naar het model van soortgelijk werk van Colinet en Goemans. Zijn belangstelling voor de fonetiek beantwoordde trouwens aan een verbazingwekkende aanleg voor levende talen, die hem in staat stelde deze zonder enig accent te spreken.

Deze eerste studies zijn representatief voor de aard en de richting van zijn wetenschappelijk carrière. Wanneer men bovendien nog bedenkt dat uit diezelfde vroege periode ook een *Nederlandsch-Fransche Woordenlijst, logisch gerangschikt* (1911, 119 blz.) stamt, dan heeft men daarmee, als het ware, de hoofdrichtingen van zijn latere wetenschappelijke activiteit; ook het Algemeen Nederlands, waarvan hij in België trouwens één der beste kenners was, en de lexicografie hebben hem inderdaad blijvend geïnteresseerd.

De wetenschappelijke belangstelling, waarvan hij dus reeds vroeg getuigenis aflegde, kon hij echter niet direct zonder belemmering tot uiting brengen, daar hij eerst nog vele jaren als leraar in het middelbaar onderwijs zou doorbrengen, nl. in 1907 aan het gemeentelijk college te Nijvel, van 1908 tot 1919 aan het atheneum te Namen, van 1919 tot 1935 aan het atheneum te Leuven. Door zijn overgang naar Leuven kreeg hij echter weer nauwer contact met een wetenschappelijk milieu, waartoe hij ongetwijfeld altijd de behoefte zal hebben gevoeld. In 1920 werd hij assistent voor de experimentele fonetiek bij Prof. Noyons, de toenmalige directeur van het fysiologisch instituut; in hetzelfde jaar leidde hij de oefeningen in de experimentele fonetiek in het doctoraat. In 1922 volgde zijn benoeming tot directeur van het door Colinet gestichte fonetisch laboratorium, terwijl hem twee jaar later het docentschap in de faculteit der Wijsbegeerte en Letteren werd verleend. Pas in 1935, na een 28-jarige leraarsloopbaan, kon hij het middelbaar onderwijs vaarwel zeggen en werd hij Professor ordinarius met een ruime leeropdracht, die naast de fonetiek en de dialectologie ook de verklaring van Duitse schrijvers in de kandidatuur en de licentie omvatte.

Het bleek dat Grootaers, behalve over een enorme werkkraft, degelijk vakmanschap en grote belesenheid, ook over een buitengewoon organisatievermogen beschikte. Naast het fonetisch laboratorium richtte hij in de twintiger jaren de Zuidnederlandse Dialectcentrale (oorspronkelijk 'Leuvensche' Dialectcentrale genoemd) op, die bedoeld was als een centraal organisme voor het Zuidnederlandse dialectonderzoek. Dit tweevoudige instituut, dat de beschikking kreeg over ruime lokalen

op de bovenste verdieping van het fysiologisch instituut in de Dekenstraat, werd door Grootaers voorzien van een voortreffelijke vakbibliotheek, vooral ten behoeve van de neerlandici die zich in de fonetiek en de dialectologie verder wensten te bekwamen of die als licentieverhandeling een onderwerp uit deze vakken hadden gekozen. Het instituut diende trouwens hiermee een van zijn doeleinden; het lag nl. ook in de bedoeling van Grootaers, een aantal historische dialectstudies van Zuidnederlandse steden met het omringende platteland door zijn leerlingen te laten schrijven.

De Centrale, die feitelijk steeds alleen in de persoon van Grootaers belichaamd is geweest, zamelde ook materiaal in door middel van vragenlijsten. Het contact met de correspondenten onderhield hij door hun bij wijze van vergoeding de *Mededelingen der Zuidnederlandse Dialectcentrale* toe te sturen, waarin niet zelden overdrukken van woordgeografische studies werden opgenomen, die met behulp van het materiaal der Zuidnederlandse Dialectcentrale waren tot stand gekomen. Hierdoor werden de correspondenten meer bij het werk betrokken en kregen zij inzage in de bewerking van het door hen ingezonden materiaal.

Behalve tot de genoemde historische dialectbeschrijvingen hoopte Grootaers te komen tot een taalatlas en een Zuidnederlands dialectwoordenboek, eventueel verschillende daarvan. Ruim 30 jaar heeft hij met zijn Centrale gewerkt, en wel zodanig dat een enorme oogst aan dialectmateriaal binnengehaald werd. Door allerlei omstandigheden, kon daarvan naar verhouding helaas maar weinig worden gepubliceerd. De in druk verschenen, nog vrij talrijke woordgeografische studies van de Zuidnederlandse Dialectcentrale bieden immers maar een minieme hoeveelheid van het daar aanwezige materiaal, en staan bovendien nog ver van de verwezenlijkingen die oorspronkelijk in het vooruitzicht waren gesteld. Men kan zich niet onttrekken aan het gevoel dat deze ontwikkeling, die Grootaers belette een afronding aan zijn werk te geven, hem toch enigszins tot een teleurstelling is geworden. De middelen waarover hij kon beschikken, waren te beperkt, al heeft de Universiteit hem naar haar beste vermogen geholpen. Hij was echter ook te bescheiden om veel steun voor zijn werk te verlangen. Op het eind van zijn leven hoopte hij nog een Limburgs dialectwoordenboek te kunnen voltooien, maar ook dit geluk is hem niet meer te beurt gevallen.

De Zuidnederlandse Dialectcentrale, waaraan de naam van Grootaers voor altijd verbonden zal blijven, is evenwel van grote betekenis voor

het dialectonderzoek zowel in Nederland als in België, en is onbetwistbaar de belangrijkste vraagbaak voor een ieder die zich over de Zuidnederlandse dialecten wenst te oriënteren. Men kan zich b.v. de *Taalatlas van Noord- en Zuid-Nederland* niet indenken zonder de medewerking van Grootaers en zijn Centrale.

Zijn intense bedrijvigheid op het gebied der dialectologie blijkt ook nog uit ander werk, zoals uit de in samenwerking met J. Grauls geschreven *Klankleer van het Hasseltsch Dialect*, een door de Vlaamse Academie met goud bekroonde studie, die in 1930 is verschenen. Bovendien heeft hij van 1927 tot 1952 in de *Handelingen van de Koninklijke Commissie voor Toponymie en Dialectologie* (opgericht in 1926) jaarlijkse, ook in Nederland zeer gewaardeerde overzichten gegeven van alle publicaties op het gebied van de Nederlandse dialectstudie.

Bij zijn terugkeer te Leuven had Grootaers nog andere taken op zich genomen, in de eerste plaats de leiding van het door Colinet en Goemans opgerichte tijdschrift *Leuvensche Bijdragen*. Ook deze taak heeft hij zogoed als altijd alleen vervuld, en toch vond hij nog gelegenheid om zelf artikelen in *L.B.* te schrijven, de meestal uitvoerige kroniek van het *Bijblad* op onderhoudende wijze te verzorgen, en telkens een aantal recensies voor zijn eigen rekening te nemen. Meer dan een kwarteeuw, tot aan het eind van zijn leven, heeft hij deze functie met veel liefde en toewijding waargenomen. Onder zijn hoede heeft dit thans meer dan 50 jaar oude tijdschrift niet alleen gebloeid, maar het heeft zich ook op internationaal niveau een goede naam verworven.

De internationale georiënteerdheid die Grootaers eigen was, kwam niet zozeer voort uit de aard van zijn wetenschappelijk werk, als wel uit zijn aanleg. Dit belette hem niet oprecht Vlaamsgezind te zijn, maar zijn overtuiging berustte, in overeenstemming met zijn hele wezen, op een positieve gerichtheid en had geenszins als voedingsbodem een bij Vlaamsgezinden niet zelden voorkomend minderwaardigheidsgevoel. Voor het oude gevoelsflamingantisme was hij bovendien te nuchter.

Verder heeft hij nog een ander Leuven werk voortgezet. Een van Grootaers' Leuvense leermeesters, Prof. Lecoutere, had nl., in de eerste plaats ten behoeve van de leerlingen der middelbare normaalscholen¹, een *Inleiding tot de Taalkunde en tot de Geschiedenis van het Neder-*

1 Belgische kweekscholen die een diploma afleveren dat enigszins te vergelijken is met middelbare akte A in Nederland.

landsch (1ste uitgave: 1915) geschreven. Na Lecouteres dood in 1920 heeft Grootaers de 3de (1926), 4de (1934) en 5de uitgave (1948) verzorgd. Onder zijn handen is dit boek echter zo grondig gewijzigd en aangevuld, dat het oorspronkelijke werk er nauwelijks meer in te herkennen is. Door zijn grondigheid beantwoordt het thans minder aan zijn oorspronkelijke bestemming, maar wordt het veel als handboek bij het hoger onderwijs, ook buiten België, gebruikt en gewaardeerd.

Dat Grootaers bij al zijn drukke bezigheden ook nog kans zag om een lijvig *Frans-Nederlands Woordenboek* samen te stellen, moet wel te danken zijn aan zijn bijzondere competentie in deze materie, maar stellig ook aan de trouwe hulp en steun van zijn echtgenote. Zijn moeite werd beloond, want dit woordenboek oogstte een buitengewoon succes, zoals reeds blijkt uit het feit dat sedert de 1ste druk in 1931 niet minder dan twaalf edities zijn verschenen! De originaliteit van dit degelijke werk bestaat hierin, dat het volkomen naar de eisen van de eigenaardige taaltoestanden in België is geconcipeerd. Het is daar ook het eerste uitspraakwoordenboek voor beide talen, en vestigt de aandacht op heel wat verkeerd taalgebruik, inz. foutieve of dialectische uitdrukkingen en zegswijzen, zowel in het Frans als in het Nederlands van België. Hiermee nam hij tevens een vooraanstaande plaats in onder hen die zich voor het correcte gebruik en de verspreiding van het Algemeen Nederlands in België beijveren; met weet dat hij voor de norm hiervan naar Nederland verwees.

Hij onderhield trouwens met Nederland veelvuldige en nauwe betrekkingen, ook met officiële instanties. Na de Tweede Wereldoorlog werd hij een van de Belgische leden van de Rijks-Commissie van Bijstand voor het Woordenboek der Nederlandsche Taal, een taak die hij steeds nauwgezet heeft vervuld, zoals o.a. de Belgische medewerkers aan dit woordenboek herhaaldelijk hebben kunnen ervaren. Dat anderzijds de *Winkler Prins' Algemeene Encyclopaedie* (5de druk, 1933-'38) op hem een beroep deed voor alle artikelen die met de fonetiek verband hielden, bewijst ook dat hij in Nederland als een autoriteit in zijn vak gold. Maar vooral zijn connectie met zijn Leidse collega en vriend Kloeke heeft in zijn betrekking met Nederland een belangrijke rol gespeeld en heeft mede daaraan een bijzonder vriendschappelijk karakter verleend. Uit hun samenwerking is o.a. de Noord- en Zuid-Nederlandsche Dialectbibliotheek ontstaan, waarvan als eerste nummer hun bekende *Handleiding bij het Noord- en Zuid-Nederlandsch Dialectonderzoek* (1926) is

verschenen. Grootaers was in Nederland een graaggeziene en hooggeschatte figuur, wat nog blijkt uit zijn benoeming tot lid van de Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen.

Nog vele andere onderscheidingen zijn hem te beurt gevallen. Hij was lid van een groot aantal, zowel buiten- als binnenlandse, geleerde genootschappen, o.a. van de Koninklijke Vlaamse Academie voor Taal- en Letterkunde, de Koninklijke Commissie voor Toponymie en Dialectologie en de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde te Leiden. Ook was hij drager van verschillende ordes.

Een completer overzicht van zijn zeer gevulde en geslaagde wetenschappelijke loopbaan, alsmede van zijn talrijke publicaties, kan de belangstellende lezer vinden in het *Album* dat hem in 1950 ter gelegenheid van zijn 65ste verjaardag door vrienden en leerlingen is aangeboden.

Met hem verliest de Leuvense Universiteit en België niet alleen een taalgeleerde van internationale bekendheid, maar ook een bijzonder hoogstaand mens. Van Grootaers mag men zonder enige overdrijving zeggen dat hij alleen vrienden had; zijn heengaan is daarom overal pijnlijk gevoeld, misschien nog het meest door enkele van zijn leerlingen voor wie hij zoveel meer is geweest dan een vriend en een professor.

FR. VAN COETSEM

Romano Nobile Guarnieri
(Adria, 20 februari 1883 - Perugia, 29 oktober 1955)

Romano Guarnieri werd geboren te Adria in het Venetiaans gebied op 20 februari 1883 uit een zeer vroom en talrijk gezin, dat een klein landgoed bewoonde. In de jonge aristocraat openbaarden zich reeds op jeugdige leeftijd een buitengewoon vitale geest en de drang naar vrijheid, die zijn leven zou blijven beheersen. Tevens openbaarde zich Guarnieri's behoefte tot spreken en getuigen over wat hem beroerde, van de grootse dingen, die de catechismus en het leven der heiligen hem leerden. In een priestergevaad, dat hij van papier had gemaakt, verkondigde hij op twaalfjarige leeftijd de heilige waarheden aan vriendjes en dorpsgenoten. Deze neiging tot mededelen is wellicht, zoals Cannegieter¹ terecht opmerkt, te verklaren zoals ze bij de helden van Dostojewski en Tolstoj ook te verklaren moet zijn. Het is de kracht van een groot, oud geslacht, waarvan de vaders het volk gaven wat het aan materiële zaken behoefde, maar de zonen zich verantwoordelijk begonnen te voelen voor de geestelijke tekorten hunner horigen.

In Florence, waar hij het gymnasium bezocht, kwam hij in aanraking met socialisten en hun stelsel, dat Guarnieri, de geboren idealist, slechts van de idealistische kant beschouwde en dat, zoals hij het leerde kennen uit de geschriften van Edmondo d'Amicis en Andrea Costa, ook nog zuiver idealistisch was, zonder de latere politieke doelstellingen.

Langzamerhand voelde hij niet meer te passen in zijn conservatieve omgeving. Hij wilde bovendien onafhankelijk zijn en trad daarom op zeventienjarige leeftijd in militaire dienst, waarbij hij de opleiding koos tot genie-officier. Gedurende zijn dienstdienst was hij gelukkig in de omgang met jonge, enthousiaste mensen. Bovendien gebruikte hij in geweldige dorst naar kennis iedere vrije minuut tot zelfstudie, waarbij zijn neiging in hoofdzaak uitging naar filosofie en literatuur. Deze liefde voor de literatuur, niet alleen voor die van zijn eigen land, maar ook voor de wereldliteratuur, is hem altijd bijgebleven, zijn belezeneid was fenomenaal. Wat Guarnieri las en leerde gaf hij direct door aan zijn jeugdige kameraden, hiermee de geweldige drang tot expansie, die in hem leefde, bevredigend. In Florence werd Guarnieri, zelf dichter, een der oprichters van de 'Società filosofica' en ging om

1 H.G. Cannegieter - Romano Guarnieri, Karakterschets, 1927.

met mannen als Giovanni Papini, Giuseppe Prezzolini, Aldo Palazzeschi en Ardengo Soffici. De autobiografie van Papini 'Un uomo finito', tevens biografie van een gehele generatie, waartoe ook Guarnieri behoorde, maakte een diepe indruk op hem. De 'Estetica' van Benedetto Croce, die in 1902 verscheen en die zich richtte zowel tegen het uiterlijk aestheticisme en patheticisme van het d'Annunzianisme als tegen het materialistische naturalisme van de voorafgaande periode, was de leidraad voor deze groep jonge literaten, die zich later (1908) om het tijdschrift 'La Voce' schaarden en bekend zijn geworden als de 'Vocisten'.

Guarnieri gevoelde behoefte zich geheel en al aan zijn oude omgeving te onttrekken en als vurig bewonderaar van Turgenjef en Dostojewski vatte hij het plan op naar Rusland te gaan. Tevoren wenste hij echter zich beter te bekwamen in het Engels en Duits en reisde hij naar Engeland met de bedoeling later via Duitsland naar Rusland te gaan. Aan de Berlitz-scholen in Londen en in Liverpool gaf hij les in de Italiaanse taal en begon hij zich geheel te wijden aan paedagogische en didactische arbeid.

Nadat hij zijn kennis van de Engelse taal had verdiept, kreeg hij een aanstelling op een kostschool in Hannover. Van plan zich onderweg korte tijd in Nederland op te houden teneinde in nader contact te komen met Nederland en de Nederlandse cultuur, is hij tenslotte niet meer uit ons land weggegaan. 31 januari 1907, de dag waarop hij in Nederland aan de Hoek van Holland voet aan wal zette, is een keerpunt geworden in het leven van Romano Guarnieri. Nederland werd zijn tweede vaderland, aan de reis naar Rusland is hij niet meer toegekomen.

Op de Berlitzschool te Arnhem gaf hij zijn eerste lessen en al werkende vond hij zijn zo persoonlijke, directe leermethode, later als de 'metodo Guarnieri' zo befaamd, die geheel voortkwam uit zijn eigen aanleg en intuïtie. Aanvankelijk geschiedde het onderricht geheel zonder leerboeken, slechts door Italiaans te spreken met zijn leerlingen. Later werd het materiaal voor de lessen op eigen kosten met de cyclostyle gemultipliceerd. Aan deze leermethode, die de leerling van het begin af in het karakter van de taal en in de geest van Italië doet inleven, heeft Guarnieri zijn leven lang gewerkt. Nadat de gecyclostyleerde blaadjes door gedrukte waren vervangen, verscheen in 1941 de 'Metodo di lingua italiana per gli stranieri' in boekvorm en in 1956 is een herdruk verschenen, waaraan Guarnieri met zijn assistent in Perugia, waar hij sedert

1927 des zomers werkzaam was als directeur van de buitenlandse leergangen aan de Universiteit voor vreemdelingen, de laatste maanden voor zijn overlijden de laatste hand had gelegd en waarin hij, wetend dat eens zijn werk door anderen zou moeten worden overgenomen, tevens aanwijzingen gaf aan hen, die het onderricht zouden geven. Deze uitgave is voorzien van een uitnemende inleiding van Guarnieri's medewerker, Dr Enzo Amorini.

Duizenden in Nederland en daarbuiten hebben in de loop der jaren de doeltreffendheid en de vindingrijkheid van deze methode kunnen beproeven en het succes is enorm geweest. In ons land zou men nauwelijks iemand kunnen aanwijzen, die enige kennis van het Italiaans bezit en dit niet dankt aan Romano Guarnieri's onfeilbare methode. Zij leerden van de eerste les af woekeren met een bepaald aantal woorden en enige beknopte grammaticale kennis, die zich evenals de woordenschat allengs en als het ware ongemerkt uitbreidde. Zodoende wenden zij er van het begin af aan zich in de voor hen volslagen vreemde taal vrij uit te drukken. Vijftig jaar geleden was zulk een methode een volkomen novum.

Toch was het onderricht in de taal voor Guarnieri slechts middel. Zijn doel was zijn hoorders, zijn leerlingen, de weg te openen tot het begrijpen en genieten van de culturele en artistieke voortbrengselen van zijn land, dat hij bovenmate liefhad. Reeds in de eerste lessen brengt hij kleine gedichten, 'O, piccola Maria,' van Giosuè Carducci, 'Rio Bo' van Aldo Pallazzechi, 'Benedizione' van Giovanni Pascoli.

Intussen studeerde Guarnieri zelf te Groningen onder leiding van zijn geliefde en vereerde leermeester Prof. Salverda de Grave en was hij de eerste, die het in 1910 ingestelde examen M.O. Italiaans aflegde (1910). Na het instellen van het Academisch Statuut legde Guarnieri bij Prof. Salverda de Grave, toen hoogleraar te Amsterdam, het doctoraal examen in de Romaanse taal en letterkunde af (1924). Prof. Salverda de Grave was het ook die hem aan de Nederlandse Universiteiten introduceerde. In 1919 en 1920 resp. werd Guarnieri, na de eerste wereldoorlog uit zijn land naar Nederland teruggekeerd, belast met het geven van leergangen in de Italiaanse taal aan de Rijksuniversiteiten van Groningen en Leiden; in 1921 werd hij als privaat-docent toegelaten aan de Universiteit van Amsterdam, waar hij in 1925 werd benoemd tot bijzonder lector in de Italiaanse taal en letterkunde vanwege de 'Vereeniging tot het stichten van een lectoraat in het Italiaansch', terwijl in 1928 zijn benoeming volgde tot gewoon lector aan dezelfde Universiteit. In 1925 was hij

bovendien benoemd tot leraar in de Italiaanse taal en letterkunde aan de 2e Openbare Handelsschool, eveneens te Amsterdam. In 1929 volgde het privaatsdocentschap aan de Rijksuniversiteit te Utrecht, waar hij in 1934, vanwege een speciaal voor hem in het leven geroepen leerstoel in het Italiaans, de 'Fondation au profit de la création d'une chaire spéciale de philologie et de littérature italiennes à l'Université d'Utrecht', benoemd werd tot bijzonder hoogleraar, echter zonder enige bezoldiging. Hij heeft daar gedurende een en twintig jaar vijf uur per week college gegeven.

In Utrecht, waar hij tot zijn overlijden gedoceerd heeft, heeft hij bovendien, in samenwerking met Prof. Vogelsang, stichter en hoogleraar-directeur van het Kunsthistorisch Instituut der Rijksuniversiteit, speciale cursussen gegeven voor de studenten in de kunstgeschiedenis, waar hij met hen Italiaansche bronnen las, Alberti, Vasari, Baldinucci en andere.

Door een eigenaardig toeval werd in hetzelfde jaar 1907, waarin Guarnieri voet op Nederlandse bodem zette, de toen nog zeer jonge Vogelsang benoemd tot hoogleraar in de kunstgeschiedenis en aestetica aan de Rijksuniversiteit te Utrecht. Beide mannen kwamen al spoedig in contact en sloten dadelijk vriendschap. Zij voelden, dat zij beiden eenzelfde ideaal nastreefden: het doorgeven van wat zij zelf te geven hadden aan kennis en liefde voor kunst en cultuur. 'Siamo apostoli' heb ik Guarnieri dikwijls van zichzelf en van Vogelsang horen zeggen. Beiden hebben uit 'niets' 'iets' moeten scheppen; er bestond vóór hen in Nederland geen universitair onderwijs in kunstgeschiedenis van de christelijke tijd, noch in de Italiaanse taal en letterkunde. Hoe beiden hierin geslaagd zijn, wij hebben het kunnen lezen en horen bij het onverwacht overlijden van Vogelsang op 14 december 1954 en bij het tragisch einde van Guarnieri op 29 oktober 1955, beiden bijna tegelijkertijd hun werkzaamheid op deze aarde beëindigend.

Het zou ondoenlijk zijn een opsomming te geven van al de activiteiten op niet-academisch gebied van deze onvermoeibare werker, die zelf tot diep in de nacht arbeidde, van de honderden lezingen en cursussen voor de volksuniversiteiten en andere ontwikkelingsinstituten gehouden. Onverbreekbaar is zijn naam verbonden aan de Italiaanse cultuurvereniging 'Dante Alighieri' in Nederland. Hij was de oprichter van al de bestaande comités van dit genootschap in ons land. Het eerste comité werd in 1910 opgericht in 's Gravenhage. Daarna volgden de

afdelingen in Amsterdam, Utrecht, Groningen en Nijmegen, terwijl de oprichting van de afdeling Maastricht bij zijn overlijden reeds in een vergevorderd stadium verkeerde.

In 1943 werd hij door de Duitse bezetter als 'verdacht Italiaan' - hij had geweigerd zich als propagandist in dienst te stellen van het nazifascisme in Nederland - naar Italië gedeporteerd en in Turijn gevangen gezet. Hij werd veroordeeld tot vijftien jaar kerkerstraf, waaraan vanzelfsprekend bij de bevrijding van Italië een einde kwam. In december 1945 keerde hij naar Nederland terug, waar hij zijn levensgezellin niet meer terugvond, zij was door de Duitsers vermoord..... Dat deze man na zijn terugkomst door een Nederlandse commissie moest worden 'gezuiverd' is slechts één der vele blamages, waaraan deze commissies zich hebben blootgesteld.

De laatste jaren van zijn leven zijn gewijd geweest aan het opnieuw tot bloei brengen van het contact tussen Nederland en Italië en het herstel van de diverse comité's van de Società Dante Alighieri. Met heel zijn ongebroken energie heeft hij zich aan dat werk gewijd, slechts in ogenblikken van teleurstelling sprekend over zijn verlangen naar het kloosterleven, dat hem na zijn gevangentijd af en toe overviel, een verlangen naar rust en orde in de kapotgeslagen en chaotische wereld van kort na de bevrijding. Hij werd lid van de Italiaans-Nederlandse commissie, ingesteld met het doel een cultureel accoord tussen beide landen te bewerkstelligen, welk accoord in 1952 tot stand kwam. Op zijn aandringen werd in 1954 te 's Gravenhage het Italiaans Instituut gesticht (Istituto Italiano di Cultura), waarvan Guarnieri de eerste president werd.

Bij zijn afscheid van de Amsterdamse Universiteit in 1952 wegens het bereiken van de leeftijdsgrens ontving hij van de Italiaanse regering de gouden medaille voor grote verdiensten (medaglio d'oro), die slechts zelden verleend wordt. Weinig mensen wisten dit, evenals weinigen wisten, dat hij een adellijke titel droeg, benoemd was tot 'Cavaliere della Corona d'Italia' en in het bezit was van de ster der Italiaanse solidariteit eerste klasse. In 1953 werd hij bij bevordering commandeur in de Orde van Oranje-Nassau. Professor Guarnieri was lid van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde.

Jaloerse geesten, die Guarnieri zijn populariteit benijdden, hebben wel eens geringschattend gesproken over de 'autodidact', wien het aan wetenschappelijke diepgang zou hebben ontbroken. Maar op het afscheid van de Universiteit van Amsterdam op 15 november 1952 werd deze

zelfde autodidact als leermeester gehuldigd door niet de minsten onzer wetenschappelijke corypheën, door classici en archeologen, door historici en kunsthistorici, door theologen en juristen, die hem openlijk dank brachten voor wat hij hun had gegeven. Aan Guarnieri is het te danken, dat de Italiaanse studien, die in de 18e en 19e eeuw grondig verزند waren, zijn herleefd, dat er thans een neiging is ontstaan tot de waarde van de Italiaanse beschaving, van de italianità: taal, letteren, cultuur, land en volk, als tevoren nimmer was gekend. Bij die gelegenheid hoorde men ook de naam noemen van wijlen Prof. Johan Huizinga, die ouder dan Guarnieri, zijn grondige kennis van het Italiaans van deze vurige leermeester had ontvangen.

Was Guarnieri van oktober tot juli bezig met zijn ontelbaar vele colleges, cursussen en voordrachten, de zomermaanden werden niet minder intens benut. In Perugia wachtten ieder jaar honderden studenten, jong en oud, van allerlei nationaliteit, op de komst van de man, die hen op onnavolgbare, men zou haast zeggen, op magische wijze, zou inwijden in de geheimen van de Italiaanse taal. Bovendien gaf hij in Perugia een speciale cursus voor de leden van de Fulbright o.a. over de methodologie van de grammatica.

In 1931 gaf Guarnieri een summer-session aan de Columbia University te New-York, herhaaldelijk heeft men gepoogd hem blijvend aan de Verenigde Staten en ook aan andere landen (de universiteit van Londen bood hem eveneens een professoraat aan) te binden. Maar altijd bleef hij Nederland trouw, dat zijn tweede vaderland was geworden. In 1953 hield hij op uitnodiging van de Universiteit van Oviedo in Spanje voordrachten aldaar. In 1954 begon hij opnieuw een leergang aan de Technische Hogeschool te Delft. In 1955 hield Guarnieri voordrachten in Egypte aan de universiteiten van Cairo en Alexandrië. Een tournee door de Scandinavische landen stond op het programma, toen hij, tengevolge van een tragisch ongeval te Perugia in Italië op 29 oktober 1955 uit zijn werkzaam leven werd weggerukt. Hij, die in zijn uiterst fatsoenlijke, aristocratische geest het banale, het middelmatige, het verantwoordingsloze en het poenige van de na-oorlogse tijd gelukkig nooit goed had begrepen, moest tenslotte in letterlijke zin aan deze zelfde mentaliteit ten onder gaan: door een onbesuisd fietser werd hij omvergereden .....

Zijn overbezet leven, gedurende hetwelk hij generaties lang op geniale wijze duizenden in contact bracht met de taal en de cultuur, met de

schoonheid van zijn land, had hem geen tijd gelaten tot vele publicaties. Het offer van de geboren docent is nu eenmaal altijd: het afzien van roem als publicist. Toch zijn van zijn hand verscheidene artikelen in Nederlandse en Italiaanse tijdschriften of ook separaat uitgegeven verschenen, o.a. 'De jongste Italiaansche letterkunde', in: 'De Nieuwe Europeesche geest in kunst en letteren, 1920 (uitgegeven tezamen met Dirk Coster, Paul Colin, F.M. Huebner en Douglas Goldring); 'Dante Alighieri, Studio Critico', in Eigen Haard, 1921; Pensiero e azione nell' evoluzione letteraria e civile d'Italia', openbare les als privaat-docent te Amsterdam, 1922, kennelijk in aansluiting bij Giuseppe Mazzini's 'Plichten van den mensch'; 'Giosuè Carducci, Italice Vate', openbare les bij Guarnieri's benoeming tot bijzonder lector te Amsterdam, 1925; 'Scorci di vita ed arte nel duecento italiano', inaugurale rede bij zijn benoeming tot bijzonder hoogleraar te Utrecht, 1934.

Bovendien geven, niet slechts de uit de aard der zaak minder talrijke specifiek Italiaanse dissertaties, maar ook vele andere proefschriften duidelijk blijk van zijn invloed en aanwijzingen. Er zij hier op gewezen, dat Guarnieri met al zijn beminnelijkheid en charme een veeleisend leermeester was; wat hij bijvoorbeeld voor het bijvak Italiaans van de studenten verwachtte, maakte dit bijvak allerminst tot een sinecure.

Het was mijn opdracht in de geest van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde een beknopt levensbericht van Professor Romano Nobile Guarnieri te schrijven. Ik meen, dat ik mij aan deze opdracht heb gehouden. Het schrijven van dit artikel is mij zwaar gevallen. Guarnieri was mijn vriend, hij was voor mij een der laatste grand-seigneurs van de geest, een beminnelijk, enthousiast, eerlijk, onbaatzuchtig, fier en fascinerend mens, die in ons land niet alleen een halve eeuw lang, de taal, de literatuur, de cultuur van zijn land heeft uitgedragen, maar ons ook in zijn wezen iets heeft geschonken van de zon en de warmte van zijn heerlijk vaderland. Waar Guarnieri was, daar was Italië, al liep men met hem door de kille, mistige Hollandse straten. Hij heeft het leven van duizenden rijker gemaakt door hen niet alleen de kennis, maar ook de liefde tot zijn land bij te brengen. Een voortreffelijker ambassadeur van de geest, een bezielde missionaris van de cultuur heeft geen land ooit uitgezonden.

Men vergeve mij deze korte ontboezeming. Wie meer wil weten van

de figuur van Romano Guarnieri moge ik verwijzen naar: Guiseppe Prezzolini, 'Bei giorni d'Olanda', Turijn 1925; dezelfde schrijver getuigt van hem in 'Cultura italiana', 1929; naar H. Cannegieter, 'Romano Guarnieri, Karakterschets', Dordrecht 1927; naar de volgende artikelen en redevoeringen: Pasquino, 'Professor Guarnieri', de Telegraaf, 14 november 1952; Dr Mr H. van den Bergh, 'Prof. Dr R. Guarnieri overleden', Nieuwe Rotterdamsche Courant, 31 januari 1955; de herdenkingsrede gehouden door denzelfden literator in het Italiaans Cultureel Instituut, 9 november 1955, gedeeltelijk gepubliceerd in het Italiaans Cultureel Bulletin, nr 16-17 (1956); 'In Memoriam', eveneens door Dr Mr H. van den Bergh, Amsterdamse Studentenalmanak, 1956; Pasquino, 'Romano Guarnieri', De Telegraaf, 31 oktober 1955; Prof. Mr A. Pitlo, 'In memoriam Prof. Romano Nobile Guarnieri', uitgegeven door de Società Dante Alighieri, 1956; de redevoeringen, gehouden in Perugia bij de teraardebestelling op 31 oktober 1955 door Prof. Carlo Vischia, rector-magnificus van het Atheneum te Perugia, en door Dr Averardo Montesperelli, beide gepubliceerd in 'Italia che scrive', Rome, december 1955, die van de rector-magnificus eveneens in het jaarverslag van de Università Italiana per Stranieri, 1955, die van Dr Montesperelli eveneens in Il Messaggero di Perugia, 3 november 1955; O.G., 'In ricordo Romano Guarnieri', Giornale del Matino, 3 november 1955; Lionello Fiumi, 'Conquistò all' Italia il paese dei tulipani', Il Giornale, Napoli, 9 november 1955; Lucia Tranquilli, 'Romano Guarnieri', Piccolo Trieste, 29 november 1955; Giovanni Cecchini, 'Ricordo di Romano Guarnieri', in het tijdschrift Perugia, 1956, no. 1; alsmede naar de herdenkingsrede (nog niet gepubliceerd) gehouden door Guarnieri's medewerker in Perugia, Dr Enzo Amorini, te Perugia op 29 oktober 1956, de eerste verjaardag van het overlijden van de maestro.

Te zijner nagedachtenis is aan de Universiteit voor Vreemdelingen te Perugia opgericht de 'Fondazione Romano Guarnieri', die tot doel heeft ieder jaar een beurs toe te kennen aan een Nederlands student.

MARIA ELISABETH HOUTZAGER

Verslagen

Verslag van de jaarvergadering te Leiden 6 juli 1957

De beschrijvingsbrief luidde:

Leiden, juni 1957

M.

Het Bestuur van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde nodigt U uit tot het bijwonen van de jaarvergadering op

zaterdag de 6de juli 1957 te Leiden in het Academiegebouw, Zaal XI, Rapenburg 73. Aanvang 10.30 uur

De orde der werkzaamheden is als volgt:

- I. Opening van de vergadering door de voorzitter, de heer Dr C.F.P. Stutterheim.
- II. Verslag van de staat der Maatschappij en van haar belangrijkste lotgevallen en handelingen gedurende het jaar 1956/1957.
- III. Verslag van de staat der Afdeling voor de drie Noordelijke Provinciën gedurende hetzelfde tijdsverloop.
- IV. Verslag van de staat der Afdeling voor de Zuid-Oostelijke Provinciën gedurende hetzelfde tijdsverloop.
- V. Verslag van de staat der bibliotheek gedurende hetzelfde tijdsverloop.
- VI. Verslag omtrent de rekening en verantwoording van de penningmeester.
- VII. Overzicht van de verslagen der vaste commissies.
- VIII. Voorstel tot benoeming van de heer Dr M. Schönfeld tot erelid.
- IX. Bekendmaking van de uitslag der stemming over de te benoemen leden (zie bijlagen).

Ieder gewoon lid is gerechtigd, zijn stem uit te brengen omtrent de vraag welke leden worden benoemd. Zij die van dat recht gebruik maken, zorgen dat het hun nevens de kandidatenlijst toegezonden stembiljet, duidelijk ingevuld en met hun naam ondertekend, uiterlijk 24 uur voor de aanvang der jaarvergadering is ingekomen bij de secretaris op straffe van nietigheid van het betreffende stembiljet. Een in de voorafgaande maandvergadering te benoemen commissie van leden maakt de uitslag der stemming de avond tevoren op, en deelt die aan de vergadering mede (art. 9 der Wet).

X. Stemming over de toekenning van de prijs van aanmoediging, genaamd Lucy B. en C.W. van der Hoogt-prijs, voor de periode 1956/57 (zie bijlage).

XI. Mededeling betreffende de toekenning van de 'Dr Wijnaendts Francken-prijs', voor de periode 1953 t/m 1956 (essays en litteraire kritiek) (zie bijlage).

Noenmaal in Café-Restaurant 'De Doelen', Rapenburg 2.

XII. Voordracht door Dr A.L.E. Verheyden over:

DE RAAD VAN BEROERTE (1567-1573)

XIII. Vaststelling van de jaarlijkse bijdrage (art. 13 der Wet). Het bestuur stelt voor deze te handhaven op f 12.50.

XIV. Verkiezing van vier bestuursleden (art. 24 der Wet; zie het bijgevoegde stembiljet).

XV. Verkiezing van leden in vaste commissies (art. 53 der Wet; zie het bijgevoegde stembiljet).

XVI. Voorstel van het bestuur tot dispensatie van art. 60/3 der Wet (zie onder¹).

XVII. Verkiezing van een voorzitter.

XVIII. Rondvraag.

Aanwezig zijn 86 leden.

Nadat de traditionele kop koffie is gebruikt, opent de voorzitter Dr C.F.P. Stutterheim te elf uur de vergadering. Hij heet de aanwezigen, inz. Mej. Boeseken uit Zuid-Afrika welkom en herdenkt vervolgens de 20 leden, die in het afgelopen jaar door de dood zijn weggenomen, t.w. Jhr J.W.J. Witsen Elias, Mr R. van Royen, Dr J. Haantjes, Jhr Dr M.R. Rademacher Schorer, Dr G. Bolkestein, Dr D. Coster, Dr L. Grootaers, Dr J. Cochez, Mevr. W. Wijnaendts Francken-Dyserinck, Dr W.H. Staverman, Mr S.A.M. Bottenheim, B.H. Peteri, Dr J. Suys, Mej. Dr E.J. Jongejan, Dr J.H. van Heek, G.J. Diels, Dr R. Casimir, A.G. van Kranendonk, Dr A. Smijers, D. Kouwenaar. Daarop brengt hij dank aan zijn medebestuursleden, bepaaldelijk de secretaris, naar wiens verslag hij verwijst voor het jaaroverzicht. Hij memoreert alleen de kwestie Hongarije, die zeven leden aanleiding heeft gegeven voor het lidmaatschap te bedanken en waarvan een bepaald aspect de keuze heeft bepaald van zijn voordracht

De grens tussen mens en kunstwerk (zie blz. 3).

Na deze rede stelt de voorzitter voor de verslagen van de staat der Maatschappij, der afdelingen, der bibliotheek, het verslag omtrent de rekening en verantwoording van de penningmeester en het overzicht van de verslagen der vaste commissies niet te doen voorlezen, maar ter visie te leggen. De vergadering gaat hiermede accoord. Deze verslagen luiden als volgt:

1 Art. 60/3 luidt: 'Op de begroting wordt elk jaar een bedrag, vertegenwoordigende ten minste 10 procent der jaarlijkse inkomsten, uitgetrokken voor de eigen uitgaven der Maatschappij, ongerekend het bedrag, dat daartoe uit het Fonds beschikbaar wordt gesteld'.

II. Verslag van de sekretaris

Het aantal gewone leden van de Maatschappij bedroeg op 5 juli 1957 1027, waarvan 242 buitenlandse. Sedert de vorige jaarvergadering ontvielen haar door de dood 20 leden, terwijl even zovele leden in de loop van het jaar hebben bedankt, t.w. Mej. Witsen Elias en de heren Andriessen, d'Angremond, Baschwitz, Van Bemmelen, Bicker Caarten, Van den Borren, Carnoy, Croiset, Ett, Fijn van Draat, De Kadt, Kannegieter, Keuning, Kolléwijn, Rijdes, M. Smits van Waesberghe, Steur, Tergast en Verdoes, van wie 7, t.w. de heren Croiset, Ett, De Kadt, Keuning, Rijdes, Steur en Tergast naar aanleiding van de beginselverklaring der buitengewone jaarvergadering op 8 december 1956. Brengt men deze zeven opzeggingen in mindering van het genoemde 20-tal, dan blijven er 13 over, een iets groter aantal dan gewoonlijk, wat vermoedelijk samenhangt met de verhoging van de jaarlijkse bijdrage tot f. 12.50 krachtens besluit van de jaarvergadering van 20 juni 1956. De 30 nieuwe leden door deze vergadering benoemd hebben allen hun benoeming aanvaard. Volgens art. 15 der Wet heeft het Bestuur in het afgelopen verenigingsjaar 17 nieuwe leden benoemd, t.w. de dames Hulshoff Pol, Noordzij, Schieb en Van Yperen en de heren Bittremieux, Broeckx, Crone, Droogmans, Grové, Kouwenaar, Moors, Roggeveen, Ruh, Scholtz, Van der Stoep, Vangassen en Vere. Twee van hen, Mej. Van Yperen en de heer Kouwenaar hebben deze benoeming niet aanvaard.

Krachtens besluit van de jaarvergadering werd in het bestuur de plaats van Mej. Bakker ingenomen door de heer Uhlenbeck, van de heer Kamphuis door de heer Schulte Nordholt en van de heer Den Haan door Mej. Schot. Voor de bestuursvergaderingen werd wederom met dankbaarheid gebruik gemaakt van de gastvrijheid van de bibliothecaris. Als vertegenwoordiger van de Maatschappij in het bestuur van het Nederlands Letterkundig Museum en Documentatiecentrum werd de heer Van de Waal vervangen door de heer Lieftinck. Desgelijks nam de heer G. Kuiper de plaats in van de heer W.A.P. Smit in de rijkscommissie van advies inzake subsidiëring van tijdschriften op het gebied der kunsten.

Van de lotgevallen der Maatschappij gedurende het afgelopen verenigingsjaar dient allereerst vermeld te worden de buitengewone jaarvergadering op zaterdag 8 december 1956 te Leiden gehouden, krach-

tens een besluit van de maandelijks vergadering van 16 november daaraanvoorafgaande. Na een kort overzicht van de omstandigheden, die geleid hadden tot het uitschrijven van deze vergadering, heeft de voorzitter het standpunt van het bestuur uiteengezet, samengevat in de volgende beginselverklaring:

‘De Maatschappij der Nederlandse Letterkunde in buitengewone jaarvergadering bijeen spreekt haar afschuw uit over elk systeem, dat leidt tot onderdrukking van de menselijke vrijheid.
Hieruit vloeit voort, dat de Maatschappij, hoezeer de gebeurtenissen in Hongarije afkeurend, niet over kan gaan tot enigerlei maatregel tegen leden, die onverhoopt dit standpunt niet delen’.

De onmiddellijk daarop volgende gedachtenwisseling gaf het Bestuur aanleiding deze verklaring als volgt te wijzigen:

‘Naar aanleiding van de gebeurtenissen in Hongarije spreekt de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde, in buitengewone jaarvergadering bijeen, haar afschuw uit over elk systeem, dat leidt tot onderdrukking van menselijke vrijheid.
Hieruit vloeit voort, dat de Maatschappij, hoezeer de huidige aanslag op de vrijheid van Hongarije afkeurende, niet kan overgaan tot enigerlei maatregel tegenover leden, die onverhoopt dit standpunt niet delen’.

Uit de vergadering zelf werden twee amendementen ingediend: ten eerste door de heer M. Croiset en acht anderen, strekkende tot vervanging van alinea 2 door:

‘Hieruit volgt, dat zij uit solidariteit met het voor zijn vrijheid strijdende Hongaarse volk het lidmaatschap van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde onverenigbaar acht met dat van de Communistische Partij Nederland of een harer mantelorganisaties’,

ten tweede door Prof. Dr P. Minderaa en Prof. Dr G. Kuiper, strekkende tot aanvulling van de bestuursverklaring met een derde alinea, luidende als volgt:

‘De Maatschappij spreekt als haar oordeel uit, dat zij die een optreden ter onderdrukking van de menselijke vrijheid, zoals dat thans in Hongarije plaats vindt, goedkeuren, ontrouw zijn aan de geestelijke vooronderstellingen van de Maatschappij’.

Het eerste amendement werd als het verststreckende het eerst in stemming gebracht en verworpen met 12 tegen 31 stemmen, het tweede werd aangenomen met 23 tegen 22 stemmen. Met de eerste alinea van de bestuursverklaring gingen alle leden op één na accoord, met de tweede alinea - blijkens de stemming over het amendement-Croiset - 31 leden. Door de aanneming van het amendement Minderaa-Kuiper legde de vergadering dus tenslotte de volgende beginselverklaring af:

‘Naar aanleiding van de gebeurtenissen in Hongarije spreekt de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde, in buitengewone jaarvergadering bijeen, haar afschuw uit over elk systeem, dat leidt tot onderdrukking van menselijke vrijheid. Hieruit vloeit voort, dat de Maatschappij, hoezeer de gebeurtenissen in Hongarije afkeurende, niet kan overgaan tot enigerlei maatregel tegenover leden, die onverhoopt dit standpunt niet delen. De Maatschappij spreekt als haar oordeel uit, dat zij die een optreden ter onderdrukking van de menselijke vrijheid, zoals dat thans in Hongarije plaatsvindt, goedkeuren, ontrouw zijn aan de geestelijke vooronderstellingen van de Maatschappij’.

Zoals reeds meegedeeld hebben 7 leden der Maatschappij in deze beginselverklaring aanleiding gevonden voor het lidmaatschap te bedanken.

De belangstelling voor de maandelijkse vergaderingen bleef ook in het afgelopen jaar weinig bevredigend. Vergeleken met het vorige is er zelfs weer een geringe achteruitgang te constateren. Bedroeg toen het gemiddelde 23, dit jaar kwamen we niet hoger dan 17 (met een minimum aantal van 9 en een maximum van 24 aanwezigen). Van de 7 vergaderingen, alle te Leiden en gelukkig weer in de oude, vertrouwde omgeving gehouden, werden er 5 door de voorzitter, 1 door de vice-voorzitter en 1 door de bibliothecaris gepresideerd. Sprekers waren J. den Haan over ‘Aspecten van het geweld in de moderne letterkunde, inz. de Amerikaanse’, Dr K. Meeuwesse over ‘De dichter Pierre Kemp’, Dr P.C. Boeren over ‘Uit Parijse preken van de 13de eeuw’, R. Nieuwenhuys over ‘De zaak van Lebak na honderd jaar’, Dr J.C. Brandt Corstius over ‘De ontwikkeling van het begrip wereldliteratuur’, Dr J.B. Knipping O.F.M. over ‘De voorstellingswereld van het embleem’ en Prof. Dr J. Aerts over ‘Retorische structurelementen in Gezelle's poëzie’. De april-vergadering kon wegens ziekte van de spreker helaas niet doorgaan.

Van de activiteiten der Maatschappij naar buiten gedurende het af-

gelopen verenigingsjaar mogen hier opzettelijk worden vermeld de deelneming van de secretaris aan de Langendijk-herdenking te Haarlem, waarvan de feestelijkheden plechtig werden geopend op zaterdag 30 juni 1956, aan de Bilderdijk-herdenking in nationaal verband te Amsterdam op 7 september 1956 en de organisatie van de speciale Leidse herdenking op 3 november d.a.v. De traditie getrouw heeft de voorzitter ook dit jaar zitting genomen in het Comité ter inrichting van de Boekenweek en heeft hij de Maatschappij bij de opening daarvan te Amsterdam op 29 maart en bij de sluiting te Rotterdam op 6 april van dit jaar vertegenwoordigd. De voorzitter was ook aanwezig bij de officiële uitreiking van de P.C. Hooft-prijs aan ons lid Mej. J.P. Vrugt op 29 mei II. Voorts nam hij zitting in de huldigingscomité's van Hendrik de Vries en Fabricius. Door de secretaris werd de Maatschappij vertegenwoordigd bij de opening van de tentoonstelling 'Van jaar tot jaar, van boek tot boek' ter gelegenheid van de zesde Algemene Conferentie der Nederlandse Letteren en het 10-jarig bestaan van het Nederlands-Belgisch Cultureel Accoord in het Gemeentemuseum te 's-Gravenhage op 25 oktober 1956 en door de voorzitter en de secretaris bij de uitreiking van de Prijs der Nederlandse Letteren aan Herman Teirlinck in de ridderzaal te 's-Gravenhage op 27 oktober d.a.v.

Het contact met de afdelingen en met Zuid-Afrika bleef van dezelfde aangename aard als in het vorige verenigingsjaar. Met belangstelling en voldoening nam het bestuur kennis van de opbloei van de Z.O. tak mede als gevolg van de vervanging der 'ouderwetse' vergadering door een 'forum'. Dank zij de gelukkige omstandigheid, dat de mei-vergadering werd bijgewoond door 5 Belgische leden was er een vruchtbare discussie mogelijk over de gewenste activiteiten van de Belgische Commissie, die hoop geeft voor de toekomst. De wenselijkheid, dat Zuidnederlandse candidaturen voor het lidmaatschap in de eerste plaats door Zuidnederlandse leden worden ingediend, werd daarbij nog eens met nadruk onderstreept. In het nieuwe verenigingsjaar zal een drietal bestuursleden, w.o. ook de vice-voorzitter, hun plaats aan anderen moeten afstaan. Ook de voorzitter hanteert vandaag voor het laatst de hamer. Gelukkig zullen we hem echter nog enkele jaren geschaard zien aan de groene tafel, zodat het nieuwe bestuur nog geruime tijd van zijn ervaring en advies zal mogen profiteren.

III. Verslag van de N. tak

Het verenigingsjaar werd gekenmerkt door een opgewekt leven, waaraan helaas nog steeds slechts een al te klein deel der leden deelneemt. Het gezegde: 'les absents ont tort' is hier stellig van toepassing. Op de oktobervergadering waren tien leden aanwezig, november 16, december 20, januari 15, maart 9, zodat we afgezien van de jaarvergadering een gemiddelde bereiken van 14 aanwezigen, iets lager dus dan in het vorige jaar.

Grote schokken hebben onze afdeling niet beroerd. De Algemene Maatschappij, naar aanleiding van het Russische optreden in Hongarije voor de vraag gesteld of zij enige maatregel behoorde te nemen tegen de leden, die eventueel communistische sympathieën mochten koesteren, beantwoordde in haar ledenvergadering van 8 december deze vraag ontkennend; krachtens haar beginsel van geestelijke vrijheid kan zij niet optreden tegen wie een van de meerderheid afwijkende mening zijn toegedaan. Dit door de Algemene Ledenvergadering ingenomen standpunt viel blijkbaar geheel in de alhier heersende geest. Van enige beroering ter zake kan ten aanzien van de Noordelijke Afdeling niet worden gesproken.

Driemaal gedurende het verenigingsjaar was er voor onze afdeling aanleiding zich officieel te doen vertegenwoordigen. Eerst bij de huldiging van Hendrick de Vries ter gelegenheid van zijn zestigste verjaardag en later bij de uitreiking van de Hendrick de Vries-prijs aan de dichter Jan Boer. Wij zijn er trots op beide kunstenaars onder onze leden te tellen. Voorts bereikte het bestuur een uitnodiging om bij te wonen een door de Litteraire faculteit en het Genootschap Nederland-Engeland in samenwerking georganiseerde bijeenkomst, waar de heer John Lehmann sprak over 'Britain and European Literature in our time'. Ook daar was een der bestuursleden q.q. aanwezig.

In het begin van het verenigingsjaar werd het secretariaat der vereniging door Dr E. Smits, die het - hoezeer tot aller tevredenheid - toch niet tot zijn eigen genoegen twee jaar lang verzorgd had, overgedragen aan ondergetekende. Aldus, samengesteld uit de heren Jongkees, de Buck en Das en mevrouw Hartgerink-Koomans, functioneerde uw bestuur in de aangenaamste harmonie; al bleef het te betreuren, dat geen lid uit Friesland er zitting in had.

De afdeling verloor drie leden: Dr Slicher van Bath, die naar Wage-

ningen verhuisde en door de dood de heren Dr Peteri en Mr Witsen Elias. Daarentegen mochten we als nieuwgekozen leden begroeten mevrouw Lidy van Eijsselsteijn en de heer Mr Dr P. Gerbenzon, terwijl het lid Prof. Dr K. Wiersma zich in ons rayon kwam vestigen. De afdeling bestaat nu uit 74 leden.

Het verenigingsjaar telde zes vergaderingen. In februari werd de reeks onderbroken wegens de vervolgcolleges, die op de zaterdagmiddagen van die maand in de Litteraire faculteit van de Groningse Universiteit werden gegeven. Meende het bestuur in dit geval voor de universiteit te moeten wijken, steeds vaker bleek het helaas in de laatste jaren onvermijdelijk, dat onze vergaderingen samenvielen met universitaire gebeurtenissen. In dit opzicht ziet echter de toekomst er rooskleuriger uit, nu de Academische Senaat heeft besloten de inaugurele redes voortaan niet meer op zaterdag te stellen.

Op 13 oktober	sprak Prof. Dr K. Heeroma over Het Nederlands in Indonesië.
Op 10 november	Dr. Prakke over Een begin-achttiende eeuwse Boere Kourier.
Op 8 december	de heer Jos. de Gruyter over De ontwikkeling der hedendaagse stromingen in de schilderkunst. Deze vergadering werd in het Museum gehouden.
Op 26 januari	sprak Prof. Dr Jongkees over Kolonisatie in de Kruisvaarders-staten.
Op 16 maart	Mr Dr P. Gerbenzon over Friese codificaties en costumen uit de 15 ^e , 16 ^e , en 17 ^e eeuw.

Deze vergadering werd in Leeuwarden gehouden en niettegenstaande het bestuur daarvoor een Fries had aangezocht om over een speciaal-Fries onderwerp te spreken, was zij helaas niet druk bezocht.

Onze jaarvergadering ten slotte staat te worden opgeluisterd door een rede van Prof. Dr Th. C. van Stockum over het onderwerp Hippolytos, Phaëdra, Phèdre.

IV. Verslag van de Z.O. tak

Voorzitter: Dr J.G.M. Moormann (Nijmegen)

Secretaris: J.C. de Joode (Arnhem) Vergaderingen:

Zaterdag 26 januari 1957 in Restaurant 'Royal' te Arnhem.

Forum: Prof. Dr W. Asselbergs, Jan Hell en Dr J.G.M. Moormann.

Besproken is de vraag: Aan welke voorwaarden moet een examenopgave voor Nederlands voldoen?

(deze vraag werd gesteld naar aanleiding van de opgave voor het onderwijsexamen in 1956 van 'De Band' door Jan van Nijlen.)

Zaterdag 2 maart 1957 in Restaurant 'Carnegie' te Arnhem. Spreker: Dr A.J.J. de Witte O.P. Onderwerp: 'Automatismen'.

Zaterdag 6 april 1957 in Restaurant 'Carnegie' te Arnhem. Spreker: Johan van der Woude. Onderwerp: 'De Biografie'.

(aanleiding: twee recente publicaties, Prof. Dr S. Dresden, De Structuur der Biografie; en Bernard Verhoeven, Pleidooi voor een Non.)

Overleden lid:

Dr W.H. Staverman, trouw en zeer gewaardeerd bezoeker van de vergaderingen van onze Tak, door de voorzitter herdacht in de vergadering van 26 januari 1957.

V. Verslag van de bibliothecaris

Voor het thans voorbijgevoerde verslagjaar kan de algemene gang van zaken bij de bibliotheek onzer Maatschappij ditmaal misschien het best worden geschetst door het simpel vermelden van enkele, deels vergelijkende cijfers. Zo werden dan in totaal 419 monografieën verworven, waarvan 299 door schenking van uitgeverij en particulieren, hetgeen dus betekent, dat niet minder dan 70 % van het totaal door schenking werd verkregen. In vergelijking met het verslagjaar 1951/1952, toen door mij met de actie tot het verkrijgen van schenkingen werd begonnen en op deze wijze 115 boekwerken werden verkregen, betekent dit dus een vermeerdering door schenkingen van niet minder dan 250 %. Reeds in vorige verslagen werd er bij herhaling op gewezen, dat een acquisitie op deze wijze, althans in een dergelijke verhouding bij bibliotheken wel niet de meest gewone is. Intussen wordt er, ongeacht het defaitistische, dat in de uitspraak 'c'est le provisoire qui reste' verscholen ligt, rustig met deze soort verwerving voortgegaan in het vertrouwen, dat in de naaste toekomst de noodzakelijke materiële middelen zullen worden verkregen voor een doeltreffende aankoop.

Een en ander heeft natuurlijk de aard van het verkregen boekenmateriaal in niet geringe mate beïnvloed. In hoofdzaak, om niet te zeggen

uitsluitend, is de verwerving dan ook gericht geweest op de Nederlandse belletristische literatuur, alsmede op de Nederlandse taalkunde. Ook thans is wederom grote dank verschuldigd aan de Nederlandse uitgeverwereld, die op alle daartoe gedane verzoeken steeds met de grootste welwillendheid heeft geantwoord en waarvan wederom de namen als schenkers in een afzonderlijke bijlage worden afgedrukt. Daarnaast moge nog explicieter dank worden gebracht aan onze medeleden Prof. Dr P. Minderaa en Dr J.J. Mak, die eveneens verschillende boekwerken hebben geschonken.

Het totaal aantal tijdschriften, dat door ruil of abonnement wordt verworven, bedraagt 81 Nederlandse (vorig jaar 76) en 106 buitenlandse (v.j. 105), terwijl het aantal vervolgdelen 117 bedraagt en het aantal ontvangen overdrukken 26 (v.j. 12).

Een niet onbelangrijke handschriftelijke aanwinst is een fragment van Maerlants Spiegel Historiae uit het stadsarchief te Zutphen, dat afkomstig bleek te zijn van hetzelfde handschrift als een ander blad, dat reeds lange tijd deel uitmaakt van de verzameling der Maatschappij. Dank zij de welwillendheid van het Gemeentebestuur van Zutphen en de tussenkomst van de archivaresse, Mevr. Doornink-Hoogenraad is het mogen gelukken ook dit fragment te verwerven.

Voor het verkrijgen van een summier overzicht van de besteding der geldmiddelen moge het volgende dienen. Voor de aankoop van boeken en tijdschriften werd besteed een bedrag van f 1212.32; voor de aankoop - ten behoeve van het ruilverkeer - van 50 volledige exemplaren van het Tijdschrift der Maatschappij f 625.-. In verband met de achterstand bij het bindwerk moest hiervoor een aanmerkelijk hoger bedrag worden uitgegeven dan verleden jaar, nl. f 669.54 (v.j. f 250.-). Het totaal van deze posten bedraagt dus f 2506.86. Dit bedrag moet nog o.a. worden vermeerderd met de kosten der brandassurantie (f 86.95) en met de administratie- en verzendkosten van de ruil-exemplaren van Jaarboek en Tijdschrift.

Aan de hand van deze gegevens en van het steeds op de maandvergaderingen ter inzage gelegde, binnengekomen boeken- en tijdschriftenmateriaal, hoop ik, dat het mogelijk is U een indruk te vormen van hetgeen in het verenigingsjaar 1956/1957 verricht werd voor het instandhouden en uitbreiden van de zo belangrijke bibliotheek onzer Maatschappij, die ook thans weer in Uw aller aandacht moge worden aanbevolen.

VI. Financieel verslag

Op 4 juni 1957 hebben de ondergetekenden, Prof. Mr H.F.W.D. Fischer, lid, en Dr W.R. Juynboll, lid van het bestuur, daartoe aangezocht door het bestuur van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde te Leiden, een onderzoek ingesteld naar het beheer van de penningmeester over de gelden van de Maatschappij over het jaar 1956.

Wij hebben bevonden, dat de in het kasboek in ontvangst en uitgaaf geboekte gelden door de nodige verantwoordingsstukken zijn gedekt, en dat het saldo per 1 januari 1957, zijnde f 7531,75, juist is en overeenkomt met het saldo der rekening en verantwoording over het jaar 1956, welke verantwoording in het daartoe bestemde register is ingeschreven. Ook de verantwoording van de gelden van het Vaste Fonds, het Van der Hoogt-Fonds, het Wijnaendts Francken-Fonds en het fonds Kosten Eigen Uitgaven der Maatschappij werden in orde bevonden.

In verband met een en ander geven de ondergetekenden de ledenvergadering in overweging om aan de penningmeester décharge te verlenen voor het door hem over het jaar 1956 gevoerde beleid.

De ondergetekenden wensen nog het volgende op te merken:

De contributieverhoging heeft enige verhoging van inkomsten ten gevolge had.

De jaarlijkse reservering van f 200.- voor de Prijs voor Meesterschap, die het voorafgaande jaar was achterwege gebleven, is, ingevolge de raad, gegeven door de kascommissie voor het jaar 1955 (zie Jaarboek 1955-1956 blz. 163) weer geschied, en wel zo, dat alsnog over 1955 ook f 200.- is gereserveerd, zodat die reserve thans f 400.- bedraagt.

Aan de jaarvergadering zal weer toestemming moeten worden gevraagd de overschrijving van 10 % der inkomsten naar het Fonds Kosten Eigen Uitgaven niet te doen plaats vinden, zulks in verband met de financiële toestand van de Maatschappij. Ondergetekenden vragen zich af, of deze geregeld terugkerende dispensatie van het bij art. 60, lid 3 van de Wet imperatief voorgeschrevene eigenlijk wel geoorloofd is, en of het daarom niet beter ware deze bepaling uit de Wet te schrappen, ook omdat de financiering van de uitgaven van de Maatschappij thans op andere wijze kan geschieden dan voorheen; bij dit laatste denken ondergetekenden aan de bijdragen van de Nederlandse Organisatie voor Zuiver Wetenschappelijk Onderzoek.

VII. Verslagen der vaste commissies

De Commissie voor Taal- en Letterkunde vergaderde 9 maal. Voorzitter was Dr P.J. Meertens, secretaris Dr G.G. Kloeke.

De volgende voordrachten werden door de commissieleden gehouden:

19 september 1956: Kruyskamp, Balthazar Huydecoper.

26 oktober 1956: Lieftinck, Het Zuffens-Groningse hs. van Maerlants Rijmbijbel.

21 november 1956: Heeroma, De tweede 'Rose'.

19 december 1956: Kossmann, Versvoeten en versmaat.

23 januari 1957: Meertens, Een taalsociologisch onderzoek in de Noordoostpolder.

27 februari 1957: Minderaa, Vondels treurspel Zungchin.

13 maart 1957: Kloeke, De culturele achtergrond van de term spreekwoord.

11 april 1957: Van Es, De dichter Boutens.

16 mei 1957: De Tollenaere, Fonologie of versleer.

Van het Tijdschrift verscheen deel 74, afl. 4 en 75, afl. 1.

De traditionele vergadering van de Commissie voor Geschied- en Oudheidkunde aan de vooravond van de jaarvergadering werd gehouden op de avond van dinsdag 19 juni 1956 in het gebouw Rapenburg 61. Als spreker trad op Prof. Dr C.H. Edelman met een rede over de geschiedenis van de bodem van Nederland. Deze vergadering werd door twintig leden bijgewoond.

Op de jaarvergadering werden tot leden der Commissie gekozen de heren Hugenholtz en Bakhuizen van den Brink, terwijl de heer Milo tot de raadgevende leden overging.

Op 12 juli overleed het lid de heer Van Royen.

Op de bijeenkomst van 25 oktober 1956, ten huize van de heer Juynboll, werd deze tot voorzitter gekozen. Op deze bijeenkomst sprak de heer Milo over het aandeel van de Nederlandse marine in de tweede wereldoorlog in de tot zinken gebrachte vijandelijke tonnage. De heer Braat besprak het voorlopig resultaat van zijn opgravingen op het kasteel te Caen, in Normandië. De heer Juynboll sprak over fresco's van de Tiepolo's in villa's bij Vicenza.

Op de bijeenkomst van 29 november 1956 in de Universiteitsbibliotheek sprak de heer Fockema Andreae over oude gewichten, hun gehalte en hun namen. De heer Pelinck sprak over de kapel van de falide bagijnen

en de heer Hugenholtz over een 'divisio comitatus Hollandiae' benevens een oorkonde van Floris V van 1281, twee stukken uit het Public Record Office te Londen.

Op de bijeenkomst van 13 januari 1957, ten huize van de heer Pelinck, besprak de heer Brummel een Handbuch für Bibliothekverwaltungslehre uit Oost Duitsland en gaf de heer Fockema Andreae een verslag van zijn werkzaamheden voor de uitgave van het 'livre du recteur' van de Universiteit van Genève.

Op de bijeenkomst van 28 maart 1957, in de Universiteitsbibliotheek, sprak de heer Kessen over de taak en de functie van de studiezalen in de Universiteitsbibliotheek en besprak de heer Braat het boek Auf den Spuren der altchoresmischen Kultur van de russische archeoloog S.P. Tolstow.

[VIII.]

VIII. Nadat de voorzitter met een enkel woord het voorstel heeft toegelicht, benoemt de vergadering Dr M. Schönfeld tot erelid.

[IX.]

IX. Namens de Commissie voor Stemopneming, bestaande uit de dames Bakker en Idenburg-Siegenbeek van Heukelom en de heren Blonk en Noach deelt Mevr. Idenburg de uitslag mede van de stemming. Het totale aantal ingekomen biljetten bedroeg 298, waarvan 3 ongeldig en 4 te laat. Op 291 geldige biljetten werden 4847 stemmen uitgebracht, d.i. dus gemiddeld 16 per biljet. Het laagste aantal verworven stemmen bedroeg 4, het hoogste 179. Het wettelijk vereiste minimum was 72.

Tot gewoon lid zijn gekozen:

1. A. Bartels, 2. dr Z.R. Dittrich, 3 dr P.A. Dibon, 4 dr J. Elema, 5 dr J. Gerritsen, 6. dr C.M. Geerars, 7. dr E.F. van der Grinten, 8. mr A.G. van der Hoogte, 9. dr H.H. Janssen, 10. dr S. van der Linde, 11. Jan Naaijkens, 12. drs J. Notermans, 13. dr W.H. van der Pol, 14. Harry G.M. Prick, 15. dr J. van der Schaar, 16. dr Ivo Schöffer, 17. Gabriël Smit, 18. dr C. Soeteman, 19. mr Evert Straat, 20 dr W.J. Wieringa, 21 dr L. Engels, 22. L.E. Halkin, 23. dr E. van Heerden, 24. W.A. de Klerk, 25. dr A. van Selms, 26. dr M.J. Vermaseren.

[X.]

X. De Lucy B. en C.W. Van der Hoogt-prijs.

Het advies voor de toekenning van de Lucy B. en C.W. van der Hoogtprijs voor de periode 1956/'57 is als vertrouwelijke mededeling afgedrukt in de beschrijvingsbrief:

De Commissie voor Schone Letteren stelt voor dit jaar de Van der Hoogt-prijs toe te kennen aan prof. dr Jacob Presser voor zijn novelle 'De nacht der Girondijnen'.

Van Jacob Presser, die in 1899 werd geboren, verscheen in 1941 een boek over 'De tachtigjarige oorlog', waartoe dr B.W. Schaper zijn naam leende. In 1942 debuteerde Presser als dichter met 'Exodus', dat clandestien, als stencil, van hand tot hand ging. In 1943 volgde in dezelfde vorm 'Orpheus'; in 1945 verscheen, nu in het openbaar, onder het pseudoniem J. van Wageningen 'Orpheus en Ahasverus', een aangrijpend In Memoriam voor een niet uit de Duitse kampen teruggekeerde Joodse vrouw. Sedertdien heeft Presser een aantal werken op het gebied van de geschiedenis gepubliceerd, o.a. het in 1946 verschenen 'Napoleon, historie en legende', dat bekroond werd met de Wijnaendts-Francken-prijs. In 1949 volgde 'Amerika, van kolonie tot wereldmacht', in 1956 een bloemlezing uit de poëzie van Heinrich Heine 'Ich weiss nicht was soll es bedeuten'.

De novelle 'De nacht der Girondijnen' verscheen als Boekenweekgeschenk 1957. Hoewel dit werk dus betrekkelijk kort geleden reeds een onderscheiding verwierf, was de Commissie eenstemmig van oordeel, dat zulks, gezien de hoge literaire kwaliteiten van deze novelle, geen belemmering mocht vormen haar voor een bekroning met de Van der Hoogt-prijs aan te bevelen. Na de letterkundige productie van de afgelopen jaren te hebben overzien en na daarover uitvoerig van gedachten te hebben gewisseld, kwam zij eenparig tot de conclusie, dat geen ander letterkundig werk in proza uit die periode haar zo diep had getroffen, geen ander zo beeldend is geschreven en zoveel mensenkennis verraadt. De schrijver heeft de afschuwelijke gebeurtenissen, die hij behandelt, zóveel afstand weten te geven, dat men waarlijk gegrepen wordt door hetgeen hij uitbeeldt. En in alle ellende, die hij ons voor de geest roept, blijft het geloof leven dat de menselijke ziel het vermogen bezit om zich boven slechtheid en zineloosheid te verheffen.

De Commissie acht zich, gelet op de grote bekendheid die deze novelle heeft verworven, ontslagen van de taak uitvoerig mededeling te doen over het gegeven dat dit verhaal tot onderwerp heeft. Zij acht het welhaast overbodig op te merken, dat niet dit op zichzelf zo tragische gegeven, het Jodendrama van Westerbork, maar uitsluitend een letterkundige waardebeoordeling haar dit werk heeft doen uitverkiezen. Voorts overwegende dat deze novelle het eerste creatieve proza van Presser is,

acht zij een prijs van aanmoediging ten volle gerechtvaardigd, daarbij haar overtuiging uitsprekende, dat aanmoediging van een schrijver die op gevorderde leeftijd debuteert, zeker even zinvol is te achten als die van een jong auteur.

De voorzitter wijst er op, dat het gebruikelijke advies van het bestuur ditmaal in de beschrijvingsbrief ontbreekt. Het verslag van de Commissie voor Schone Letteren is vrij laat binnengekomen, zodat het bestuur geen gelegenheid meet heeft kunnen vinden zich over het voorstel naar de eis te beraden. Verscheiden leden uiten daarop hun bezwaren tegen het voorstel der Commissie. Men wijst er op, dat *De Nacht der Girondijnen* reeds is bekroond en in 165.000 exemplaren verspreid. Dat de bedoeling van de erflaters is geweest het aanmoedigen van jonge kunstenaars. Dat het onderscheid tussen Presser's historische publicaties en zijn scheppende werk geforceerd aandoet. Dat de candidaat reeds éérder proza heeft gepubliceerd. Dat *De Nacht der Girondijnen* vooral om het onderwerp de belangstelling trekt. De verdedigers van het voorstel stelden daartegenover, dat de verspreiding geen criterium mag vormen. Dat men de bedoeling der erflaters ook anders kon interpreteren. Dat hier wel degelijk onderscheid gemaakt kon worden tussen Presser's historische studiën en het te bekronen werk. Dat het reeds eerder gepubliceerde detective-verhaal geen litteraire waarde bezit en hier dus wel degelijk sprake is van een debuut. Na aldus het voor en tegen te hebben gehoord, betreuren verscheiden leden het ontbreken van het advies van het bestuur. De vice-voorzitter doet daarop verslag van de bestuursvergadering, die onder zijn presidium is gehouden en waarop de zaak is besproken. Na ampele discussie is toen besloten de Commissie te verzoeken een andere candidaat voor te stellen. De heer Ter Laan is van mening, dat thans geen goede uitspraak mogelijk is en stelt daarom voor de beslissing uit te stellen. Dit voorstel wordt in stemming gebracht en met 19 voor en 57 tegen verworpen. Het voorstel tot toekenning van de Van der Hoogt-prijs aan Dr Presser wordt daarop met 40 voor, 30 tegen en 6 blanco aanvaard.

[XI.]

De Dr Wijnaendts Francken-prijs.

Het advies van de Commissie voor de toekenning van de Dr Wijnaendts Francken-prijs is als vertrouwelijke mededeling afgedrukt in de beschrijvingsbrief:

Voor een bekroning in de afdeling essay en literaire kritiek kwamen

naar het oordeel van de Commissie verscheidene werken in aanmerking, hetgeen uiteraard geleid heeft tot uitvoerige discussies. Als resultaat hiervan stelt de Commissie voor, de prijs toe te kennen aan de Vlaamse essayist en criticus C. Bittremieux, voor zijn boek getiteld: *De dichter Jan van Nijlen* (G.A. van Oorschot, Amsterdam 1956).

De Commissie waardeert dit boek als een indringende ontleding en fijnzinnige karakterisering van een dichterschap, dat temidden van de Vlaamse letteren een geheel eigen aard van inkeer en zelfbeheersing bezit, en daardoor een tot het wezen gaande verkenning van nature bemoeilijkt. Niettemin is de heer Bittremieux erin geslaagd zowel het werk als ook via het werk de mens Van Nijlen van-binnen-uit te benaderen. Voorzien van een volledige kennis inzake de gepubliceerde teksten, ook voorzover ze niet in de *Verzamelde Gedichten* zijn opgenomen, heeft de schrijver de innerlijke ontplooiing van het door hem bewonderde dichterschap nagespeurd, en het in even gevoelige als zakelijke aanduidingen beschreven. Bijzonder verdienstelijk zijn de rake, nuchtere maar tegelijk zinvolle typering, waarin Bittremieux zijn analyses samenvat, zoals 'Er gaat een dakloze door deze verzen'. Hij karakteriseert Van Nijlen als de dichter van het heimwee, maar in de loop van zijn betoog krijgt dit woord 'heimwee' een telkens wisselende, in diepzinnigheid toenemende betekenis: zonder het algemeen-romantische van dit begrip te miskennen, geeft Bittremieux er een interpretatie van, die persoonlijk is en uitsluitend op de dichter Van Nijlen toepasselijk. Hij belicht door vergelijking van teksten een groeiproces, dat zowel dichterlijke als menselijke aspecten heeft: een rijping van het inspirerende verlangen, en tegelijk een stijging tot volmaakte beheersing van woord en versbouw. Het meest bewonderenswaardig is wel, dat de schrijver zijn commentaar heeft weten vrij te houden van iedere kritische hovaardigheid of eigenzinnigheid, en zich een zelfbeheersing heeft opgelegd, verwant aan die welke Jan van Nijlen kenmerkt. Men mag dan ook zeggen, dat dit belangrijke boek over een belangrijk dichterschap z'n wezenlijke kwaliteiten te danken heeft aan een innerlijke verwantschap tussen de schrijver en de door hem beschreven kunstenaar. Geen andere bekommring dan begrip voor de poëzie schijnt hem te hebben gestuwd, geen andere taak heeft hij nagestreefd, dan dit begrip zo helder, zo eenvoudig en zo volledig mogelijk tot uiting te brengen.

Het boek van Bittremieux is in de volste zin van het woord een essay: het is een persoonlijke poging om Van Nijlens dichterschap tot in de

kern te verstaan. De onvermijdelijke kennis van allerlei biografische en bibliografische détails is als een vanzelfsprekendheid in dit werk aanwezig, maar heeft nergens een schoolse, studieuze trek ten gevolge gehad. Het is een boek zonder voetnoten, de documentatie heeft zich beperkt tot de voorbereiding, zonder zich te doen gelden in de uitvoering. Bittremieux heeft ten aanzien van Jan van Nijlens poëzie blij gegeven van een even meesterlijke als speelse beheersing van de moeilijke stof. Mede door z'n evenwichtige bouw en z'n fraai verzorgde stijl mag dit boek gelden als één der belangrijkste essays, die er in jaren in ons taalgebied zijn geschreven.

(w.g. D.A.M. Binnendijk, Pierre H. Dubois, P. Minderaa, J.W. Schulte Nordholt, G. Stuiveling).

Overeenkomstig dit advies heeft het bestuur de prijs toegekend aan C. Bittremieux voor zijn essay over Jan van Nijlen.

[XII.]

Na het noenmaal in 'De Doelen' heropent de voorzitter te half drie de vergadering (de heren hebben inmiddels allen hun colbertjasjes uitgetrokken). Daar de spreker van deze middag nog niet aanwezig is, stelt de voorzitter punt XIII aan de orde: vaststelling van de jaarlijkse bijdrage. De vergadering gaat accoord met het voorstel deze te handhaven op f 12.50. Naar aanleiding van punt XVI vraagt de heer Idenburg, of de inkomsten thans de uitgaven dekken. Terwijl de heer Juynboll op verzoek van de penningmeester het financieel verslag over het afgelopen jaar voorleest, arriveert Dr Verheyden, die daarop het woord krijgt voor zijn voordracht over:

XII. De Raad van Beroerte (1567-1573) (de tekst van deze lezing zal elders worden gepubliceerd).

[XIV.]

XIV. Nadat de spr. nog enige vragen heeft beantwoord en de voorzitter hem heeft bedankt voor zijn boeiende voordracht, deelt Mej. E. Dronckers namens de commissie van stemopneming, bestaande uit haarzelf en de heren Boeren en Roelink, de uitslag mede van de verkiezing van drie bestuursleden (art. 24 der Wet). Alle a-candidaten zijn gekozen, t.w. G. Kamphuis, Dr J.G. Bomhoff, Dr A.C. Bouman en Dr J.J. Mak.

[XV.]

XV. De uitslag van de verkiezing van leden in vaste commissies

(art. 53 der Wet) wordt eveneens door Mej. Dronckers medegedeeld. Gekozen zijn de a-candidaten, t.w. in de commissie voor taal- en letterkunde Dr G.I. Liefinck en Dr A.C. Bouman, in de commissie voor geschied- en oudheidkunde Dr H.A. Enno van Gelder en Dr Th. J.C. Locher en in de commissie voor schone letteren Dr J.C. Brandt Corstius en J. Engelman.

[XVII.]

XVII. De heer K. ter Laan richt een woord van warme dank tot de scheidende voorzitter, Dr Stutterheim en stelt daarop voor Dr A.C. Bouman tot zijn opvolger te benoemen. De vergadering gaat daarmee accoord.

[XVIII.]

XVIII. Bij de rondvraag pleit de heer Sivirsky voor interventie bij de Hongaarse regering ten gunste van de schrijver Dery. Na enige discussie wordt daartoe besloten. Nadat de heer Colmjon het bestuur nog heeft verzocht om bijwerking van de ledenlijst, sluit de voorzitter met dank aan de curatoren voor de genoten gastvrijheid en aan de leden voor hun aanwezigheid te kwart voor vijf het officiële gedeelte van de vergadering. Een vrij groot aantal leden begeeft zich daarop naar Café-Restaurant 'De Doelen' voor het samenzijn, dat met de traditionele maaltijd wordt besloten.

**Bijlage I Uitgevers die door hen uitgegeven werken aan de bibliotheek ten geschenke gaven
(behoort bij het verslag van de bibliothecaris op blz. 125)**

1. Arbeiderspers N.V., Amsterdam
2. De Bezige Bij, Uitgeversmaatschappij, Amsterdam
3. Bosch en Keuning, Uitgeverij, Baarn
4. Boucher, L.J.C., 's-Gravenhage
5. Bruna, A.W. & Zn., Uitgeverij, Utrecht
6. Colibrant Uitgaven, Lier
7. Corvey, C.G.A., Papiergroothandel N.V., Amsterdam
8. Daamen's D.A., Uitgeversmaatschappij, 's-Gravenhage
9. Desclée de Brouwer, Uitgeversmaatschappij, Brugge-Bussum
10. Donker, Ad. Uitgeversmaatschappij N.V., Rotterdam
11. De Driehoek, Uitgeverij, Amsterdam
12. Engelhard, van Embden & Co, Amsterdam
13. Gorcum, van & Comp., N.V., Assen
14. 'Helmond', Uitgeverij, Helmond
15. Hoeve W. van, N.V., 's-Gravenhage
16. Holland, Uitgeversmaatschappij, Amsterdam
17. Hollandia, Uitgeverij en Drukkerij, Baarn
18. Kosmos N.V., Uitgeversmaatschappij, Amsterdam
19. Kroonder, F.G., Bussum
20. Leopold's H.P. Uitgeversmaatschappij N.V., 's-Gravenhage
21. Loghum Slaterus van, N.V., Arnhem
22. Malmberg L.C.G., N.V., 's-Hertogenbosch
23. Manteau, A., Brussel
24. Meulenhoff, J.M., Amsterdam
25. Nasionale Boekhandel Beperk, Parow, Zd. Afrika
26. Nederlandse Boekhandel, Antwerpen
27. Nijgh & van Ditmar N.V., 's-Gravenhage
28. Ontwikkeling, Uitgeverij, Antwerpen
29. Peet, C.P.J. van der, Amsterdam
30. Pegasus Uitgeverij, Amsterdam
31. Querido, E.M., N.V., Amsterdam
32. Sikkels, De, Uitgeversmaatschappij, Antwerpen
33. Spectrum, Het, Uitgeverij, Utrecht
34. Standaardboekhandel N.V., Amsterdam
35. Stockum, W.P. van, 's-Gravenhage
36. Stols A.A.M., 's-Gravenhage
37. Strengholt, A.J.G., Uitgeversmaatschappij N.V., Amsterdam.

Bijlage II**Extract uit de begroting voor het jaar 1956**

	UITGAVEN		
A.	<i>Kosten van beheer</i>		
	Salaris secretaris-penningmeester	f 2000,-	
	Bureau idem	f 600,-	
	Bureau N. tak	f 240,-	
	Bureau Z.O. tak	f 240,-	
	Kosten bestuursvergaderingen	f 50,-	
	Reiskosten, representatie bestuur	f 300,-	
B.	<i>Kosten algemene maandelijkse vergaderingen</i>		
	Convocaties	f 600,-	
	Lokaalhuur, concierge	f 150,-	
C.	<i>Kosten Jaarvergadering</i>		
	Drukwerk (beschrijvingsbrief met bijlagen)	f 600,-	
	lokaalhuur		
D.	<i>Kosten van het Jaarboek</i>	f 3000,-	
E.	<i>Kosten van de bibliotheek</i>		
	Aankoop, bindwerk, verzekering	f 1500,-	
	Beheer en administratie, porti enz.	f 300,-	
F.	<i>Kosten van vaste commissies</i>	f 200,-	
G.	<i>Reservering prijs voor Meesterschap</i>	f 200,-	
H.	<i>Bijdragen</i>	f 100,-	
	<i>Onvoorzienne uitgaven</i>	f 120,-	
		---	
		f 10200,-	
	ONTVANGSTEN		
	Contributies	f 8500,-	
	Opbrengst effecten en rente Grootboek	f 1400,-	
	Buitengewone bijdragen der leden	f 300,-	
		---	
			f 10200,-

Rekening en verantwoording over het jaar 1956

A. ALGEMENE REKENING

		(1955)	
ONTVANGSTEN			
I	Saldo in kas 1 januari 1956	f 7821,57	f 8463,30
II	Rente van Effecten	f 284,39	f 284,40
III	Rente Leidsche Spaarbank	f 97,71	f 81,85
IV	Rente Grootboek Vaste Fonds	f 1178,55	f 1172,36
V	Achterstallige Contributies	f 1384,90	f 1377,20
VI	Contributies 1956/57	f 9427,11	f 7184,75
VII	Buitengewone bijdragen der Leden	f 64,40	f 289,-
VIII	Creditrente Bank	f 2,19	f 7,08
IX	Legaat	f -, -	f 20260,82
		---	f 425,-
UITGAVEN			
I	<i>Kosten van Bestuur, Lokaalhuurf enz.:</i>		f 2000,-
	1. Honorarium Secr. Penningmeester		
	2. Bureau Secr.-Penningmeester	f 482,66	f 663,69
	3. Kosten Leeuwarden	f 200,-	f 243,10
	4. Kosten Nijmegen	f 200,-	f -, -
	5. Lokaalhuur, Concierge, Licht	f -, -	f -, -
	6. Kosten Bestuursvergaderingen	f 21,90	f 83,13
	7. Reiskosten en repres. Bestuur	f 375,10	f 3279,66
		---	f 122,15
II	<i>Kosten van Algemene en Maandelijkse Vergaderingen:</i>	f -, -	f -, -
	Honoraria Sprekers		
	Onkosten en diner jaarverg	f 531,81	f 651,17
	Onkosten maandelijkse verg.	f 595,96	f 685,42
	Reiskosten sprekers	f 26,05	f 1153,82
		---	f 25,25
III	<i>Kosten van Vaste Commissies:</i>	f 255,43	f 317,70
	Comm. Taal- en Letterkunde		
	Comm.	f -, -	-, -
	Wijnaendts-Francken-prijs		
	Historische Commissie	f 67,63	f 23,37
	Commissie Schone Letteren	f 29,50	f 352,56
		---	f 14,60
IV	<i>Kosten Jaarboek:</i>	f 3433,64	f 2042,46
	Drukkosten, porti		
	Onkosten jaarboekcommissie	f 23,54	f 3457,18
		---	f 21,66
V	<i>Kosten Bibliotheek:</i>	f 2068,62	f 2560,97
	Aangeschafte boeken		
	Boekbinden, schrijfbehoeften	f 563,16	f -, -
	Brandassurantie	f 86,85	f 86,85
	Bureaunkosten	f 584,-	f 3302,63
		---	f 550,-

Transporteren f 11545,85

		Transport	f 11545,85	(1955)
VI	<i>Kosten der Eigen Uitgaven:</i>		f -, -	f -, -
	10% der totale Ontvangsten			
VII	<i>Bijdragen:</i>	f 10,-		f 8,-
	Ver. voor Muziekgeschiedenis			
	Kon Ned. Aardrijksk. Genootschap	f 15,-	f 25,-	f -, -

VIII	<i>Prijs voor Meesterschap:</i>		f 400,-	f -, -
	Jaarlijkse reservering (voor 2 jaren)			
IX	<i>Diverse Uitgaven:</i>	f 149,84		f 163,36
	Aankoop effecten			
	Aankoop schrijfmachine	f 413,89		f -, -
	Kosten Bilderdijk-Herdenking	f 50,84		f -, -
	Vereveningsheffing	f 80,-		f 80,25
	Bankkosten, Safe, Bewaarloon	f 38,65		f 44,80
	Huldeblijk B.A. Harteveld	f 25,-	f 758,22	f -, -
		---	---	
	Totaal der Uitgaven		f 12729,07	

RECAPUTILATIE:

Totaal der Ontvangsten	f 20260,82		f 19284,94
Totaal der Uitgaven	f 12729,07		f 11463,37

Saldo 1 januari 1957	f 7531,75		

B. REKENING VAN HET VASTE FONDS:

I	Saldo op 1 januari 1956	f 6033,86		f 5892,46
II	Legaat	f -, -		f -, -
III	Rente Grootboek	f 1178,55		f 1172,36
IV	Rente Leidsche Spaarbank	f 144,79	f 7357,20	f 141,40

	<i>Uitgaven:</i> Rente Grootboek t/g		f 1178,55	
	Alg. Rekening		---	
	Saldo 1 januari 1957		f 6178,65	

C. LUCIE B. EN C.W.V.D. HOOGTFONDS:

Saldo 1 januari 1956	f 464,53		f 440,27
Rente kapitaal	f 908,59		f 908,53
Rente Leidsche Spaarbank	f 14,63	f 1387,75	f 9,16

Prijs: W.J.v.d. Molen	f 1000,-

Saldo 1 januari 1957	f 387,75

D. VERWERVINGSFONDS DER BIBLIOTHEEK:

Saldo 1 januari 1956	f 5827,24		f 5690,68
Rente Leidsche Spaarbank	f 139,84	f 5967,08	f 136,56

	Uitgaven	f -,-	

Saldo 1 januari 1957		f 5967.08	

E. DR. C.J. WYJNAENDTS FRANCKEN FONDS:

			(1955)
Saldo 1 januari 1956	f 1387,86		f 1350,16
Rente Grootboek	f 285,90		f 285,90
Rente Leidsche Spaarbank	f 38,02	f 1711,78	f 34,10

	Uitgaven	f -,-	f 568,20

	Saldo 1 januari 1957	f 1711,78	

F. KOSTEN EIGEN UITGAVEN DER MAATSCHAPPIJ

Saldo 1 januari 1956	f 4032,79		f 4236,41
Rente Leidsche Spaarbank	f 96,76	f 4129,65	f 96,38

	Uitgaven	f -,-	f 300,-

	Saldo 1 januari 1957	f 4199,65	

G. PRIJS VOOR MEESTERSCHAP:

Reservering (2 jaren)	f 400,-		f -,-
Rente Leidsche Spaarbank	f 1,78	f 401,78	f -,-

	Uitgaven	f -,-	

	Saldo 1 januari 1957	f 401,78	

Besturen en commissies

Bestuur

Voorzitter: dr. A.C. Bouman

Onder-Voorzitter:

Secretaris-penningmeester: dr. J.J. Mak

Bibliothecaris: dr. A.H.M.C. Kessen

dr. G.J. Bomhoff, dr. F.W.N. Hugenholtz, dr. W.R. Juynboll, G. Kamphuis, dr. A.J.C. Rüter, mejuffrouw A.G. Schot, dr. J.W. Schulte Nordholt, dr. C.F.P. Stutterheim; dr. E.M. Uhlenbeck, dr. A.G. Jongkees (vertegenwoordiger van de N.tak), dr. J.G.M. Moormann (vertegenwoordiger van de Z.O.tak), dr. G.E.K. Schmook (vertegenwoordiger van de Belgische commissie).

Contactcommissie voor België

J. Coppens (voorzitter), K. Jonckheere, J. Kuypers, dr. A.C.H. van Loey, M. Roelants, dr. G.E.K. Schmook (secretaris-penningmeester).

Vertegenwoordiger in Zuid-Afrika

Fred. Oudschans Dentz

Commissie voor Zuid-Afrika

dr. A.C. Bouman, mr. P.J. Idenburg (voorzitter), dr. G.G. Kloeke, dr. J.J. Mak (secretaris), jhr. dr. P.J. van Winter.

Bestuur van de noordelijke tak

Voorzitter: dr. A.G. Jongkees

Secretaresse: mevr. dr. M. Hartgerink-Koomans

Penningmeester: dr. H. de Buck

Assessor: J. Piebenga

Bestuur van de zuid-oostelijke tak

Voorzitter: dr. J.G.M. Moormann

Secretaris: J.C. de Joode

Commissie voor taal- en letterkunde

Secretaris: dr. P. Minderaa

dr. A.C. Bouman, dr. G. van Es, dr. K. Heeroma (voorzitter), dr. G.G. Kloeke, dr. F.H.K. Kossmann, dr. C. Kruyskamp, dr. G.I. Liefinck, dr. P.J. Meertens.

Commissie voor geschied- en oudheidkunde

Secretaris: dr. W.C. Braat

dr. J.N. Bakhuizen van den Brink, dr. H.A. Enno van Gelder, mr. S.J. Fockema Andreae, dr. F.W.N. Hugenholtz, dr. W.R. Juynboll, dr. A.H.M.C. Kessen, dr. Th. J.C. Locher, dr. T.H. Milo (voorzitter), E. Pelinck.

Commissie voor schone letteren

Secretaris:

dr. J.C. Brandt Corstius, J. Engelman, E. Hoornik, dr. P. Minderaa, dr. Victor E. van Vriesland (voorzitter); corresponderende leden: dr. W.P.M.A. Asselbergs (Z.O.tak), Hendrik de Vries (N.tak).

Commissie voor de bibliotheek

dr. W.P.M.A. Asselbergs, dr. F.W.N. Hugenholtz, dr. F.J.M.L. de Tollenaere.

Commissie voor het jaarboek

Secretaresse: mej. dr. N. Bakker

mr. S.J. Fockema Andreae, dr. W.R. Juynboll, dr. G.I. Lieftinck (voorzitter), dr. J.J. Mak, dr. P. Minderaa; corresponderende leden: dr. J. Lindeboom (N.tak), dr. L.J. Rogier (Z.O.tak).

Commissie voor de uitgave van geschriften

Secretaris: dr. G.I. Lieftinck

dr. L. Brummel, dr. F.H.K. Kossmann.

Leidsche drukken en herdrukken uitgegeven vanwege de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde te Leiden

Verkrijgbaar bij de uitgever E.J. Brill te Leiden

KLEINE REEKS		voor leden
I.	UIT HET ARCHIEF DER PELLICANISTEN. Vier zestiende eeuwse esbatementen, bewerkt door Dr N. van der Laan. 1938. xvi, 118 blz. gr. 8vo. f 2.10	
II.	DE REFREINENBUNDEL VAN JAN VAN DOESBORCH, door Dr C.H.A. Kruyskamp. 1940. 2 dln. I: LXXXVI, 64 blz. II: VIII, 291 blz. gr. 8vo. . . . . Tezamen f 7.35	f 5.90
III.	Het GETIJDENBOEK VAN GEERT GROTE, naar het Haagse Handschrift 133 E 21 uitgegeven door Prof. Dr N. van Wijk. 1941. viii, 195 blz. Met 2 facs. gr. 8vo. f 7.35	f 5.90
IV.	HET ROERSPEL EN DE COMEDIES VAN COORNHERT. Uitgegeven en van commentaar voorzien door Dr P. van der Meulen. 1955. viii, 587 blz. gr. 8vo. f 18.-	

Nederlandse volksboeken opnieuw uitgegeven vanwege de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde te Leiden

VII.	Dat dyalogus of twisprake tusschen den wisen Coninck Salomon ende Marcolphus, op het getouw gezet door Dr W. de Vreese en voltooid door Dr J. de Vries. 1941. viii, 75 blz. Met 1 afb. kl. 8vo. f 1.25	f 1.-
XIII.	Dat Baghynken van Parys. Naar de incunabel van ca 1490 uitgegeven door C.G.N. de Vooy en C. Kruyskamp. 1954. vii, 40 blz. Met 2 pl. kl. 8vo. f 7.-	f 5.50

MEDE VERKRIJGBAAR DOOR BEMIDDELING VAN DE BOEKHANDEL